

LEVÉLTÁRI SZEMLE

71. évfolyam

2021. 1. szám

LEVÉLTÁRSZAKMAI FOLYÓIRAT

- A Hajdúkerület zsidóságának forrásanyaga
- Civil a pályán
- Vállalati iratok gyűjtése II.
- A katolikus egyházi levéltárak könyvkiadási tevékenysége
- Cédulakatalógustól a levéltári könyvtárak közös adatbázisáig
- A 2020. évi levéltári kiadványok adatai

A Levéltári Szemle előfizetési felhívása

Kérjük segítse előfizetésével folyóiratunk megjelenését!

A Levéltári Szemle megrendelhető:

a Magyar Posta Zrt. bármely postahivatalában,
valamint elektronikusan a Magyar Posta webshopjában
[https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/szakmai-lap/
leveltari-szemle/prodB605100.html](https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/szakmai-lap/leveltari-szemle/prodB605100.html)

E-mailben: hirlapelofizetes@posta.hu

Telefonon: +36/1 767-8262

Levélben: Magyar Posta Zrt. 1900 Budapest

Belföldi éves előfizetési díj: 1600 Ft

Külföldre történő megrendelés esetén
az előfizetési díj a szállítás költségét is magában foglalja,
amely a Magyar Posta Webshop felületén
a megrendelés helyétől függően automatikusan hozzáadódik
az előfizetési díjhoz.

Korábbi lapszámaink fellelhetők itt:

[https://library.hungaricana.hu/hu/
collection/mltk_leveltari_szemle/](https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mltk_leveltari_szemle/)

<http://epa.oszk.hu/01100/01117>

LEVÉLTÁRI SZEMLE

71. évfolyam ▪ 2021. 1. szám

LEVÉLTÁRI SZEMLE

A Magyar Nemzeti Levéltár (MNL),
a Magyar Levéltárosok Egyesülete (MLE) és
a Magyar Levéltárak Vezetőinek Tanácsa (MLVT) folyóirata

A megjelenést támogatja:

Szerkesztőség:

Kovács Eleonóra, főszerkesztő
Szálkai Tamás, felelős szerkesztő
Németh Ágnes, szerkesztő
Sasfi Csaba, szerkesztő
Világi Dávid, szerkesztő
Szabó Dorottya, olvasószerkesztő
Gáty István, műszaki szerkesztő

A szerkesztőség címe:

1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4.
levszemle@gmail.com

ISSN 0457-6047

Felelős kiadó: az MNL főigazgatója, az MLE és az MLVT elnöke
Nyomdai munkák: Kódex Könyvgyártó Kft.
Felelős vezető: Marosi Attila

Fehér Csaba–Haász Réka–Horváth M. Ferenc– Koltai Gábor–Szabó Attila–Szabó Bence Beszámoló a Gazdasági és társadalmi szervek illetékességének elhatárolására alakult ad hoc bizottság tevékenységéről (2018. június)	5
FORRÁS ÉS ÉRTÉK	
Mislovics Erzsébet A Hajdúkerület zsidóságának forrásanyaga az MNL Országos Levéltárában és Hajdú-Bihar Megyei Levéltárában	23
MŰHELYMUNKÁK	
Györgyi Csaba Civil a pályán <i>A civil szervezetek iratainak gyűjtése Budapest Főváros Levéltárában</i>	40
Köcze László Vállalati iratok gyűjtése II. <i>Szabályozások és intézményi keretek a gépipar példáján</i>	52
LEVÉLTÁR TÖRTÉNET	
Konrád Aranka Cédulakatalógustól a levéltári könyvtárak közös adatbázisáig <i>A Levéltártudományi Szakkönyvtár elmúlt 20 évének története, 1999–2019</i>	66
MÉRLEG	
Nemes Gábor A katolikus egyházi levéltárak könyvkiadási tevékenysége <i>Eredmények és távlatok</i>	84
„A” Holland Kézikönyv <i>S. Muller–J. A. Feith–R. Fruin: A levéltári rendszerezés és iratleírás kézikönyve</i> (Katona Klára)	90
HÍREK	
A magyarországi levéltárak kiadványainak 2020. évi bibliográfiája (Horváth Natália)	93
IN MEMORIAM	
Molnár József (Künstler Ferenc)	101
T. Varga György (Katona Csaba)	103
Szabó Ferenc (Héjja Julianna Erika)	106

Fehér Csaba, főosztályvezető

- Budapest Főváros Levéltára

Györgyi Csaba, főlevéltáros

- Budapest Főváros Levéltára

Haász Réka, osztályvezető

- Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

Héjja Julianna Erika, főlevéltáros

- Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára

Horváth M. Ferenc, igazgató

- Vác Város Levéltára

Horváth Natália, könyvtáros

- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

Katona Csaba, történész, tudományos munkatárs

- MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete

Katona Klára, levéltáros

- Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

Koltai Gábor, főosztályvezető

- Budapest Főváros Levéltára

Konrád Aranka, ny. könyvtárvezető

Köcze László, főosztályvezető

- Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum

Künstler Ferenc, ny. közigazgatási főtanácsadó

Mislovics Erzsébet, történész

- Szegedi Tudományegyetem

Nemes Gábor, főlevéltáros

- Győri Egyházmegyei Levéltár

Szabó Attila, főlevéltáros

- Magyar Nemzeti Levéltár Szakmai Koordinációs Igazgatóság

Szabó Bence, igazgatóhelyettes

- Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára

**Fehér Csaba – Haász Réka –
Horváth M. Ferenc – Koltai Gábor –
Szabó Attila – Szabó Bence**

Beszámoló a Gazdasági és társadalmi szervek illetékességének elhatárolására alakult ad hoc bizottság tevékenységéről (2018. június)*

A Levéltári Kollégium (a továbbiakban: Kollégium) 11/2017. (12.18.) számú határozatával bizottságot hozott létre az 1995. évi LXVI. törvényben nem, vagy nem kellő részletességgel szabályozott gazdasági és társadalmi szerveket érintő levéltári illetékességi feladatok áttekintésére, megvitatására, illetve törvénymódosítási javaslatok megtételére.¹

A bizottsági tagok előterjesztéseik során figyelemmel voltak az elmúlt két évtizedben kialakult levéltári gyakorlat mellett a hatályos magyar jogrendre is. A 2018. március–június során lezajlott megbeszéléseken alakultak ki a bizottság javaslatai. Az 1. részjelentésben a gazdasági társaságokra kialakított illetékességi elhatárolások a levéltárak illetékességi gyakorlatában ritkábban előforduló szövetkezetekre és egyesületekre, valamint a Polgári Törvénykönyv formakényszere alatt nem álló, úgynevezett megtúrt gazdasági társasági formában tevékenykedő jogi személyiségekre (trösztök) is alkalmazandók.

Nem szorosan kapcsolódva a Kollégium felhatalmazásához, a bizottság általános véleménye az volt, hogy a javasolt törvénymódosítások eredményességét pozitívan befolyásolná, ha a levéltári illetékességi feladatok elvégzését a jogszabályalkotók szankcionálási eszközökkel is támogatnák. A bizottság ajánlást fogalmazott meg továbbá az oktatási-nevelési intézmények levéltári illetékességének felülvizsgálatával kapcsolatban is.

---

* A bizottság 2018. június 25-én küldte meg jelentését a Kollégiumnak, amelyet a testület a 2020. február 18-ai ülésén tárgyalta meg. Jelen közlés során – az eltelt idő ellenére – nem változtattunk a dokumentum szövegezésén, néhány stiláris javításon kívül csak azt jelöltük, ahol az időközbeni jogszabályváltozások érintették a jelentésben vizsgált területeket.

¹ A bizottságban hat levéltáros tevékenykedett: Fehér Csaba (BFL), Haász Réka (MNL OL), Horváth M. Ferenc (Vác Város Levéltára), Koltai Gábor (BFL), Szabó Attila (elnök, MNL OL) és Szabó Bence (MNL BKML), a kollégiumi kapcsolattartó Haraszti Viktor (BFL) volt.

1. részjelentés

JAVASLAT A GAZDASÁGI TÁRSASÁGOK LEVÉLTÁRI ILLETÉKESSÉGI KÖRÉVEL KAPCSOLATBAN

Az 1. részjelentés a gazdasági társaságok levéltári illetékességi körében vetett fel rendezésre váró kérdéseket, illetve javasolt azok megoldására alternatívákat. A bizottsági konszenzus útján kialakított tervezet alapvető célja a hatályos ágazati jogszabályban hézagosan érintett vagy átformálásra szoruló eljárásrend korrekciója volt, egy fenntartható és világos szabályozási környezet kialakítása érdekében. Ezenfelül a bizottság ajánlásokat fogalmazott meg a gazdasági társaságokra vonatkozó egyéb olyan kérdésekben, amelyek nem képezték jogszabály-módosítás tárgyát. A bizottsági javaslat az alábbi jogszabályok, alkotmánybírószági (AB) határozatok és egyéb dokumentumok áttekintésével készült:

- Magyarország Alaptörvénye,
- 1995. évi LXVI. törvény a köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről (Ltv.),
- 2007. évi CVI. törvény az állami vagyonról,
- 2011. évi CXII. törvény az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról,
- 2011. évi CXCV. törvény az államháztartásról,
- 2011. évi CXCVI. törvény a nemzeti vagyonról (Nvtv.),
- 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről (Ptk.),
- 2015. évi CXVIII. törvény a közbeszerzésekről,
- 25/2014. AB-határozat,
- 7/2016. AB-határozat,
- Bende-Szabó Gábor: A vagyongazdálkodás jogi keretei, Budapest, 2014 (Nemzeti Közszolgálati Egyetem Vezető- és Továbbképzési Intézet),
- Elemzés a többségi állami tulajdonú gazdasági társaságok körében végzett integritás felmérés eredményeiről (Állami Számvevőszék, 2016. május).

I. A gazdasági társaságok közlevéltári illetékessége

1. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) és Budapest Főváros Levéltára (BFL) illetékességi elhatárolása a gazdasági társaságokra vonatkozóan

Az Ltv. egyes illetékességre vonatkozó rendelkezései a gazdasági szervek által Budapesten keletkeztetett iratanyagok tekintetében nem mindig állnak összhangban

a BFL és az MNL OL által kialakított gyakorlattal. A fővárosban működő/működött állami társaságok/vállalatok iratkezelési felügyeletét² és illetékességi közlevéltári iratátvételeit hagyományosan az MNL OL bonyolítja.

A fővárosban működő gazdasági társaságok illetékességét a 101/1975. KM sz. utasítás szabályozta először átfogóan. Az 1969. évi 27. tvr., a 30/1969. Korm. r., majd a 130/1971. MM sz. utasítás jogi alapot képezett a vállalatok iratkezelésében a levéltárak közreműködésére. A következő években tovább erősödött a vállalatok közjogi státusza.³ Mindez azt eredményezte, hogy a 70-es évek közepére megugrott a levéltárakkal kapcsolatban álló vállalatok száma. A magyar gazdasági fejlődés területi kiegyensúlyozatlanságának következménye, hogy a fővárosra és közvetlen vonzáskörzetére esett a társaságok nagy százaléka. A három Budapesten és környékén működő, a témában illetékes általános levéltár (Új Magyar Központi Levéltár [UMKL], BFL, Pest Megyei Levéltár) között rendezni kellett ezért az illetékesség kérdését. A 101/1975. KM sz. utasítás bonyolult szabályozási rendszert alakított ki, azonban alapvetően két szempontra építve sorolta be a szerveket: ki a felügyeleti („tulajdonos”) szerv, és milyen közigazgatási területen tevékenykedik a vállalat. Fontos elhatároló szempont volt a BFL és az UMKL (MNL OL jogelőd) esetében, hogy a termelő vállalatok általában fővárosi illetékességben maradtak, míg a vállalatok irányítói (vállalatközpontok, trösztök, minisztériumhoz kapcsolódó vállalatok) az UMKL-hez tartoztak.

Az Ltv. 1995-ben „rövidítette” a szempontlistát a működés közigazgatási területét kijelölve rendezési elvként, hiszen a Magyar Országos Levéltárhoz (MOL) – mint az MNL OL jogelődjéhez – a Magyar Nemzeti Bank kivételével már nem sorolt be gazdasági szerveket (Ltv. 17. és 18. §). A levéltárosok illetékességi munkájában azonban nem az Ltv. rendelkezése honosodott meg, hanem a társaságban fennálló tulajdonosi viszonyok alapján osztozkodott a BFL és az MNL OL (MOL) a szervek között.

► Bizottsági javaslat:

a) Fő szabályként javasoljuk, hogy a társaságban fennálló tulajdonviszonyok szerint szükséges elválasztani a fővárosban tevékenykedő gazdasági társaságokat BFL és MNL OL illetékességre. A proveniencia elv érvényesítése szempontjából azonban figyelemmel kell lenni arra, hogy a fővárosi, állami tulajdonba vétel előtt önkormányzati tulajdonban állt társaságok levéltári illetékességét továbbra is a BFL gyakorolhassa. Természetesen viszonyosság illeti meg az MNL OL-t a jelenleg állami tulajdonú, a későbbiekben esetleg önkormányzati tulajdonba kerülő társaságok feletti illetékesség gyakorlása terén.

² A működőkre vonatkozóan az Nvtv. 2. számú melléklet I. szerint eljárva.

³ 1972. évi I. tv. és 1972. évi IV. tv. alkotmányos jogállás rögzítése, vállalati bíróságok felállítása.

b) Az MNL OL és a BFL illetékességi elhatárolásakor közjogilag stabil, az iratok tulajdonosára egyértelműen utaló megszövegezés javasolt, amely által egyszerűbbé és közérthetőbbé válik az iratok felügyeleti besorolása. Az illetékességi elhatárolás során kerülendő utalni a főtevékenység hely szerinti gyakorlására, helyette a cégjegyzéki székhelyre utalás javasolható. A gazdasági társaságok főtevékenységüket rendszerint székhelyükön, a vele egy közigazgatási területen elhelyezkedő településükön gyakorolják. Itt hangsúlyozottan nem a gyűjtőkori elhatárolásról van szó.

c) Az MNL megyei tagintézményei esetében a gazdasági társaságokkal kapcsolatos illetékességi feladatok elhatárolása tulajdoni szempontból (állami, önkormányzati vagy magán) nem szükséges. A tagintézmények esetében együttesen áll fenn az állami, önkormányzati és egyéb tulajdonú gazdasági társaságok vonatkozásában illetékesség a megyék közigazgatási területein – figyelemmel a települési önkormányzatok által fenntartott közlevéltárak levéltári feladataira (lásd I.3. pont).

d) Az illetékességi elhatároláskor célszerű lenne a levéltári egyetértéssel iratkezelési szabályozásra kötelezett gazdasági társaságokra és a jogutód nélkül megszűnt további gazdálkodó szervekre külön-külön szabályozást kidolgozni. A levéltárral egyetértésben szabályozók körére ebben a pontban készül javaslat, a megszűnés utáni feladatokra a 2. pont tartalmaz javaslatot.

Az a)–d) pontok szerint az Ltv.-ben az alábbi tételes módosítások javasolhatók (a hatályos Ltv. új szakaszaiban 17/A. és 18/A.). A nemzeti vagyonkörben kiemelt, tartós állami tulajdon vonatkozásában – a közfeladatot ellátó társaságok mellett⁴ – a levéltári illetékességi feladatok tartozzanak az MNL illetékességi feladatai közé.

17/A. §

„A Magyar Nemzeti Levéltár illetékességébe tartozik

a) a 2011. évi CXCVI. törvény 2. melléklet I. pontban meghatározott és minden más az állam kincstári vagyonába tartozó gazdasági társaság és jogelődei, továbbá

b) a helyi – kivéve a 18/A. §-ban meghatározott – önkormányzatok törzsvagyonába tartozó gazdasági társaság és jogelődei, valamint az egyéb közfeladatot ellátó gazdasági társaság és jogelődei levéltári anyaga.”

A b) pontban az MNL minden tagintézményének illetékességi feladatára szükséges utalni. Az összes egyéb fővárosi székhellyel tevékenykedő, közfeladatot ellátó gazdasági társasággal kapcsolatos illetékességi feladat tartozzon a BFL illetékességi feladatai közé.

⁴ Az Ltv.-ben 2020. július 1-jén a következőképpen módosult a „közfeladatot ellátó szerv” meghatározása: „3. § b) az állami és önkormányzati közfeladat-kataszterről szóló kormányrendeletben meghatározott közfeladat-kataszter adatbázisában szereplő közfeladatot ellátó, továbbá a nemzeti vagyonnal gazdálkodó vagy azzal rendelkező szerv vagy személy, valamint a nemzeti vagyonról szóló 2011. évi CXCVI. törvény 2. melléklet I. pontjában meghatározott vagy többségi állami vagy önkormányzati tulajdonban lévő gazdasági társaság”.

18/A. §

„Budapest Főváros Levéltára illetékességébe tartozik a főváros és a fővárosi kerületek törzsvagyonaiba tartozó gazdasági társaság és jogelődjei, valamint minden más fővárosi székhelyű – többségi állami tulajdonban nem álló – közfeladatot ellátó gazdasági társaság és jogelődjei levéltári anyaga.”⁵

Szabályozni szükséges, hogy mely gazdasági társaságok nem tartoznak illetékeségből az MNL feladatai közé, vagyis utalni szükséges a kivételekre. A szabályozásnál gondolni kell az esetleges állami szaklevéltári vagy települési önkormányzat által fenntartott levéltári illetékeségre.

17/A. §

„Nem tartozik a Magyar Nemzeti Levéltár illetékességébe – a 18/A. §-ban meghatározott gazdasági társaságok mellett –

- a) a korábban Budapest Főváros Levéltára illetékességébe tartozott állami vállalat,*
- b) az állam kincstári vagyonába tartozó korábban a főváros vagy a főváros kerületének törzsvagyonaiba tartozott vagy abból jogutódlással megalakult,*
- c) az állami szaklevéltár illetékességébe tartozó, valamint*
- d) települési önkormányzat által fenntartott közlevéltár illetékességébe tartozó gazdasági társaság és jogelődjei levéltári anyaga.”*

A BFL illetékességi feladatának körülírása kiegészítendő a főváros feladatai közé nem tartozó feladattal.

18/A. §

„...kivéve az önkormányzat törzsvagyonában álló korábban az állam kincstári vagyonába tartozott vagy állami szaklevéltár illetékességébe tartozó gazdasági társaság és jogelődjei levéltári anyaga.”

Az MNL (MNL OL) és a BFL illetékességi elhatárolásakor felmerül néhány további szabályozásra váró feladat. A fentiekben nem szabályozott, vitás esetekben az MNL OL és a BFL képviselői által létrehozandó eseti bizottság jogosult az illetékeség eldöntésére.

⁵ Az Ltv. BFL illetékességéről szóló passzusa 2020. július 1-jén a 2020. évi XXXII. tv. 14. §-a értelmében a következőre módosult: „18. § A Budapest Főváros Önkormányzata által fenntartott levéltár területi általános levéltárként Budapest Főváros Önkormányzata közvetlen felügyelete és irányítása alatt működik. Illetékességi körébe tartozik a fenntartó önkormányzat, a Budapest közigazgatási területén működő helyi önkormányzatok és nemzetiségi önkormányzatok képviselő-testületeinek, hivatalainak és intézményeinek, ezek jogelődeinek, valamint a fővárosi és kerületi önkormányzatok többségi tulajdonában álló gazdasági társaságoknak, továbbá a központi államigazgatási szervek, a rendőrség, a hivatásos katasztrófavédelmi szerv és a büntetés-végrehajtási szervezet területi szerveinek, valamint az alap- és középfokú köznevelési intézmények Budapest közigazgatási területén keletkezett levéltári anyaga és minden olyan, Budapest területén keletkezett levéltári anyag, amely nem tartozik más levéltár illetékességi körébe.” A jelentés tárgyához kapcsolódó változás kurzíválva.

2. Jogutód nélkül megszűnt, budapesti székhellyel tevékenykedett gazdasági társaságok kapcsán az MNL (MNL OL) illetékességi feladatainak meghatározása

A levéltári illetékességben nem álló gazdasági társaság (nem közfeladatot ellátó magántársaság, illetve állami tulajdonban állt, de tevékenysége alatt iratkezelését levéltárral egyetértésben szabályozásra nem kötelezett társaság) maradandó értékű iratanyagát a jogutód nélküli megszűnéskor (felszámolás, végelszámolás) fő szabályként a területileg illetékes közlevéltár veszi át a hatályos jogszabályi rendelkezés szerint (1991. évi XLXI. tv. 53. § (1) bek.).

Fővárosi székhellyel tevékenykedett gazdasági társaságok esetében felmerül, hogy egyes társaságok a nemzetgazdaság teljesítményéhez erőteljes hozzájárulásuk és a gazdasági piacot szabályozó szerepük folytán, a jogutód nélküli megszűnésüket követően – a fő szabálytól eltérően – az MNL (MNL OL) feladatai között lenne szükséges meghatározni a társaságok maradandó értékű iratanyagával kapcsolatos illetékességi feladatokat.

► Bizottsági javaslat:

Az MNL (MNL OL) illetékes átvenni a jogutód nélkül megszűnt, a cégjegyzékbe fővárosi székhellyel bejegyzett pénzügyi intézet ('08 TEÁOR szerint főtevékenysége 6419. Egyéb monetáris tevékenység) és állami tulajdonban tevékenykedett gazdasági társaság maradandó értékű iratanyagát, továbbá a jogutód nélkül megszűnt, közfeladatot el nem látott gazdasági társaság maradandó értékű iratanyagát, amennyiben a társaság tevékenysége során legalább öt éven keresztül folyamatosan a tíz legnagyobb árbevételű kitermelt gazdasági társaság közé tartozott. Az elmúlt tíz év tapasztalata alapján ezen társaságok stabil társasági kört képeznek, 5–10 éves viszonylatban. Az MNL vállalja, hogy folyamatosan nyomon követi a meghatározandó gazdasági társaságok körét és nyilvánosan közzéteszi az érintett társasági kört.

Mindenképpen az MNL feladatát képezi az 1991. évi XLIX. tv. 65. §-ban meghatározott iratanyag átvétele (kijelölt állami felszámoló által lefolytatott felszámolások stratégiaileg kiemelt jelentőségű gazdasági társaságoknál). A budapesti székhelyűek az MNL OL, a megyei székhelyűek az MNL megyei tagintézményeinek illetékességét képeznek.

A BFL illetékességébe tartozott állami vállalat esetében az MNL illetékességének kizárásáról is rendelkezni kell. Az Ltv.-ben az alábbi tételes módosítások javasolhatók (hatályos Ltv. új szakaszában 17/A.):

„A Magyar Nemzeti Levéltár illetékes átvenni a jogutód nélküli megszűnést (felszámolást, végelszámolást) követően – a tevékenysége során a levéltár illetékességébe tartozott gazdasági társaság maradandó értékű iratanyagán kívül –,

- a) a tartósan – legalább öt gazdasági éven keresztül, folyamatosan – a nemzetgazdaság tíz legnagyobb árbevételű gazdasági társasága közé tartozott gazdasági társaság és jogelődjei,
 b) az 1991. évi XLIX. törvény 65. §-a alapján stratégiaileg kiemelt jelentőségű gazdasági társaság, valamint
 c) a fővárosi székhellyel tevékenykedett pénzügyintézet, többségi állami tulajdonú gazdasági társaság, a privatizált többségi állami tulajdonban állt gazdasági társaság és jogelődjei maradandó értékű iratanyagát.”

„Az a) pont szerinti gazdasági társaságokat a Magyar Nemzeti Levéltár határozza meg és teszi közzé – a nyilvánosság részére hozzáférhető módon – hivatalos honlapján.”

„Nem illetékes a Magyar Nemzeti Levéltár átvenni a jogutód nélkül megszűnt (felszámolt, végelszámolt), fővárosi székhellyel tevékenykedett és Budapest Főváros Levéltára illetékességébe tartozott állami tulajdonú vállalat és jogutódai maradandó értékű iratanyagát.”

3. Állami szaklevéltárak és települési önkormányzatok által fenntartott közlevéltárak gazdasági társaságokra vonatkozó illetékessége

A gazdasági társaságok közlevéltári illetékességének megállapításakor figyelemmel kell lenni arra, hogy az állami szaklevéltárakat, a fővárosi, illetve a települési önkormányzatok közlevéltárait és egyéb közlevéltárat fenntartó szervek az általuk alapított, felügyeletükben, tulajdonukban álló (állt) gazdasági társaságokra saját hatáskörükben illetékességet határozhatnak meg. A hatályos Ltv. nem rendelkezik ilyen típusú iratképzőkről, azonban az Ltv. következőekben történő módosításakor fenn kell tartani a lehetőséget ezen illetékességi feladat meghatározására.

► Bizottsági javaslat:

(az Ltv.-ben javasolható tételes módosításokkal, hatályos Ltv. 19–20. szakaszaiban)

Az állami szaklevéltár, az általános levéltárakon kívül jogszabályban meghatározott egyéb közfeladatot ellátó szerv által fenntartott közlevéltár illetékességi körébe beemelő a fenntartó felügyelete alatt tevékenykedő (tevékenykedett) gazdasági társaság maradandó értékű iratanyaga.

[A szaklevéltár illetékessége] „az állami szaklevéltárat fenntartó szerv felügyelete alatt tevékenykedő (tevékenykedett) gazdasági társaság [levéltári anyagára terjed ki].”⁶

⁶ Ez az elképzelés megjelenik az Ltv. – 2020. évi XXXII. tv. 15. §-a szerinti – módosításában:

A települési önkormányzat közlevéltára illetékességi feladatai között meghatározandó a települési önkormányzat közigazgatási területén bejegyzett székhellyel tevékenykedő (tevékenykedett) gazdasági társaság maradandó értékű anyaga.

[A települési önkormányzati levéltár illetékessége] „a települési önkormányzat közigazgatási területén bejegyzett székhellyel tevékenykedő (tevékenykedett), a települési önkormányzat vagyonrendeletében az önkormányzat tulajdonaként meghatározott gazdasági társaság [levéltári anyagára terjed ki].”⁷

A bizottság javasolja, hogy a települési önkormányzati levéltár és az MNL kössön egyedi megállapodást a települési önkormányzat közigazgatási területén bejegyzett székhellyel tevékenykedő (tevékenykedett) – a települési önkormányzat vagyonrendeletében az önkormányzat tulajdonaként meg nem határozott – gazdasági társaságokkal kapcsolatos levéltári feladatokról.

4. Közlevéltári illetékességben állt gazdálkodó szervezet iratanyagával kapcsolatos levéltári feladatok

A vonatkozó jogszabályi helyen (Ltv. 34. § utolsó bekezdése) meghatározott feladatok kiegészítésére, módosítására az Ltv. 1995-ös hatályba léptetése óta nyert levéltárosi tapasztalatok és a bekövetkezett jogszabályi változások alapján van szükség.

„19. § „(2) A szaklevéltár illetékességi köre – az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára és a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár kivételével –

a) a Hadtörténelmi Levéltár esetében a honvédelemért felelős miniszter, valamint – a Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat nemzetbiztonsági vonatkozású iratai kivételével – a honvédelemről és a Magyar Honvédségről, valamint a különleges jogrendben bevezethető intézkedésekről szóló 2011. évi CXIII. törvény 80. § 13. pontja szerinti honvédelmi szervezet,

b) a Földügyi és Távérzékelési Levéltár esetében a térképészetért felelős miniszter felügyelete alá tartozó ingatlanügyi hatóságok és a kataszteri program megvalósításáért felelős szerv állami alapadatok előállításával kapcsolatos,

c) a Környezetvédelmi és Vízügyi Levéltár esetében a környezetvédelemért felelős miniszter és a vízgazdálkodásért felelős miniszter felügyelete alá tartozó szervek,

d) a tudományos, kulturális vagy egészségügyi szolgáltatást végző intézmény esetében a fenntartó szerv, továbbá a fenntartó szerv által fenntartott intézmény vagy felügyelt gazdasági társaság iratkezelésére és levéltári anyagára, továbbá mindezek jogelődeinek, a jogelődei által fenntartott intézménynek és a jogelődei által felügyelt gazdasági társaságnak a működése során keletkezett levéltári anyagára terjed ki.”

⁷ Ez az elképzelés részint, közvetett módon megjelenik az Ltv. – 2020. évi XXXII. tv. 17. §-a szerinti – módosításában: 20. § „A települési önkormányzat a képviselő-testület, a hivatala és intézménye, valamint ezek jogelődei, továbbá a települési önkormányzat közigazgatási területén működő vagy működött, a települési önkormányzat többségi tulajdonában álló gazdasági társaság levéltári anyagára kiterjedő illetékességgel közlevéltárat létesíthet.”

► Bizottsági javaslat:

A hatályos Ltv. 34. § (3) bek. rendelkezése módosítandó. Meg kell határozni, hogy mely állami gazdálkodók iratanyaga levéltári illetékességű, vagyis milyen „közlevéltári illetékességben állt állami, önkormányzati többségi tulajdonú gazdálkodó szervezet”-re vonatkozik a (3) bekezdés rendelkezése.

A közlevéltári illetékességben állt gazdálkodó szervezet által keletkeztetett iratanyagot őrző társaságot kötelezni kell arra, hogy – amennyiben nem adja levéltári őrzésbe az állami időszakban keletkezett nem selejtezhető, maradandó értékű iratanyagát – az illetékes közlevéltár részére a társaság irattárában tovább őrzött, nem selejtezhető, maradandó értékű iratanyagról jegyzéket készítsen, illetve az iratok használható állapotban megőrzése érdekében az illetékes közlevéltár részére biztosítsa az ellenőrzés jogát.

Az Ltv.-ben az alábbi tételes módosítások javasolhatók (hatályos Ltv. 34. § (3) bek.):
„A közlevéltári illetékességben állt állami, önkormányzati többségi tulajdonú gazdálkodó szervezet – beleértve a szocialista állami vállalatot és szövetkezetet – tevékenysége során keletkezett irattári anyagát a gazdálkodó szervezet privatizálását követően is csak az illetékes közlevéltár által meghatározott szempontok szerint lehet selejtezni. A végrehajtott selejtezésről az illetékes közlevéltárat értesíteni szükséges, a selejtezés szabályos lefolytatását a levéltár ellenőrizheti. Ha a nem selejtezhető, maradandó értékű iratokat az új tulajdonos nem kívánja megőrizni, azokat az illetékes közlevéltár részére át kell adnia. Ha a nem selejtezhető, maradandó értékű iratokra az új tulajdonos igényt tart, az iratokat legalább tárgyi tételekig részletezett jegyzékbe kell foglalnia, a jegyzéket az illetékes közlevéltár részére meg kell küldenie, és a jegyzékbe foglalt iratok használható állapotban megőrzése érdekében biztosítania kell a levéltár részére a helyszíni ellenőrzés jogát. A közlevéltári őrzésbe át nem adott, nem selejtezhető iratok vonatkozásában az illetékes közlevéltár kezdeményezheti az iratok védetté nyilvánítását.”

II. Gyűjtőkör a gazdasági társaságokra vonatkozóan

Problémát okoz a gazdasági társaságok levéltári „hovatarozása” szempontjából, hogy az Ltv. 1995-ben nem szabályozta a közlevéltárak (MNL OL és megyei tagintézmények jogelődjei, BFL, települési önkormányzatok) gyűjtőköreit a gazdasági szervek esetében – mint ahogyan lényegében más iratképzők esetében sem. Egy később megalkotandó miniszteri rendelet lett volna hivatott a hiányosság pótlására (az eredeti Ltv. 14.§ (2) bek. tartalmazta ezt). A rendelet nem készült el, jelenleg az Ltv. 14.§ (3) bek. szól általánosságban a közlevéltári gyűjtőkörről.

► Bizottsági javaslat:

Az Ltv. ne rendelkezzen a tevékenységüket be nem szüntetett gazdasági társaságok gyűjtőköri elhatárolásáról – vagyis a hatályos törvényi rendelkezés maradjon fenn –, az 1991. évi XLIX. tv. 53. § (1) bek. b) pont szerint maradandó értékű gazdasági társasági iratanyagok átvétele vonatkozásában csak az MNL OL részére rendelkezzen a törvény (MNL illetékességi feladatok között, 17/A.§).

III. Az iratkezelés közlevéltárakkal közös szabályozására kötelezett gazdasági társaságok helyzete

Az Ltv. 32. § (3) bekezdése hivatkozik a nemzetgazdasági szempontból kiemelt jelentőségű, nemzeti vagyon körében álló gazdasági társaságokra, amelyek iratkezelésüket a közlevéltárakkal egyetértésben kötelezettek szabályozni (Nvtv. 2. melléklet I. pontja).

A bizottság a jelentés I.1. pontjában tett javaslatot arra vonatkozóan, hogy – a fent meghatározott gazdasági társaságokon kívül – a közfeladatot ellátó gazdasági társaságok kerüljenek közlevéltári illetékességbe. Az iratkezelést közlevéltárral egyetértésben szabályozó gazdasági társaságok körének további bővítését a bizottság nem látta indokoltnak.

A bizottságban egyetértés volt arról, hogy az Nvtv. 2. melléklet I. pontjában meghatározott gazdasági társaságok maradandó értékű iratanyagának levéltárba adására a köziratokra érvényes átadási szabályok alkalmazandók. Az együttes szabályozásra kötelezett társaságok többségének iratkezelési szabályzata már most úgy rendelkezik, hogy a maradandó értékű iratanyagot a köziratokat keletkeztető iratképzőkkel azonos módon adja levéltárba (Ltv. 12. § (1), (2) bek., 335/2005. Korm. r. 65. §). A levéltárral együttműködni nem igyekvő, az „ügyviteli érdek” szövegfordulatra hivatkozó társaságok esetében erősebb átadási kényszert kellene megfogalmazni. Természetesen a levéltárba adásnál a levéltárak élhetnének a 335/2005. évi Korm. r. 65. szakaszában meghatározott jogukkal. Az átadási folyamatot a levéltárak és nem az iratképzők irányítanák.

A bizottság javasolja, hogy az Nvtv. 2. melléklet I. pontjában meghatározott gazdasági társaságokkal kapcsolatos levéltári feladatokról a következőkben – új Ltv.-ben – a jogalkotó már a köziratokat és ne a magániratokat szabályozó részben rendelkezzen.

► Bizottsági javaslat:

(az Ltv.-ben javasolható tételes módosításokkal, hatályos Ltv. 32. § (3) bek.)

A hatályos törvényi szabályozásban csak az iratátadási kötelezettség tekintetében szükséges módosítani az Nvtv. 2. melléklet I. pontjában meghatározott gazdasági

társaságok kötelezettségeit, vagyis a közfeladatot ellátó szervekkel azonos módon adják nem selejtezhető irataikat a levéltárakba.

„A nemzeti vagyonról szóló 2011. évi CXCVI. törvény 2. melléklet I. pontjában meghatározott gazdasági társaságok kötelesek iratkezelésüket az illetékes közlevéltárral egyetértésben szabályozni, irattári anyagukat a szabályzatban foglaltak szerint kezelni, a helyszíni tájékozódást – az üzemi és az üzleti titkok védelmének biztosítása mellett – a közlevéltár számára megengedni, nem selejtezhető irataikat a közlevéltár részére a közfeladatot ellátó iratképzőkre vonatkozó rendelkezésekkel azonos módon átadni.”⁸

2. részjelentés

JAVASLAT A CIVIL SZERVEZETEK MARADANDÓ ÉRTÉKŰ IRATAINAK FENNMARADÁSÁVAL KAPCSOLATBAN

A javaslat a Kollégium felhatalmazása alapján a civil szervezetek levéltári illetékeségi és gyűjtőkörében vet fel rendezésre váró kérdéseket, illetve alternatívákat javasol azok megoldására. A bizottsági konszenzus útján kialakított tervezet alapvető célja a civil szervezetek, illetve a köztisztviselők és közalapítványok maradandó értékű iratainak fennmaradására, megőrzésére, levéltári átvételére vonatkozó ajánlások, jogszabály-változtatási javaslatok megfogalmazása. Emellett javaslatokat fogalmaz meg a hazai gyűjteménykezelő intézményrendszerbe már bekerült politikai pártok iratai kérdésében, illetve ajánlást tesz a politikai pártok esetében a saját irattári anyagaikat megőrző archívumok felállítására.

I. A civil szervezetekkel kapcsolatos levéltári gyűjtőterületi munka jogszabályi lehetőségei

A rendszerváltás idején megalkotott 1989. évi II. törvény új értelmet adott az állam-szocialista rendszer által kisajátított „társadalmi szervezet” fogalmának, amely immár magában foglalta a szakszervezeteket, az új pártokat és az egyesületeket is. Napjainkban a jogszabályi háttérrel elsősorban a 2011. évi CLXXV. törvény (továbbiakban:

⁸ A 2020. évi XXXII. törvény 26. §-a kibővítette a bizottsági javaslatához képest a 2020. július 1-től hatályos Ltv. 32. §-ában az érintett gazdálkodók körét a közfeladatot értelmező rendelkezés átalakításával összhangban: „32. § A nemzeti vagyonról szóló 2011. évi CXCVI. törvény 2. melléklet I. pontjában meghatározott, valamint azon gazdasági társaságok, amelyek többségi állami vagy önkormányzati tulajdonban állnak, kötelesek iratkezelésüket az illetékes közlevéltárral egyetértésben szabályozni, irattári anyagukat a szabályzatban foglaltak szerint kezelni, a helyszíni tájékozódást – az üzleti titkok védelmének biztosítása mellett – a közlevéltár számára megengedni, nem selejtezhető irataikat – ha azok feladataik ellátásához már nem szükségesek – részére átadni.”

Civil tv.) jelenti, amely bevezette a „társadalmi szervezet” helyett a „civil szervezet” elnevezést. A törvény ugyan intézkedik az egyesületek, alapítványok stb. alapításakor elkészítendő okiratokról, illetve bizonyos kötelezően vezetendő iratokról, de arról lényegében nincsen jogszabályi rendelkezés, milyen iratokat is kell keletkeztetnie egy civil szervezetnek. A Ptk. alapján több típusa is létezik e jogi személyeknek, amelyek működése kapcsán a jogszabály specifikus testületi-szervezeti alakzatokat állapít meg. Mindezek miatt a szóban forgó terület iratkezelése igen összetett képet mutat. A civil szervezetek speciális részét képezik a pártok, amelyek egy része – az országgyűlésbe bejutottak, ottani munkájuk során – egyértelműen közfeladatot látnak el és közpénzt használnak fel működésükhöz, de iratkezelésüket, maradó értékű irataik megőrzését mégsem sorolja egyetlen jogszabály sem közlevéltári illetékesség körébe. A bizottsági javaslat az alábbi jogszabályok és dokumentumok áttekintésével, felhasználásával készült:

- Magyarország Alaptörvénye,
- 1989. évi II. törvény az egyesülési jogról,
- 1989. évi XXXIII. törvény a pártok működéséről és gazdálkodásáról,
- 1991. évi XLIX. törvény (Cstv.) a csődeljárásról és a felszámolási eljárásról,
- 1993. évi XCII. törvény a Polgári Törvénykönyv egyes rendelkezéseinek módosításáról,
- 1995. évi LXVI. törvény a köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről,
- 2003. évi XLVII. törvény a pártok működését segítő tudományos, ismeretterjesztő, kutatási, oktatási tevékenységet végző alapítványokról,
- 2006. évi V. törvény a cégnyilvánosságról, a bírósági cégeljárásról és a végelszámolásról,
- 2006. évi LXV. törvény az államháztartásról szóló 1992. évi XXXVIII. törvény és egyes kapcsolódó törvények módosításáról,
- 2011. évi CXII. törvény az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról,
- 2011. évi CLXXV. törvény az egyesülési jogról, a közhasznú jogállásról, valamint a civil szervezetek működéséről és támogatásáról,
- 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről,
- 2013. évi LXXXVII. törvény az országgyűlési képviselők választása kampányköltségeinek átláthatóvá tételéről,
- A Magyar Nemzeti Levéltár gyűjtőköri szabályzata (2013),
- Budapest Főváros Levéltára gyűjtőterületi koncepciója a fővárosi civil szervezetek maradó értékű iratainak feltárására és levéltári átvételére (2017).

A Civil tv. több szempontból is fontos tájékozási pontként szolgál; a 9–10. § tartalmazza ugyanis a civil szervezetekre vonatkozó csődeljárás különös szabályait. A végelszámolás alá kerülő civil szervezetek maradó értékű irataival kapcsolatban

a 9/C. § (1) értelmében „a végelszámolás kezdő időpontjától a civil szervezet önálló képviseleti joggal rendelkező vezető tisztségviselőjének a végelszámoló minősül”; a 9/C § (2) b) pont kimondja, hogy a szervezet korábbi, vezető tisztségviselője „a nem selejtezhető, a titkos minősítésű, a számviteli és az adóügyi iratokról iratjegyzéket készít és azokat, valamint az irattári anyagokat a végelszámolónak átadja”. A 9/G. § (3) értelmében pedig „a végelszámoló köteles gondoskodni a civil szervezet iratanyagának elhelyezéséről. Az ezzel kapcsolatos költségeket és a megszűnés utáni iratörzés költségeit a vagyonfelosztási javaslatban fel kell tüntetni. A vagyonfelosztás során úgy is meg lehet állapodni, hogy a civil szervezet iratanyagának őrzését (ingyenesen vagy ellenérték fejében) a tagok (alapítók) valamelyike vállalja.” A civil szervezetek végelszámolási folyamatában azonban a levéltárak nem kapnak szerepet.

A felszámolások okán a Cstv. is fontos támpontként szolgál. A 2. § (5) bekezdés alapján az „egyesületekre és az alapítványokra e törvényt akkor kell alkalmazni, ha az egyesülési jogról, a közhasznú jogállásról, valamint a civil szervezetek működéséről és támogatásáról szóló törvény másképpen nem rendelkezik”. Témánk szempontjából természetesen az Ltv. sem kerülhető meg. A civil szervezetek iratanyaga ez alapján a „magánirat” kategóriába tartozik és a levéltárak gyűjtőköri tevékenysége érinti.

II. A civil szervezetek közlevéltári gyűjtőköri elhatárolása

A rendszerváltás óta még nem készült a civil szervezeteknél keletkezett iratok maradandó értékét, helyzetét tisztázó munka a magyar levéltári szakirodalomban. Jelen tervezet a BFL e témában készített munkaanyaga alapján, annak kiegészítésével próbál a kérdésben releváns álláspontot megfogalmazni. (A témáról lásd bővebben e lapszámban Györgyi Csaba cikkét.) Ez azonban nem egyszerű feladat, hiszen ezen a kifejezeten a levéltári *gyűjtőkört* érintő területen nincsenek egyértelműen elhatárolható viszonyok, mint a levéltári illetékességet illetően.

A civil szervezetek esetében szót kell ejteni a közhasznúságról. A Civil tv. VII. fejezete foglalkozik a közhasznú jogállással. A közhasznúság legalapvetőbb feltétele, hogy a szervezet olyan közfeladat megvalósításáért tevékenykedjen, amelyet alapszabályában vállalt. A közfeladat jogszabályban meghatározott állami vagy önkormányzati feladat. A közhasznúság pedig egy minősítési besorolás, amely egyrészt bizonyos kedvezményekhez juttatja a civil szervezeteket, de egyúttal kötelezettségeket is előír részükre, amelyek főként a szervezetek működésének nyilvánosságát szolgálják. A Civil tv. részletesen tartalmazza, mely szervezet kérheti – vagy őrizheti meg – közhasznú státuszát, azonban maga a közhasznúság nem befolyásolja azt a tényt, hogy e szervezetek által keletkeztetett iratok csak részben köziratok és azt, hogy a levéltáraknak nincsen ráhatásuk arra, hogy e köziratok – és a maradandónak tartott magániratok – megőrzését és a levéltári intézményrendszerbe való bekerülését hatékonyan befolyásolja.

A civil szervezetek, illetve ezek maradandó értékű iratai alapvetően kétféle módon kerülhetnek a levéltárak látókörébe. Egyfelől aktív gyűjtőterületi munka során a levéltár keresi meg a gyűjtőkori listáján vagy a gyűjtőterületi koncepciójában szereplő szervezeteket, sikeres kapcsolatfelvétel esetén pedig magánjogi szerződés keretében állapodik meg velük a maradandó értékű iratok átadás-átvételéről. Másfelől a levéltárat keresik meg egy – létező/megszűnő/megszűnt – civil szervezet iratainak átadása végett. Míg az első mód keretei előre tervezhető kapcsolatfelvételt eredményezhetnek, utóbbi esetében először meg kell vizsgálni, hogy a megkeresésben szereplő civil szervezet melyik levéltár gyűjtőkörébe tartozik.

A levéltárakhoz érkező megkeresések jöhetnek magától a civil szervezettől, annak valamely tagjától, a fővárosi/megyei törvényszékektől, a felszámolótól, a kormányhivataloktól, az önkormányzatoktól, érdekelt magánszemélyektől, illetve esetleg más levéltártól, amelyik arra a következtetésre jutott, hogy az őt megkereső szervezet iratai más levéltár gyűjtőkörébe tartoznak. A levéltári gyakorlatban általában a fel- vagy végelszámolásra jutott szervezetek kerültek eddig a levéltárak látókörébe vagy magánirat-felajánlások részeként jutottak levéltári őrizetbe. A fővárosi/megyei törvényszékek rendszeresen értesítik ugyanis a közlevéltárakat bizonyos szervezetek felszámolásáról, elküldve a vonatkozó végzéseket, amelyek többek között a felszámolt szervezetek nevét, címét, illetve a felszámoló cég vagy biztos nevét is tartalmazzák. A fővárosi és megyei cégbíróságok ezenkívül a végelszámolások befejezéséről is értesítik a levéltárakat.

A megkeresések azonban korántsem mindig egyértelműek, jelen javaslatban sem tudunk általános meghatározást adni, mely szempontok szerint lehet egyértelműen eldönteni, melyik civil szervezet iratanyagát vehetné át egy levéltár, illetve azt sem lehet mindig előzetesen meghatározni, hogy melyik civil szervezet melyik levéltár gyűjtőkörébe tartozik. Alapelvként azt érdemes rögzíteni, hogy a civil szervezetek megkereséseinek elbírálása nem automatikus folyamat, hanem egyedi elbírálást igénylő munka, amelynek során a civil szervezet feladataira, fennállásának idejére, székhelyére és működési területére egyaránt figyelemmel kell lenni.

► Bizottsági javaslat:

A levéltárak civil szervezetekre vonatkozó gyűjtőkörét a szervezetek működési területe szerint érdemes elkülöníteni. Azaz az országos hatáskörrel, több megyében – a Civil tv. alapján, ha a civil szervezet legalább hét megyében tartós tevékenységet végez – működő szervezetek az MNL OL gyűjtőköréhez tartozzanak, míg a megyei vagy helyi szinten működők a területileg illetékes közlevéltárhoz. A megyéket illetően ez kevesebb problémát jelent, egy adott megye területén székhellyel bíró szervezet ugyanis zömében ugyanabban a megyében fejt ki tevékenységét, és ilyenkor az MNL megyei tagintézménye járhat el ügyében. A regionális civil szervezetek esetében a területileg érintett levéltáraknak egymással kell egyeztetniük.

A fővárosi székhelyű civil szervezetek esetében érdemesebb pontosabb elkülönítést meghatározni. Eszerint a BFL gyűjtőkörébe elsősorban azok a civil szervezetek tartoznának, amelyek Budapesten fejtik vagy fejtették ki tevékenységüket. Az MNL OL gyűjtőkörébe tartoznának azok, amelyek országosan vagy több megyét érintően fejtik vagy fejtették ki működésüket. Az MNL Pest Megyei Levéltára gyűjtőkörébe pedig azok tartoznának, amelyek bár fővárosi székhelyűek, de működésük nem a főváros területéhez kapcsolódik, ám nem is nyúlik túl a megyehatáron. Mindazon szervezetek megkeresései, amelyek beérkeznek egy adott levéltárhoz, de ennek a kritériumrendszernek nem felelnek meg, továbbítandók annak a levéltárnak, amelyiknek a gyűjtőköréhez a civil szervezet működési területét tekintve jobban illeszkedik.

A végelszámolás alá kerülő civil szervezetek esetében javasoljuk, hogy a gazdasági társaságok felszámolási eljárása során rögzített szabály (vö. Cstv. 29. § g) bekezdés) mintájára a civil szervezetek végelszámolási eljárása esetében a végelszámoló köteles legyen értesíteni a területileg illetékes közlevéltárat a végelszámolási eljárás megindításáról. Ennek tényét a Civil tv. 9/B. § (6) bekezdésében lehetne szabályozni.

„(6) A végelszámoló a végelszámolás közzétételétől számított tizenöt napon belül – szükség szerint – értesíti a végelszámolás megindításáról

...

h) a civil szervezet székhelye szerint illetékes közlevéltárat.”

III. A pártok maradandó értékű irataival kapcsolatos ajánlás

Amint azt a javaslat elején is jeleztük, a pártok iratai ugyanolyan magániratnak számítanak, mint más civil szervezetek iratai. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az elmúlt évek során ne kerültek volna különböző archívumokba politikai pártok iratai. Jelen javaslatban azonban nem foglalkozunk az államszocializmus, illetve az azt megelőző időszakok pártjaival, hanem kifejezetten a rendszerváltás idején, illetve azóta létrejött pártok és azok iratai kerülnek vizsgálódásunk homlokterébe.

A Civil.info nyilvántartása szerint – jelen javaslat készítése idején – 417 bejegyzett vagy bejegyzésre váró, illetve végelszámolás vagy felszámolás alatt álló párt van Magyarországon. Ezeket jelenleg semmilyen jogszabály nem kötelezi arra, hogy irataikat – néhány kivételtől eltekintve, amit például a számviteli törvény vagy egyéb jogszabályok írnak elő – irattárban megőrizzék. Bár a pártok esetében gyakorta csak a parlamenti pártokra gondolunk, de még ezeket sem kötelezi jogszabály irataik megőrzésére, az Országgyűlés Központi Irattára például nem is gyűjti ezeket a magániratokat, ezért a képviselőcsoportok működése során keletkezett, továbbá az országgyűlési képviselők tevékenységére vonatkozó iratok is a parlamenti pártok, illetve személyek tulajdonát képezik. A pártok különféle iratai ezért zömében egyes politikusok felajánlásai, letétjei révén jutottak eddig levéltárba vagy iratokat is gyűjtő intézménybe, kutató-

helyre. Ez a fajta megoldás a társadalmi szempontból kevésbé jelentős tevékenységet kifejtő pártok esetében elfogadható, de véleményünk szerint egyáltalán nem szerencsés azokban az esetekben, amikor nem helyi érdekű, kisebb szervezetekről, hanem parlamenti választáson elindult, illetve országgyűlésbe bejutott pártokról van szó.

A rendszerváltás után parlamentbe jutott pártok közül az MDF elnöki iratai kerültek az MNL OL-be, az MSZP iratait a Politikátörténeti és Szakszervezeti Levéltár kezeli, az SZDSZ iratainak bizonyos részét a Nemzeti Közszolgálati Egyetem és Levéltár őrzi, az FKGP iratai pedig a megszűnt Kisgazda Örökség és Levéltár Alapítvány Kisgazda Levéltárából a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívumba kerültek. A parlamentbe be nem jutott és megszűnt pártok közül Budapest Főváros Levéltára a Magyar Liberális Párt és a Zöld Alternatíva Párt iratainak egy részét őrzi, illetve a Krassó György-hagyaték részeként a Magyar Október Párt iratait. Azonban, ahogy azt fentebb is írtuk, ezek személyes kapcsolatok és az iratátadó megkeresése révén kerültek az intézmények látóterébe és gyűjteményei közé, s mivel magániratokról van szó, a közlevéltáraknak korlátozott lehetőségei vannak a pártok marandó értékű iratai fennmaradásának követésére és megőrzésére. A levéltáraknak és levéltárosoknak nincsenek hivatalos információik más megszűnt párt iratainak hollétéről, illetve a jelenleg is működő pártok iratai irattárban való megőrzésének biztonságos feltételeiről. Azt azonban leszögezhetjük – a parlamentbe jutott pártok esetében mindenképpen –, hogy az általuk keletkeztetett marandó értékű iratok a történelmi múlt megismeréséhez szükséges, a társadalom- és politikatudományok alapvető forrásai.

Ha a pártok központi költségvetésből való anyagi támogatását nézzük, az erre vonatkozó törvény rendelkezései szerint a központi költségvetésről szóló törvényben a pártok támogatására fordítható összeg 25%-át – egyenlő arányban – az Országgyűlésben az országos listán mandátumot szerzett pártok között kell felosztani. A fennmaradó 75%-nak megfelelő összeg, az országgyűlési választások eredménye alapján a pártra, illetve a párt jelöltjeire leadott szavazatok arányában illeti meg azokat a pártokat, amelyek a szavazáson részt vett választók szavazatának 1%-át megszerezték. Itt jutunk el nemcsak a pártok, hanem a többi civil szervezet esetében is felmerülő, már a levéltárosi szakmában sokszor boncolgatott közpénz – közfeladat – közhasznúság – közirat – magánirat kérdésköréhez. Ebben az esetben sem lehet megkerülni azonban azt a nyomasztó tény, hogy a jelenlegi jogszabályi környezetben a marandó értékű magániratok megőrzésére a levéltáraknak csekély ráhatásuk van.

► Bizottsági javaslat:

A történelmi múlt hiteles ábrázolásához elengedhetetlenül fontos források az országgyűlésben tevékenykedő politikai pártok marandó értékű iratai. Ennek okán a működésük során 1990 óta országgyűlési választásokon elindult, ám időközben meg-

szűnt pártok esetében javasoljuk, hogy az illető párt közfeladat ellátásával kapcsolatba hozható iratait 15 év után adja az MNL OL őrizetébe. Ha ezt valamilyen okból a párt elhárítja, például pártalapítványának adja át az iratokat, akkor e ténnyről köteles legyen értesíteni az MNL OL-t.

A működő, 1990 utáni országgyűlési választásokon legalább 1%-ot elérő pártok esetében azt javasoljuk, hogy a párt hozzon létre iratai kezelésére saját nyilvános vagy nem nyilvános magánlevéltárat (ez utóbbi új kategóriát jelentene az Ltv.-ben), vagy adja az iratait egyéb, általa őrzésre elfogadott közlevéltár vagy nyilvántartásba vett magánlevéltár őrizetébe. A magánlevéltárak kialakításában természetesen a levéltáros szakma segítségét fel lehet és fel is kell ajánlani.

A fővárosi és megyei közgyűlésekben tevékenykedő pártfrakciók esetében azt javasoljuk, hogy azok iratanyagát a fenti javaslatok figyelembevételével érdemes kezelni, a közlevéltárak esetében ez az MNL megyei tagintézményeit, illetve a BFL-t érinti.

A bizottság továbbá javaslatként megfogalmazza a magyarországi levéltárakban őrzött politikai pártiratok kapcsán egy olyan kataszter elkészítését, amely tartalmazza a levéltárakban őrzött, 1990 utáni pártiratok tételes nyilvántartását. Egyúttal szükségesnek véljük a más gyűjteményekben, párt-irattárakban őrzött iratok feltárását is.

IV. A szakmai kamarák és közalapítványok maradandó értékű irataival kapcsolatos ajánlás

Mivel a BFL a fővárosi civil szervezetek maradandó értékű iratainak feltárásáról és levéltári átvételéről szóló gyűjtőterületi koncepciója kiter a fővárosi szakmai kamarákra, ezért fontosnak tartotta a bizottság e kérdéskör megtárgyalását is. A rendszerváltás után sorra alakultak (újra) a hivatásrendi kamarák és közalapítványok. A szakmai kamarák létrejöttében alapvető szerepet játszott az 1993. évi XCII. törvény, amely beépítette a jogrendszerbe a köztestület fogalmát. A köztestület a magán- és a közjog határterületén helyezkedik el, ezért az alapvetően közjogi alapokon álló korábbi Ptk. még tartalmazta a köztestület fogalmát, míg az új kódex már nem. A köztestület fogalma azonban nem tűnt el a jogrendszerből, csupán átkerült a 2006. évi LXV. törvénybe, a közalapítványokra vonatkozó szabályozás mellé. Ez a törvény hatályon kívül helyezte az akkori Ptk. közalapítványokra vonatkozó paragrafusát, vagyis azóta új közalapítványok már nem hozhatók létre, a korábbiak azonban tovább működhetnek.

A 2006. évi LXV. törvény 8/A. §-a alapján „(1) köztestület önkormányzattal és nyilvántartott tagsággal rendelkező szervezet, amelynek létrehozását törvény rendeli el. A köztestület a tagságához, illetve a tagsága által végzett tevékenységhez kapcsolódó közfeladatot lát el. A köztestület jogi személy. (2) Köztestület különösen a Magyar Tudományos Akadémia, a Magyar Művészeti Akadémia, a gazdasági, illetve a szakmai kamara.”

Az Ltv. 17. § (1a) d) bekezdése szerint a levéltárral nem rendelkező országos köztestületek és közalapítványok az MNL OL illetékességébe tartoznak. A bizottság javasolja, hogy a kifejezetten fővárosi tevékenységi körű köztestületek és közalapítványok (főként a szakmai kamarák) esetében ez az illetékesség legyen a BFL mint másik általános levéltár esetében is kimondva. A helyi – települési, kistérségi – köztestületek, közalapítványok a területileg illetékes közlevéltár illetékességébe tartoznak. A települési önkormányzatok által alapított közalapítványok esetében az illetékes a települési önkormányzati levéltár. A kistérségi testületek, társulások esetében az MNL területileg illetékes megyei tagintézménye egyeztessen a települési önkormányzati levéltárral.

► Bizottsági javaslat:

„17. § (1b) A helyi – települési, kistérségi – köztestületek és közalapítványok a Magyar Nemzeti Levéltár területileg illetékes megyei tagintézményei, illetve a települési önkormányzati levéltárak illetékességébe tartoznak.

18. § (2) A Budapest Főváros Önkormányzata által fenntartott levéltár területi általános levéltárként Budapest Főváros Önkormányzata közvetlen felügyelete és irányítása alatt működik. Illetékességi körébe tartozik a fenntartó önkormányzat, Budapest közigazgatási területén működő helyi önkormányzatok és nemzetiségi önkormányzatok testületeinek, hivatalainak és intézményeinek, ezek jogelődeinek levéltári anyaga, továbbá a központi államigazgatási szervek, a rendőrség, a hivatásos katasztrófavédelmi szerv és a büntetés-végrehajtási szervezet területi szerveinek Budapest közigazgatási területén keletkezett levéltári anyaga, a levéltárral nem rendelkező fővárosi köztestületek és közalapítványok levéltári anyaga és minden olyan, Budapest területén keletkezett levéltári anyaga, amely nem tartozik más levéltár illetékességi körébe.”

Mislovics Erzsébet

A Hajdúkerület zsidóságának forrásanyaga az MNL Országos Levéltárában és Hajdú-Bihar Megyei Levéltárában*

A tanulmány az újkori Hajdúkerületben (*Districtus Haidonicalis*) élő zsidóság feudális kori levéltári gyűjteményeiben megtalálható forrásanyaga feltárásának tapasztalatait, valamint a levéltári anyag bemutatását helyezi a középpontba a 17. század végétől egészen 1848-ig. A Hajdúkerület a 17. század folyamán Szabolcs vármegyétől különválva szerveződött meg hat hajdúvárost – Böszörményt, Dorogot, Hadházat, Nánást, Szoboszlót és Vámospércset – magában foglalva.¹ 1608-ban a felső-magyarországi rendek részközgyűlésének (*particularis congregatio*) döntése értelmében ezek a városok átkerültek Szabolcs vármegye fennhatósága alól a felső-magyarországi főkapitánysághoz. A korszak folyamán egyre inkább elfogadottnak számított a Hajdúkerület avagy *Districtus Haidonicalis* elnevezés alkalmazása. A 17. században a kerület városai összefogva küzdöttek az országgyűlési képviseleti jog megszerzéséért, mígnem az 1790. évi diétán fáradozásait siker koronázta. Ezt követően a Hajdúkerület a Helytartótanács alá tartozott, élére pedig egy, a városok által választott, illetve a kormányiszervek által kinevezett kapitány került. A vizsgált korszakban a Hajdúkerület középszintű törvényhatóságot jelentett, amelynek keretén belül az egyes városok ragaszkodtak kiváltságaikhoz, amelyhez a szabad királyi városok statútumai szolgáltattak mintát. A kutatás központi kérdése a Hajdúkerület városainak és zsidóságának viszonya. A középkor vége a zsidóság magyarországi történelme egy fejezetének lezárását is jelentette. Az ország nyugati felében, amely a Habsburgok fennhatósága alá került, a 16. században három szabad királyi város (Pozsony, Sopron, Nagyszombat) elérte az uralkodónál, hogy engedélyezze számukra a *de non tolerandis Judaeis* jogát, amely a zsidók e városokból való kitiltását jelentette.² Ennek nem csupán a török megszállás során, de az újkor elején is messze ható következményei lettek, mivel az ország valamennyi szabad királyi városa saját magára nézve is hatályosnak tekintette ezt. A török megszállás időszakában az egykori budai zsidó

* A kutatást a „Zsidó vonatkozású iratanyag leírása a tiszántúli megyei levéltárak, valamint a Kolozsvári Állami Levéltár anyagában” című projekt keretében végeztem.

¹ Valójában kezdetben hét város tartozott ide, Polgár azonban később kivált. Nyakas, 2001: 84.

² MZSO I. 172., 175.; MZSO V/2. 10–11.

közösség tagjainak helyére a Török Birodalomból érkeztek új lakosok.³ A felszabadító harcok során és után egy népességében megfogyatkozott, szétzilált gazdasági rendszerű ország került a Habsburgok kezére, amelynek területér folyamatosan érkeztek bevándorlók. A zsidóság letelepedése is kezdetét vette az országhatárokon túlról, a 17–19. század folyamán több irányból és több hullámban érkeztek.⁴

A zsidóság jogállása ugyan a Magyarországon tovább élő középkori jogrenden alapult, mégis új helyzettel kellett szembesülniük. Amíg a középkorban a zsidóság az uralkodó kizárólagos fennhatósága alá tartozott (*servis camarae*), addig az újkorban a Habsburg uralkodók keresték a lehetőségét annak, hogy a zsidóságot eltávolítsák az országból.⁵ A korszak folyamán kialakult az úgynevezett kettős függőségi rendszer, amelyben a földesurak és az uralkodó egyaránt magának követelte a zsidóság feletti ellenőrzés jogát. Átvéve az uralkodó középkori joggyakorlatát, a földesurak privilégiumlevelekkel szabályozták a birtokaikon élő zsidó lakosok mindennapjait.⁶ Az uralkodó viszont a türelmi taxa bevezetésével jogilag túrt státuszba helyezte a zsidó lakosokat, amellyel biztosította, hogy ő dönthesse az országban való lakhatásukról.⁷ Mindemellett az uralkodó elismerte a szabad királyi városok középkor végén elnyert azon jogát, hogy a város maga dönthesse el, befogad-e zsidó lakosokat vagy sem. Az uralkodó ezzel tulajdonképpen lemondott a védelmezői szerepről, egyszerűen befolyásolta a letelepedés helyszínét is.⁸

A hajdúvárosok magukra nézve érvényesnek tekintették a szabad királyi városok jogát a zsidóság lakhatását illetően. Igyekeztek gátolni azt, jóllehet a betelepedés első hullámai nem érintették igazán ezt a területet. A 18. század közepétől a helyi lakosok és a környező vármegyék zsidó lakosai között a gazdasági kötelek egyre inkább erősödtek. A városok és a zsidóság közötti kapcsolat első levéltári források által dokumentált időpontjai: Böszörményben 1758, Dorogon 1793, Nánáson 1791, Hadházon 1794, Szoboszlón 1784, Vámspércsen 1783.⁹ A vizsgált korszakban a levéltári források és Fényes Elek 1839-ben megjelent geográfiai munkája az egyes településeken élők számát a következőképpen adták meg:¹⁰

³ Káldy-Nagy, 1974: 7–10.; Vass, 1980: 1130.

⁴ A teljesség igénye nélkül néhány példa a témában megjelent szakirodalomra: Grünvald–Scheiber, 1963: 5–48.; Varga, 1992: 59–79.

⁵ Varga, 1991: 34.; Kalmár, 1991: 43.

⁶ Példák a földesúri privilégiumlevelekre: MZSO II. 169.; MZSO III. 177.; MZSO V/1. 744.; MZSO V/2. 195., 1069.

⁷ Jóllehet Mária Terézia időszakában vált állandó éves adóvá a türelmi taxa, azonban már I. Lipót kísérletet tett annak bevezetésére. Ld. Löw, 1840–1847: 54–105.; Bernstein, 1900: 599–629.; Mislovics, 2008: 259–319.

⁸ A középkori letelepedés fő helyszínei a szabad királyi városok, míg az újkorban a mezővárosok és a falvak, ahova a földesúr engedélyezi a megtelepedést. Silber, 1990: 35.; Mislovics, 2008: 75–98.

⁹ MNL HBML IV. 502. a. 1758. 13.; 1783. 65.; 1784. 53.; 1793. 135.; 1791. 60.; 1794. 53.

¹⁰ MNL HBML IV. 502. b. 1821. 1. 54.; 1836. 7. 12.; Fényes, 1839: 152–154.

I. Zsidó lakosok száma a Hajdúkerület városaiban

TELEPÜLÉS	LÉLEKSZÁM 1821-BEN	LÉLEKSZÁM 1836-BAN	LÉLEKSZÁM FÉNYES MŰVE ALAPJÁN (1839 KÖRÜL)
Böszörmény	7	16	14
Dorog	77	108	40
Hadház	9	27	—
Nánás	69	86	100
Szoboszló	15	33	65
Vámospércs	36	44	33
Összesen	213 fő	314 fő	252 fő

Fényes Elek népszámszámaival a levéltári források tükrében némi kétkedésre adnak okot, hiszen Hadház esetében az iratok 1839-et megelőzően is említik lakosokat, Dorog esetében pedig vélhetően becslésekre támaszkodott. Az adatok egyértelműsítik a beköltözés és a természetes szaporulat együttes hatását a népességszám emelkedésében.

Kutatási helyszínek

Célom a Hajdúkerületre vonatkozó közigazgatási és igazságszolgáltatási felső- és középfokú hatóságok iratainak áttekintése volt. Mivel ezen iratképzők anyagait különböző levéltárakban őrzik, ezért a kutatás több helyszínen valósult meg, ezáltal lehetőség volt az egyes levéltárakban elhelyezett források egységes áttekintésére.

Először az MNL Országos Levéltárban a felsőfokú hatóság, a Kancelláriai Levéltár (Acta Generalia, A 39),¹¹ valamint a másodfokú szerepet betöltő Helytartótanácsi Levéltár zsidó vonatkozású dokumentumainak (Departamentum Judaeorum, C 55) áttekintése történt meg.¹² A Kancelláriai Levéltár feladata az újkorban folyamatosan változott, kegyelmi igazságszolgáltatási ügyeken kívül 1690-től a megyék, szabad királyi városok és kiváltságos kerületek igazgatása és gazdálkodásának az ellenőrzése is a befolyása alá tartozott. 1724-ben a Helytartótanács felállításával új fejezetet nyitott a Kancellária ügyvitelében. Ekkortól csökkent a Kancellária és a magyarországi törvényhatóságok közötti közvetlen kapcsolat, ami a Hajdúkerületre vonatkozó forrásanyag kiterjedtségére is hatással volt. A Helytartótanács ezzel egyidejűleg a közigazgatásban másodfokú szerepet töltött be, ami növelte levéltárának a forrásértékét. Közvetlen kapcsolatban állt a középszintű közigazgatási egységekkel, a vármegyékkel,

¹¹ Wellman, 1951: 7., 35–40.

¹² Felhő, 1961: 181–186.

szabad királyi városokkal, s azok jelentései a Helytartótanácsához futottak be, illetve a Kancellária leiratai is itt találhatóak meg. Kiemelkedő forrásértékkel bír a magyarországi zsidóság történetére vonatkozóan a Helytartótanácsi Levéltáron belül 1783-ban létrehozott, zsidósággal foglalkozó osztály (Departamentum Judaeorum) iratanyaga. A Hajdúkerületben szinte ugyanezen időszakban vette kezdetét a zsidóság letelepedése.

A kutatás másik helyszíne az MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltára Hajdúböszörményi Fióklevéltára, amely 1605-től őriz okleveleket és jogbiztosító iratokat. A kiemelkedő jelentőségű és csaknem teljes kerületi közgyűlési jegyzőkönyvek és iratok (illetve hajdúösszeírások) a 18. század elejétől maradtak fenn. Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc okozott némi kárt az irategyüttesben, mivel az iratok egy részét selejtként a nagyváradi lőszergyár rendelkezésére bocsátották.¹³

Forrástípusok, a forrásanyag kiterjedtsége, tárgya az MNL Országos Levéltárban

Kancelláriai Levéltár

A Magyar Királyi Kancellária 1770–1848 közötti időszakában keletkezett általános ügyiratai a magyar kormányzati és igazságszolgáltatási ügyek anyagát tartalmazzák.¹⁴ A magyarországi zsidóságra vonatkozóan bőséges forrásanyagot őriz, mintegy 3391 aktában található e tárgykörre vonatkozó iratok, ebből viszont mindössze 15 azok száma, amelyek a Hajdúkerület zsidóságára vonatkoznak az 1782–1830 közötti évekből. A forrásanyagban kancelláriai és uralkodói rendeletek, tolerancia taxa kivetését illetve behajtását szorgalmazó rendeletek mellett helytartótanácsi leiratok találhatóak. Három esetben a II. József-féle, s a zsidóság helyzetének rendezését célzó *Systematica gentis Judaicae regulatio* elnevezésű, s a bányavárosok kivételével szabad költözködést biztosító rendelet életbe léptetése érdekében végzett felmérések,¹⁵ kilenc esetben pedig a tolerancia taxa behajtásának ügyében keletkezett leiratok mellett¹⁶ egy gazdasági témájú aktát tartalmaz. 1830-ban egy félegyházi lakos kérelmezi, hogy ha valamely árenda bérletére nincs keresztény jelentkező, akkor zsidó is bérelhesse azt. A Helytartótanács megjegyzése szerint a Hajdúkerületben ugyanez a helyzet.¹⁷ Mindez azért meglepő, mert a későbbiekben a hajdúkerületi levéltár iratanyagából egyértelműen világossá válik, hogy a városok árendabérleteit régóta

¹³ 1981 óta, azaz a fióklevéltár létrehozásának időpontjától őrzik Hajdúböszörményben a Hajdúkerület anyagát. Ld. Gazdag, 1985: 29–30.

¹⁴ MNL OL Acta Generalia (A 39)

¹⁵ MNL OL A 39 1782. 4668., 6679., 7142.

¹⁶ MNL OL A 39 1794. 1389.; 1795. 5714.; 1798. 2134.; 1801. 10558.; 1815. 2826.

¹⁷ MNL OL A 39 1830. 2858.

zsidók bérlik.¹⁸ A fentiek mellett az A 39 jelzetű állagban még egy vallási ügy aktája található meg. 1808-ban a németújvári Resi arról panaszkodik, hogy házastársa áttért, és magával vitte a gyermekeit. Felmerült a gyanú, hogy a férj a gyerekekkel a Hajdúkerületbe szökött,¹⁹ e ténynek azonban a kerület anyagában nincs írásos nyoma.

Helytartótanácsi Levéltár

Az iratanyag a magyarországi zsidóság újkori történetének valamennyi területére forrásanyagként szolgál, közigazgatási, gazdasági, adóztatási, vallási, igazságszolgáltatási ügyekben egyaránt.²⁰ Az anyagban a kormányszervi leiratok, jelentések, rendelkezések mellett a zsidóság történelmének belső forrásai, azaz zsidó magán-személyek és közösségek által írt dokumentumok is megtalálhatóak. Ezek kutatása, feltárása egyelőre csak az iratanyag átnézésével valósítható meg. A C 55 anyagát két fő egységre lehet bontani. Az iratokat évről-évről tartották, a tolerancia taxa ügyéhez kapcsolódó forrás minden évben az első kútfő alatt található, a további kútfők alá pedig más tárgyakat soroltak be. A Hajdúkerület zsidóságának tolerancia taxa rendezésére vonatkozó ügyei – fizetési felszólítások, táblázatos kimutatás, befizetések, restanciák – az 1790-es évektől kezdődően folyamatosan kutathatók. Összehasonlításképpen a hajdúkerületi levéltári megyei gyűjteményben a taxáztatás dokumentumait nem különítették el más dokumentumoktól, de számos táblázat fennmaradt a befizetett adó mennyiségéről ott is.²¹

A Helytartótanácsi Levéltár a Hajdúkerület zsidóságára vonatkozóan egyéb, az adóztatási ügyeken túlmutató forrásanyaggal csak szerényen rendelkezik. A Departamentum Judaeorum összesen csupán 14 jelzet alatt tartalmaz forrásanyagot, amelyek szinte kizárólagosan letelepedési ügyek. A kivétel egy 1838-ban kelt országos körözlés, amelyben a Helytartótanács Arenstein Abraham felkutatására tett erőfeszítéseket, többek között a Hajdúkerületben is.²² A további dokumentumok a kerület városaiban élő zsidóság ügyeire vonatkoznak. Szoboszló városában Grosz Salamon, míg Böszörményben Goldman Adolf letelepedési kérelmei jutottak el a felsőbb fórumokhoz.²³ A Helytartótanácsi Levéltár forrásanyagát mindkét esetben ki lehet egészíteni a megyei levéltári anyaggal.²⁴ Amíg Goldman Adolf esetében az eredeti kérelem a helytartótanácsi anyagban maradt fenn,²⁵ addig Grosz Salamon

¹⁸ MNL HBML IV. 502. a. 1811. 11.; 1812. 2.

¹⁹ MNL OL A 39 1808. 7502.

²⁰ Departamentum Judaeorum (C 55). Az anyag terjedelme 62 kötet, 243 doboz szálás iratanyag.

²¹ MNL HBML IV. 502. b. 1793. 8. 110.; 1812. 3. 26.; 1821. 1. 54.; 1832. 4. 27.; 1838. 13. 31.

²² MNL OL C 55 1838. 9.3.

²³ MNL OL C 55 1841. 5. 219.a; 1841. 5. 7,5.a; 1847. 5. 33.

²⁴ MNL HBML IV. 502. b. 1841. 12. 20.; 1847. 2. 73.

²⁵ MNL OL C 55 1846. 5. 45.

esetében a megyei levéltár anyagában.²⁶ Grosz Salamon a C 55 jelzetű állag adatai alapján 1841-ben commorans (meghatározott ideig történő tartózkodást biztosító) jogért folyamodott, 1842-ben már lakhatási jogért.²⁷ Az előzmények az alábbiak: Grosz Salamon Szoboszló városában birtokolt árendabérletet, azonban a város a kialakítását rendelte el, noha Grosz 1840 után már jogszerűen tartózkodott a településen. Az 1840. évi XXIX. tc. ugyanis engedélyezte a zsidóság számára a városokban történő megtelepedést.²⁸ A hajdúvárosok azonban továbbra sem támogatták a zsidó lakosok állandó letelepedését, és minden eszközzel megpróbálták számuk gyarapodását gátolni. Az ügy szövevényes volta miatt a kérelem eljutott egészen a Helytartótanácsig, de még 1844-ben is a város és Grosz Salamon között fennálló lakhatási viszály ügyéről értesülhetünk (a forrás a megyei anyagban található meg).²⁹ Egy-egy lakhatási ügy a legtöbbször a gazdasági tevékenységre vonatkozóan is tartalmaz adatokat, ahogyan Grosz Salamon esetében is. A megyei levéltári anyag alapján a városi magisztrátus szerint kereskedelmi tevékenysége során csaláson kapták, ezért üzték el. Ő azonban az ügy rendezéséig családjával együtt a városban szeretett volna maradni.³⁰

Az MNL HBML Hajdúböszörményi Fióklevéltára forrástípusai

A Hajdúkerület zsidóságára vonatkozó forrásanyag feltárásakor két nagy egységet lehet elkülöníteni a feudális gyűjteményen belül: a közigazgatási és az igazságszolgáltatási iratokét. A közigazgatási iratok csoportjába sorolhatók a közgyűlési jegyzőkönyvek és a közgyűlési iratok, míg az igazságszolgáltatási iratanyagba a törvényszéki jegyzőkönyvek és iratok. (Gyakran a közigazgatási iratok között is találhatóak igazságszolgáltatási forrásanyagok.)

Közigazgatási forrásanyagok

A Hajdúkerület *közgyűlési jegyzőkönyvei* 1694-től állnak rendelkezésre. A jegyzőkönyvi bejegyzések a kerület gyűlései elé kerülő ügyek anyagát tartalmazzák, amelyek mind jellegüket, mind tárgyukat tekintve igen sokszínűek.³¹ Tartalmaznak a Helytartótanáctól érkező vagy általa közvetített kancelláriai és uralkodói leiratot, utasítást, rendeletet, körözüvényt, személyleírást, emellett a közgyűlés elé beterjesztett beadványokat, kérelmeket, vizsgálati jelentéseket, tudósítást, adókiivetési lajstro-

²⁶ MNL HBML IV. 502. b. 1842. 2. 27.

²⁷ MNL OL C 55 1841. 5. 247.a; 1842. 5. 7,5.a.

²⁸ CJH 1840. XIX. tc.

²⁹ MNL HBML IV. 502. a. 2007.

³⁰ MNL HBML IV. 502. a. 1841. 1649.

³¹ Tulajdonképpen azonos értékű a vármegyei közgyűlések jegyzőkönyveivel.

mot, valamint más megyékkel folytatott levelezéseket is. A bejegyzéseket az ülések időpontjában, napirendi pontok alapján rögzítették.

Természetesen a közgyűlés nem kizárólagosan a zsidóság ügyeivel foglalkozott, a napirendet előkészítők nem is törekedtek az ügyek külön kezelésére, azonban egyfajta tárgysorozati csoportosítás megfigyelhető (így például a körözvényekben szereplők felsorolása gyakran egymás után történt). A 34 kötet közgyűlési jegyzőkönyvben a zsidóságra vonatkozó bejegyzések száma 3287. Egy sorszám alá gyakran több magánszemély ügyét is iktatták.³² Időrendbeli megoszlásuk árulkodik a zsidóság Hajdúkerületben történt megtelepedésének folyamatáról is. Kezdetben főként az országos érvényű leiratok jelennek meg a jegyzőkönyvekben, később egyre több hajdúkerületi anyag olvasható közöttük, amelyek a kerületi zsidó lakosok növekvő számáról is tudósítanak. A témára vonatkozó bejegyzések időrendi alakulása a következő:

II. Közgyűlési jegyzőkönyvek bejegyzéseinek száma a zsidóságra vonatkozóan

ÉVKÖR	BEJEGYZÉSEK SZÁMA
1713–1765	29
1766–1789	185
1790–1848	3073
Összesen	3287

A forrásanyagban szereplő bejegyzések tárgyukat tekintve igen sokszínűek: migráció, letelepedési kérelem, szökevények körözése, külföldi szökevények felkutatása, földesúrral kötött árendabérleti szerződés, azok miatti pereskedés, egyéb kontraktusok, adósság, gazdasági kapcsolatok helyi lakosok és a zsidó lakosok között, adósságok betáblázása, behajtása, bűncselekmények – amelyeknél a zsidó lakosok áldozatok és elkövetők is lehettek –, vallási ügyek – például ruhaanyaghoz való megfelelő szövet behozatala³³ –, áttérés. Az 1760-as évek elejéig a jegyzőkönyvi bejegyzésekben főként általános, országos érvényű körözvények, avagy gazdasági ügyek olvashatók, így például Seelig Israel menekült 1763-ban kelt személyleírása,³⁴ vagy Oesterreicher Alexander budai zsidó lakos szállítói tevékenységének engedélyezése 1759-ben.³⁵ Az 1780-as évektől egyre több bejegyzés foglalkozik a Hajdúkerület zsidóságára kivetett tolerancia taxa mértékével, megfizetésével elmaradásával, a be-

³² MNL HBML IV. 502. a. 1818. 5.; 1836. 1137.

³³ MNL HBML IV. 502. a. 1840. 562.

³⁴ MNL HBML IV. 502. a. 1763. 1.

³⁵ MNL HBML IV. 502. a. 1759.7.

hajtás módjával.³⁶ Emellett a jegyzőkönyvekben elsősorban gazdasági ügyletekről szóló híradások találhatóak, így például a vámospércsi Jacob Joseph árendabérlet-szerződésai.³⁷ 1790 után, és főként a 19. század első évtizedeitől hangsúlyos marad az országos érvényű körözvények száma, emellett pedig a Hajdúkerület városaiban a taxaszedési és gazdasági ügyleteké növekszik. A bejegyzések széleskörű geográfiai megoszlása alátámasztja a fent leírtakat. A hirdetmények megjelölik a leírt személyek lakóhelyét és emellett tartalmazhatnak személyleírást, adósság miatti körözést, szökevények listáját (Morvaországból, Galíciából, Csehországból), másfelől kereskedelmi jogot elnyerők, elvesztők, csőd eljárás alá vont személyek adatait. A kerület hat városára vonatkozó mintegy 660 bejegyzés is tekintélyes mennyiségű. Ebből 126 általánosságban a Hajdúkerületben élő zsidóságra tartalmaz utasításokat, megjegyzéseket, rendeleteket. Az első közlés 1758-ból a böszörményi Lázár lólopási ügyét tárgyalja.³⁸ A zsidó lakosok számát figyelembe véve nem meglepő, hogy a jegyzőkönyvi bejegyzések közül a legtöbb (199) a dorogi zsidó lakosságra vonatkozik. Ennek oka több tényben kereshető. A helyi gazdasági lehetőségeket – árendabérletet, boltok, kocsmák üzemeltetését – több család is igyekezett elnyerni, ami összeütközésekhez vezetett, így például a Harstein család és Spitz Mátyás között.³⁹ Ezenkívül a városi magisztrátus sem nézte jó szemmel a zsidó lakosok számának növekedését és igyekezett gazdasági tevékenységüket gátolni.⁴⁰ A zsidó lakosok kérelmeikkel felkeresték a városi tanácsot és a Hajdúkerület fórumát is, ami avval magyarázható, hogy az előbbivel gyakran feszült, sőt ellenséges kapcsolatban álltak. Szembetűnő, hogy ezen instanciák túlnyomó többsége 1810–1830 közé, tehát az állandó megtelepedés fő időszakára datálható. A szoboszlói források teljesen más képet mutatnak. Nagyrészt egyetlen személy, Fischbein Éliás lakhatásához, gazdasági tevékenységéhez kapcsolódik.⁴¹ Emellett Grosz Salamonnak a városi tanáccsal folytatott vizsgálata szerepel több leírásban is, ahogy erről korábban szó esett.⁴² Hasonló a helyzet Nánáson, ahol a Fried család szerteágazó tevékenységéről lehet olvasni a forrásokban,⁴³ Böszörményben főleg a Fried és a Goldhammer famíliával kapcsolatos ügyek találhatóak.⁴⁴ A Fried név felbukkanása Nánáson és Böszörményben nem csupán névrokonságból fakad, a forrásokból a családtagok költözése jól nyomon követhető. Fried Dávid nánási árendátor 1810-től a böszörményi mészárszék bérlője (Fried Márton,

³⁶ MNL HBML IV. 502. a. 1780. 3.; 1781. 5., 57.; 1782. 9., 16; 1785. 35.; 1786. 23.; 1795. 22.; 1801. 27.; 1841. 1626.

³⁷ MNL HBML IV. 502. a. 1787. 457.; 568.; 595.

³⁸ MNL HBML IV. 502. a. 1758. 13.

³⁹ MNL HBML IV. 502. a. 1811. 948.; 1813. 82.

⁴⁰ MNL HBML IV. 502. a. 1812.10.

⁴¹ MNL HBML IV. 502. a. 1821. 774.; 1823. 921.; 1829. 320.; 1831. 331.

⁴² MNL HBML IV. 502. a. 1841. 1585, 1649.; 1842. 267., 532.; 1844. 2007.

⁴³ MNL HBML IV. 502. a. 1819. 51.; 1820. 297.; 1827. 234.

⁴⁴ MNL HBML IV. 502. a. 1814. 42.; 1821. 455.; 1841. 1552.; 1843. 1819.

Dávid nevű öccse költözött át Böszörménybe). 1819-ben ismét Nánáson bérlő, de bérleti jogának lejártá után el kellett hagynia a várost, ezért Tokajba költözött, majd újra feltűnt Böszörményben.⁴⁵ A Hadházon élő zsidó lakosokra mindösszesen négy – adóztatásukra és gazdasági tevékenységükre – vonatkozó bejegyzés található.⁴⁶

A lejegyzett esetek alapján megállapítható, hogy mind az országos, mind a helyi források döntő többségükben magánszemélyekre, főként férfiakra vonatkoznak, közösségi ügyek ritkán szerepelnek a bejegyzésekben. Utóbbi egyik példája 1839-ből a zsidó tanács összeállítása Böszörményben,⁴⁷ illetve 1849-ben a rabbi- és bíróválasztás ügye.⁴⁸ Az is megállapítható, hogy bár vallási ügyeket is érintenek a bejegyzések, ezek főként a zsidóság viselkedési szokásaira hívták fel a figyelmet a keresztény ünnepek idején. Purim ünnepén nem lehetett a katolikus lakosságot zavarni a böjti időszakban: „[...] az országban lakó sidók a Catholikusok Quadragesimajira eső Innepjeiken tartani szokott lármás multságoktól és tántzoktól el tiltassanak”.⁴⁹ Ugyanígy tilos volt keresztényeket alkalmazni vasárnapi munkavégzéskor.⁵⁰ Központi kérdéssé váltak – a gyermekkori térítések elítélése okán – az áttérési ügyek,⁵¹ A Hajdúkerületben is kihirdették az uralkodó e tárgyban hozott rendeleteit.

A jegyzőkönyvi bejegyzések általában igen rövidek, és az ügyek részleteire nem mindig térnek ki. Az ügyek alapidokumentumait, a részletes cselekményeket a protokollumokhoz kapcsolódó közgyűlési iratok tartalmazzák.

A *közgyűlési iratok* sorozata összefüggően 1713-tól – tehát a jegyzőkönyveket jóval megelőző időkből – maradt fent. A zsidóságra vonatkozó legrégebbi ügyirat egy összeírás elrendelése és a végrehajtás során keletkező táblás jegyzék 1735-ből.⁵² Az iratanyagban nem került sor különálló, csak a zsidóság ügyeit tartalmazó gyűjtemény kialakítására (ez a tekintélyes számú körözvény miatt sem megoldható, hiszen a hirdetémények a zsidó és nem zsidó társadalom tagjait egyaránt érintik.). Az évenként fasciculusokba tagolt (jelenleg 572 dobozban tárolt) iratok közül 2021 ügyiratban fordul elő zsidó vonatkozású anyag. Ebből a számból nehéz a mennyiségre következtetni, hiszen egy akta rejthet egyetlen dokumentumot is és tartalmazhatja egy ügy nagyobb terjedelmű, több iratból álló dokumentációját is. Így például egy – a Hajdúkerület több városában lefolytatott – bérleti szerződéseket vizsgáló anyag 32 iratot tartalmaz, amelyben többek között Fried Dávid eszlári lakos nánási,

⁴⁵ Harsányi, 1970: 10. már leírta Fried Márton történetét.

⁴⁶ MNL HBML IV. 502. a. 1794. 53.; 1803. 9.; 1804. 8.; 1835. 46.

⁴⁷ MNL HBML IV. 502. a. 1839. 125., 2070.

⁴⁸ MNL HBML IV. 502. a. 1849. 224.

⁴⁹ 1824-ben a keresztény húsvét április 18-ára esett, ezt megelőző böjti időszakban, 1824. március 13–15-ére esett a Purim (farsang), amely a zsidóság örömnépe. Uo. IV. 502. a. 1824. 301.

⁵⁰ A keresztényeket korbácsütésekkel büntetik, a zsidó bérlő vasárnapi tevékenységét vizsgálják. MNL HBML IV. 502. a. 1823. 289.

⁵¹ MNL HBML IV. 502. a. 1806. 22.; 1807. 18.; 1822. 47.; 1829. 594.

⁵² MNL HBML IV. 502. b. 1735. 23. 1.

Hartstein Salamon dorogi, Spitz Mátyás dorogi, Lőrinc Jakob dorogi árendabérlete is szerepel.⁵³ Egy-egy körözvény ugyan egyetlen ügyiratnak számít, ugyanakkor több – külön számozott – hirdetményből (ügyiratdarabból) áll, s így akár több zsidó vonatkozású bejegyzést is tartalmazhat. 1818-ban egy helytartótanácsi leirat a megyéhez öt különböző sorszám alatt tett közzé zsidó szökevényekről készített személyleírást.⁵⁴ Egy másik körözvény 1836-ból azért érdekes, mivel nem tartozik hozzá jegyzőkönyvi bejegyzés, tehát nem került a közgyűlés elé.⁵⁵ A közgyűlési iratokban több mint 4000 zsidóságra vonatkozó ügy található. Az iratsorozat forrásértékét növeli, hogy számos esetben a hajdúkerületi zsidó lakosok eredeti kérelmeit, valamint tanúvallomását is tartalmazza: 137 eredeti kérelem, illetve 70 tanúvallomás maradt fenn ily módon. Ezekben a korabeli zsidó és nem zsidó társadalom hangjai elevenednek meg a múltból. Nem csupán egy-egy ügy részleteiről adnak számot e források, de a zsidó lakosok értékrendjéről, közösségi, társadalmi, gazdasági kapcsolatrendszeréről is hordoznak adatokat. Mindezt úgy, hogy lehetőség nyílik a közösséget alkotó tagok életének mikroelemzésére, illetve kiterjedtebb kapcsolati háló felderítésére.⁵⁶ A Hajdúkerület táblázatai a kutatók számára komplex analízis és esettanulmányok elkészítését is lehetővé teszik. Egy-egy tolerancia taxa összeírás, illetve népesség-összeírás – annak ellenére, hogy a korszakban ez utóbbiak is döntő többségében adóztatásai céllal készültek – a rövid távú demográfiai modellezést segíthetik elő a Hajdúkerületre vonatkozóan a népességszám, vagy egyes összeírásokban a gyermekek számának alakulása, illetve a háztartások nagyságának változása tekintetében (hogy mennyire általános a nukleáris családmoddeltől való eltérés).⁵⁷

Igazságszolgáltatási anyagok

A Hajdúkerületben a kerületi kapitány vezetésével 12 esküdt látta el az igazságszolgáltatási feladatokat. A bíraskodás és a közigazgatás ügyeinek kezelése kezdetben nem különült el, emiatt számos igazságszolgáltatási ügyet a Hajdúkerület Közgyűlési iratai állagban lehet megtalálni. A törvényszéket és a közgyűléseket a 18. szá-

⁵³ MNL HBML IV. 502. b. 1839. 2. 1.

⁵⁴ Stein József, Jung Károly nagykárolyi, Löbl Ábrahám nagykárolyi, Veisz Ignác kisbéri, illetve Bergman Josef morva menekültek személyleírásait. MNL HBML IV. 502. b. 1818. 2. 4.

⁵⁵ Ebben az országosan kivetendő tolerancia taxa ügye, valamint három galíciai zsidó menekült személyleírása található meg (Leib, Federkov, Fridman). MNL HBML IV. 502. b. 1836. 5. 69.

⁵⁶ Pl. Fried Dávid 1839-ban árendabérletének hosszabbításáért esedezik a nánási magisztrátushoz. A városvezetés nem támogatja a kérelmet, azonban figyelembe kell venniük, hogy a nánási oláh népesség kijelentette: „[...] egy zsidót nem adnak száz magyarért is”. MNL HBML IV. 502. b. 1839. 2. 1.

⁵⁷ MNL HBML IV. 502. b. 1821. 1. 54.; 1836. 7. 12. A zsidó családok nukleáris családmoddelle (gyermek, szülő) csak átmenetileg bővült többgenerációssá, amikor a szülők ideiglenesen velük éltek (általában haláluk előtt), illetve rokonaik (házastárs halála vagy házasságkötés után) csatlakoznak a háztartáshoz.

zad harmadik negyedétől külön tartották. Évente 4-4 polgári és büntetőügyi gyűlést tartottak a kerületben. Ennek gyakorlatát ugyan rövid időre a II. József-féle közigazgatási reform megszakította, azonban 1790-ben a kerület visszatért a korábbi működési rendhez.

A Hajdúkerület Levéltárában külön fondban helyezték el a *Hajdúkerület Törvénytörvény-székének iratait*, ezen belül a polgári peres illetve a büntetőperes ügyek külön állagban találhatóak. A II. József-féle nagykallói törvénytörvény iratai (1787–1790) külön fondot alkotnak.

A *Polgári törvénytörvények jegyzőkönyvei (IV. 505. a.) és a Polgári perek (IV. 505. b.)* az 1781. évből, valamint 1786–1850 között állnak rendelkezésre. A bejegyzések az ülések időrendi sorrendjében következnek. A zsidóságra vonatkozó ügyek a vizsgált időszakban mintegy 98 jegyzőkönyvi sorszám alatt találhatóak. Közülük a legkorábbi 1788-ból való, amelyben Jacob Pain álmosdi zsidó kérelmet intéz a hadházi Sirok János özvegye ellen, vagyonának adósság miatti bírói zár alá vétele ügyében.⁵⁸ A bejegyzések tárgyai adóssági ügyek, amelyben a zsidó lakos lehet kárvallott, és adós is, illetve bűnügyek, amelyekben lopás, vagy orgazdaság esetében szerepelhettek az érintettek, akár sértett félként, akár elkövetőként. Hogy a kezdeti időszakban a polgári jegyzőkönyvekben bűnügyi peres esetek is megjelenhettek, az az ügyek el nem különítésének eredménye. Am átfedés a két törvénytörvényi üléstípus elválasztása után is látható az ülések tárgyai között. A jegyzőkönyvi bejegyzések rövidek. Számot adnak az esetek leírása mellett a helyi gazdasági és társadalmi élet hálózatáról is. Például Hartstein József dorogi haszonbérő ellen Magyar János özvegye élt panasszal adósság ügyében, azonban a kötelezvény nem került elő, ezért az ügy a Hajdúkerületől visszakerült a dorogi hadnagy elé.⁵⁹ Dede Bálint szoboszlói adós nemes azzal vádolta meg Fischbein Éliást, hogy a kiállított 246 forintról szóló kontraktus hamis. Azonban ezt a Hajdúkerület közgyűlése elvetette és jóváhagyta az adósság behajtását.⁶⁰ A jegyzőkönyvi ismertetéseket kiegészíti a Polgári perek iratsorozata. A rövid bejegyzésekhez társuló iratanyag részleteiben eleveníti fel a korabeli perügyeket, megvilágítja azok lefolytatását, illetve több esetben az ítéletet is tartalmazza. Mintegy 125 aktában található zsidóság ügyeit tárgyaló forrás. Az első irat 1777-ből való, Joseph Jacob lopási ügyét tárgyalja.⁶¹ A forrásanyag időbeli kezdetei korábbra nyúlnak vissza, mint a fennmaradt jegyzőkönyvi bejegyzések.

Egy-egy pertest döntő többségében kiterjedt anyagot foglal magában. Erre példaként szolgálhat Lőrinc Jakob gazdasági tevékenységére vonatkozó akta, amely egy kötetbe fűzött irategyűttest, illetve emellett további forrásokat is tartalmaz.⁶² A polgári

⁵⁸ MNL HBML V. 505. a. 1788. 402.

⁵⁹ MNL HBML IV. 505. a. 1841. 52.

⁶⁰ MNL HBML IV. 505. a. 1820.06.06. 9. pont.

⁶¹ MNL HBML IV. 505. b. 1777. Nan. 9.

⁶² MNL HBML IV. 505. b. 1819. Dan 2.

perek gyűjteményében az iratok főként – mintegy 110 esetben – adóssági ügyekkel foglalkoznak, néhány lopási ügy tárgyalása mellett.⁶³

A dokumentumanyag földrajzi megoszlása a Hajdúkerület városai között a következő:

III. Zsidóságra vonatkozó polgári peres ügyek geográfiai megoszlása a Hajdúkerületben

HELY	ÜGYEK SZÁMA
Hajdúkerület	30
Böszörmény	14
Dorog	20
Hadház	3
Nánás	15
Szoboszló	8
Vámospércs	22
Összesen	125

A peres ügyek száma Dorog, Vámospércs, illetve Nánás esetében a legmagasabb, azonban egy-egy pertest terjedelme igen jelentős a szoboszlói anyagban is. A perek döntő többsége a férfi társadalom gazdasági szerepvállalására világít rá. Az iratanyag forrásértékét növeli, hogy a pertestekben 31 esetben eredeti kérvények, 27 esetben pedig tanúvallomások is megtalálhatók. Egy-egy ügy bonyolultságát jól szemlélteti a következő példa: Nagy Péter János vámospércsi lakos 1791-ben panaszt nyújtott be Rosenfeld Jacob ellen, elzálogosított szőlője ügyében, amelyet 18 évvel korábban adott át, azzal a kikötéssel, hogy bármikor visszaválthatja. A zálogos állítása szerint viszont az átadás azzal a feltétellel valósult meg, hogy a szőlő tulajdonosa nem fogja őt háborgatni a birtokban, amíg él. Mivel zsidó lakosok nem bírhattak saját tulajdonuként telket, ezért csak zálogban, ideiglenesen tarthattak területeket. Rosenfeld Jacob szőlőtőkét ültetett, majd műveltette a területet és ő szerette volna azt megtartani.⁶⁴

A források alapján hosszú éveken keresztül nyomon követhető az egyes városok gazdasági szereplőinek a tevékenysége, akik az alábbiak: Böszörményben Fried Márton (1833–1846), Szoboszlón Fischbein Éliás (1821–1835), Dorogon Spitz Mátyás (1811–1828), Nánáson Fried Dávid (1810–1826), Vámospércsen Simon Ferenc (1792–1798), valamint Rosenfeld Lázár (1818–1848).

⁶³ MNL HBML IV. 505. b. 1791. Nyary 9.; 1796. Ibil 7.; 1820. Elba 29.

⁶⁴ MNL HBML IV. 505. b. 1791. Nyary 7.

A 18. század utolsó negyedében a kerületi közgyűléseken külön üléseken foglalkoztak a büntető és polgári peres ügyekkel. Büntetőper a nyilvános vagy közbűncselekmények elkövetése esetén indult. Ezek közé tartozott a lopás, útonállás, rablás, szándékos emberölés, házasságtörés, hatalmaskodás, engedetlenség, becstelenség és a verekedés.

A *büntetőtörvényszék jegyzőkönyveinek (IV. 505. d.)* bejegyzéseit az ülések időrendi sorrendjében rögzítették, éppen ezért a zsidóságra vonatkozókat nem kezelték elkülönülő egységként. A mintegy 77 vonatkozó bejegyzés közül az első 1791-ből származik, Jacob Ferenc vámospércsi lótolvaj ügyét írja le.⁶⁵ A *büntetőperek (IV. 505. e.) anyaga* a zsidókra vonatkozóan is sokféle tartalmat hordoz: adósság, istenkáromlás, rablás, orgazdaság, gyilkosság, kár elszenvedése, közbotrányokozás, sértés, keresztény és zsidó lakos közötti viszály, verekedés, végrehajtás ügye is szerepel közöttük. A jegyzőkönyvek bejegyzéseit egészíti ki a büntetőperes iratok gyűjteménye. A bűnügyi pertesteket tartalmazó anyagban mintegy 74 ügyben van zsidó érintett.

IV. Büntetőperes iratok a Hajdúkerület városainak zsidóságára vonatkozóan

HELY	ÜGYEK SZÁMA
Hajdúkerület	25
Böszörmény	8
Dorog	14
Hadház	9
Nánás	5
Szoboszló	9
Vámospércs	4
Összesen	74

A legkorábban keltezett irat az 1765. évből származik, amely szerint Jacob Gabriel Hadházi lovat lopott.⁶⁶ A táblázat adatai alapján a pertestek száma Dorogon magasabb, Nánás és Vámospércs esetében látszólag alacsonyabb.⁶⁷ A bűnügyi pertestekben is fennmaradtak a zsidóság eredeti kérelmei 24, a tanúvallomások pedig 28 esetben. A perek anyaga jelentős forrásértékkel bír: a zsidóság mindennapi élete

⁶⁵ MNL HBML IV. 505. d. 1791.08.29.

⁶⁶ MNL HBML IV. 505. e. 1765. N 8.

⁶⁷ Ezekben a városokban a polgári peres anyag tekintélyesebb, emiatt célszerű abban az irategyüttesben is kutatást végezni, mert ezek is tartalmazhatnak bűnügyi pereket.

mellett a külső társadalommal való kapcsolattartást is illusztrálja és megvilágítja a keresztény és zsidó társadalom együttélésének mindennapjait. 1791-ben Vámospércsen Jacob Ferenc és Josi Marton ellen merült fel az istenkáromlás vétké. Húsvétkor egy szalmával kitömött vázat állítottak a kocsmá mellé. A keresztény lakosság nemtetszését fejezte ki és elterjedt az a szóbeszéd, hogy a két (13 és 17 éves) zsidó fiatal a Messiás eljövételéből űzött csúfot. Ezt a két vádlott tagadta.⁶⁸ 1804-ben Dorogon Joseph Jacob kocsmárendés keveredett abba a gyanúba, hogy teherbe ejtett egy keresztény hajadon lányt. A per az újszülött meggyilkolása miatt a lány ellen zajlott, aki többször is módosított vallomását. Ebben erőszaktevőnek állította be Joseph Jacobot. A keresztény tanúk maguk is a kocsmáros bűnösségét hangoztatták. Ő azonban tagadta, hogy bármikor is kettesben maradt volna a lánnyal.⁶⁹ 1839-ben Hadházon egy helyi lakos, Szigethy Györgyné a „zsidó boltosné” Grünbaum Sára keresztény szolgálójának lopása miatt perelt. Az ügy azért vált bűnüggyé, mert a résztvevők között fizikai bántalmazás történt. Az állítólagos lopás miatt a kárvallott a bolt udvarán felpofozta és „megtépte” a lányt, majd szitokszóval illette Grünbaum Sárát. Ezt követően a boltosné egy vasrúddal a szolgáló segítségére sietett. Az ügyben meglepő ítélet született, a hatóság megállapította, hogy szolgálólány vétke nem jelentős. Szigethy Györgyné ugyanakkor önbíráskodást követett el, ezért elmarasztalták. Grünbaum Sára a per során érdekes kijelentést tett: „Zsidó Jézusunkat, mindenünket csúfosan szidta.”⁷⁰ Az egymás mellett, sőt egymással élő keresztény és zsidó társadalom tagjainak kölcsönhatása a szóhasználatban is megmutatkozik: Grünbaum Sára Istent a magyar keresztány környezet hatására nevezi Jézusnak (Isten héberül Adonáj, amelynek a teológiai irodalomban eltejedt alakja Jahve).

II. József a Hajdúkerületet Szabolcs vármegye alá csatolta, megszüntette a kerületi büntetőbíráskodást, amelyről a Helytartótanács 1788. évi 1179. sz. rendelete tudósított. A Nagyállóban ülésező vármegyei alsófokú bíróság (*Judicium Subalternum*) alá tartoztak a Hajdúkerület ügyei is 1787–1790 között. *Szabolcs vármegye II. József-féle törvényszékének (Judicium Subalternum) a Hajdúkerületre vonatkozó iratai (IV. 506.)* az az iratcsoport, amely erre az időszakra vonatkozik. A fond egy darab iktatókönyvet tartalmaz, amelyben az ülések időpontjának rendjében vezették az ügyeket. A zsidóságra vonatkozóan hét sorszám alatt található bejegyzés. A perek tárgyukat tekintve gazdasági szerződések során kialakult egyenetlenségek miatti panaszokat rögzítenek. Bár ez az anyag igen rövid időszakot fed le, forrásértéke mégis abban rejlik, hogy a nemesekkel, polgárokkal kötött szerződések és a zsidóság egymás közötti ügyei is megtalálhatóak benne. Ilyen például az 1787-ben kelt, Israel Izsák által Kállay Miklós ellen benyújtott adósságkérelme, vagy ugyanebből az évből Simon

⁶⁸ MNL HBML IV. 505. e. 1791. OO 22.

⁶⁹ MNL HBML IV. 505. e. 1804. DDD 2.

⁷⁰ MNL HBML IV. 505. e. 1839. 4P 99.

Israel és Moyses Elimeleh egymás közötti adósságrendezésének az ügye.⁷¹ Az iktatókönyvi bejegyzésekből érthető módon nem derülnek ki további részletek.

A forrásanyag tanulságai

A Hajdúkerület zsidóságára vonatkozó feudális kori forrásanyagok csupán kis része található meg a kormányiszervek levéltári anyagában. A korszakra vonatkozó dokumentumok jelentős részét a hajdúkerületi levéltár őrzi. Mégis a fent leírtak alapján egy-egy eset kiegészítéséhez célszerű kutatást végezni más hatóságok, családi avagy egyházi levéltárak iratanyagaiban is, hiszen olyan dokumentumokat rejthetnek, amelyek hozzájárulhatnak a hajdúkerületi zsidóság történelmének alaposabb megismeréséhez letelepedésük, társadalmi, gazdasági integrációjuk, a keresztény társadalommal való együttélésük, kulturális életük feltárásához. A hajdúkerületi anyag a helyi zsidóság történelme mellett rávilágít az országos folyamatokra is, legyen szó gazdasági jogok elnyeréséről vagy bűnesetekről. Mindez alátámasztja annak fontosságát, hogy a jövőben megvalósuljon egy egységes adatbázis, amely a megyei levéltárak és a kormányiszervek levéltári anyagának darabszintű leírását valósítja meg. Így a rendelkezésre álló bőséges dokumentumanyag árnyalhatná és új ismeretekkel gazdagíthatná az országban élő zsidóság 17–19. századi történelmét.

Források és szakirodalom

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

A 39 = Magyar Kancelláriai Levéltár – Acta generalia 1770–1848

C 55 = Magyar Helytartótanácsi Levéltár – Departamentum Judaeorum 1783–1848

MNL HBML = Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára,
Hajdúböszörményi Fióklevéltár

IV. 502. a. = A Hajdúkerület Közgyűlésének iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek 1694–1787, 1790–1847

IV. 502. b. = A Hajdúkerület Közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok /1605–/1713 1848

IV. 505. a. = A Hajdúkerület Törvényszékének iratai. A polgári törvényszék jegyzőkönyvei /1781/ 1786–1850

IV. 505. b. = A Hajdúkerület Törvényszékének iratai. Polgári perek 1736–1850/ 1865

IV. 505. d. = A Hajdúkerület Törvényszékének iratai. A büntetőtörvényszék jegyzőkönyvei 1780–1787, 1790–1850

⁷¹ MNL HBML IV. 506. 228., 685.

- IV. 505. e. = A Hajdúkerület Törvényszékének iratai. Büntetőpercek 1747–1850/1865/
- IV. 506. = Szabolcs Vármegye II. József-féle törvényszékének (Judicium Subalternum) a Hajdúkerületre vonatkozó iratai 1788–1789
- CJH = „A zsidókról.” 1840. XXIX. tc. Corpus Juris Hungarici.
<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=84000029.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fkeyword%3Da%2520zsid%25C3%25B3kr%25C3%25B3l>
(A letöltés ideje: 2020. május 24.)
- Bernstein, 1900 = Bernstein Béla: Die Toleranztaxe der Juden in Ungarn. Gedenkbuch zur Erinnerung an David Kaufmann. Szerk.: Brann, M. – Rosenthal, F. Breslau, 1900. 599–629.
- Felhő, 1961 = Felhő Ibolya: A helytartótanácsi levéltár. Magyar Országos Levéltár kiadványai I. Levéltári Leltárak 3. Bp., 1961.
- Fényes, 1839 = Fényes Elek: Magyar országnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. V. Bp., 1839.
- Gazdag, 1985 = Gazdag István: A Hajdú-Bihar megyei Levéltár története. Debrecen, 1985.
- Grünvald – Scheiber, 1963 = Grünvald Fülöp – Scheiber Sándor: Adalékok a magyar zsidóság településtörténetéhez a XVIII. század első felében. Magyar–Zsidó Oklevéltár VII. Szerk.: Grünvald Fülöp – Scheiber Sándor. Bp., 1980. 5–48.
- Harsányi, 1970 = Harsányi László: Adalékok a Hajdúvárosok zsidóságának a történetéhez. Bp., 1970.
- Káldy-Nagy, 1974 = Káldy-Nagy Gyula: A budai zsidók négy törökkori összeírása. Magyar–Zsidó Oklevéltár XVI. Szerk.: Scheiber Sándor. Bp., 1974. 7–10.
- Kalmár, 1991 = Kalmár János: A Kollonich-féle Einrichtungswerk és a 18. századi bánásmódi berendezkedés kérdése. Századok, 1991. 5–6. sz. 489–499.
- Lőw, 1840–1847 = Lőw Lipót: Die Schicksale und Bestrebungen der Juden in Ungarn. Calendar und Jahrbuch für Israeliten. Szerk.: Busch, Isidor. Bécs, 1840–1847. 54–105.
- Mislovics, 2008 = Mislovics Erzsébet: A magyarországi zsidóság demográfia- és gazdaságtörténete. PhD. Hebrew University, 2008.
- MZSO = Magyar–Zsidó Oklevéltár, Monumenta Hungariae Judaica
- MZSO I. = Friss Ármin: Magyar–Zsidó Oklevéltár, I. Bp., 1903.
- MZSO II. = Mandl Bernát: Magyar–Zsidó Oklevéltár, II. Bp., 1937.
- MZSO III. = Mandl Bernát: Magyar–Zsidó Oklevéltár, III. Bp., 1937.
- MZSO V/1. = Grünvald Fülöp – Scheiber Sándor: Magyar–Zsidó Oklevéltár, V/1. Bp., 1959.
- MZSO V/2. = Grünvald Fülöp – Scheiber Sándor: Magyar–Zsidó Oklevéltár, V/2. Bp., 1960.

- Nyakas, 2001 = Nyakas Miklós: A Hajdúkerület kialakulás és korszakai. Vármegyék és szabad királyi kerületek. Szerk.: Radics Kálmán. Debrecen, 2001. Hajdú-Bihar megyei Levéltár. 79–92.
- Silber, 1990 = Silber, Michael K.: The Jews in the Hapsburg Empire. Atlas of Modern Jewish History. Szerk.: Friesel, Evyatar. New York–Oxford, Oxford University Press, 1990. 34–35.
- Varga, 1991 = Varga J. János: Berendezkedési tervek Magyarországon a török kiűzésének az időszakában. Az „Einrichtungswerk”. Századok, 1991. 5–6. sz. 449–488.
- Varga, 1992 = Varga László: Zsidó bevándorlás Magyarországon. Századok, 1992. 1. sz. 59–79.
- Vass, 1980 = Vass Előd: Zsidók a hódoltságkori török forrásokban. Magyar–Zsidó Oklevéltár XVIII. Szerk.: Scheiber Sándor. Bp., 1980. 11–30.
- Wellman, 1951 = Wellman Imre, A Magyar Kancellária Levéltára. Bp., 1951.

Györgyi Csaba

Civil a pályán

A civil szervezetek iratainak gyűjtése Budapest Főváros Levéltárában*

Civil szféra a rendszerváltozás után

A társadalmi folyamatok mélyebb megértéséhez nélkülözhetetlen a civil gondolatot alulról szerveződő módon hordozó, öntevékeny és önsegítő emberi közösségek felől kiinduló új eszmék, mozgalmak vizsgálata és értékelése. Bár ez a kijelentés természetesnek tűnik, egyrészt nyitottságot tételez fel a társadalomtudományok művelői részéről, másrészt a közgyűjtemények, különösen a közlevéltárak számára azt a feladatot jelent(het)i, hogy ennek a területnek az írott, nyomtatott, digitális emlékeit a korábban rögzült szokások ellenére érdemes gyűjtenie, majd rendezve és rendszerezve a kutatók számára elérhetővé tennie.

A civil iratok gyűjtése, az ezeknek egyébként joggal kijáró szakmai érdeklődés alacsony szintjének köszönhetően, néhány kivételtől eltekintve, az elmúlt évtizedekben méltatlanul elhanyagolt terület volt a közlevéltárakban. Ez azt jelenti, hogy a gyűjtőterületi munka keretében nem, vagy csak nagyon kevés ilyen irat gyarapítása valósult meg: sem a „felderítésre”, sem a tényleges iratbehozatalra nem fektettek elegendő hangsúlyt a levéltárakban. Ez egyrészt tetten érhető a civil fondfőcsoport iratanyagának hiányos jellegében, amely a gyarapítások átgondolatlanságára utal mind a rendszerváltás előtti, mind az azt követő időszak irat emlékeire vonatkozóan, másrészt abban, hogy a civil iratok tekintetében, egészen a fővárosi példáig,¹ sehol sem született átfogó gyűjtőterületi koncepció.

Több szempontból sem volt egyszerű szakmai feladat gyűjtőterületi koncepciót összeállítani a főváros egyesületi, alapítványi szférájára vonatkozóan² – különös tekintettel a rendszerváltást követő időszakra nézve. A folyamatosan átalakuló, változó

* A cikk szövegének szakmai lektorálásáért köszönet illeti dr. Koltai Gábort.

¹ Györgyi et al., 2017: 1. Ez volt a második a BFL IV. Főosztályán készített gyűjtőterületi koncepciók sorában (vö. Koltai, 2020: 31–51.). A Koncepció létrejöttének egyik legfőbb oka, magát a Koncepciót idézve, az volt, hogy „a rendszerváltást követő lassan három évtizedben nem készült e szervezeteknél keletkezett iratok történeti/maradandó értékét, helyzetét tisztázó munka a magyar levéltári szakirodalomban.”

² A Koncepcióban ugyan szerepelnek a pártok és szakszervezetek, amelyek a civil szervezetek speciális részét képezik, azonban a gyűjtőterületi munka során nem helyeztünk rájuk hangsúlyt. Vö. Fehér et al., 2021: 11–12.

társadalmi, gazdasági, politikai környezetre maguk a civil szervezetek (korábbi nevükön: társadalmi szervek) sem minden esetben, vagy nem azonnal tudtak megfelelő válaszokat adni, így az időszakra oly jellemző nagy számuk nemcsak megerősödésüket, hanem gyakran éppen bizonytalanságukat³ is mutatja.

Bocz János úgy véli, hogy a leíró szemléletet meghaladva a jövőben sokkal nagyobb hangsúlyt kellene, hogy kapjon „az egyes nonprofit szervezeti típusok sajátosságainak, a közszolgáltatási tevékenységet végzők, valamint a környezeti (például jogi, közgazdasági) tényezők szektorra gyakorolt hatásának vizsgálata, s az állapot jellegű keresztmetszeti adatfelvételek mellett egyre indokoltabb lenne [...] folyamat jellegű vizsgálatok végrehajtása”.⁴ Mindez, levéltári feladatokra lebontva, nem jelenthet mást, mint az eddigi, mennyiségi-statisztikus gyűjtőterületi elvek újragondolását a nonprofit szektorra vonatkozóan.

A magyarországi nonprofit szféra kialakulását, rendszerváltás utáni életét olyan tényezők teszik egyedivé, mint például a civil önszerveződéseknél a szocializmus időszakára jellemző csaknem teljes korlátozása, a rendszerváltás után is fennmaradó politikai befolyásoltság, az oktatás és az egészségügy, mint a civil szféra felfedezésre, sőt meghódításra váró terra incognitájának állami kézben tartása a nagy ellátórendszereken keresztül, valamint a folyamatos forráshiány.⁵ A Kádár-korszak utolsó harmadában olyan „új típusú társadalmi önszerveződések jelentek meg a békemozgalomtól az ökológiai mozgalmakig, melyekhez később a diákmozgalom, a kollégiumi öngazdálkodó mozgalom és az egyetemeken belüli, valamint kívüli klubmozgalom, illetve politikai célú egyesületek, fórumok új hulláma szerveződött.”⁶ A politikai klíma által háttérbe szorított civil szféra tehát ekkoriban kezdett magára találni, és a rendszerváltozást követően, a szabadság mint lehetőség légkörében intenzív növekedésnek indult.⁷

Magyarországon a civil szférát szabályozó törvényi háttér és környezet megfelelő mértékben fejlett, tehát a jogszabályok „elégészes bázist biztosítanak az állampolgároknak és a civil szervezeteknek, hogy használják és gyakorolják jogait, szervezeteket hozzanak létre, és részt vegyenek a döntéshozatali folyamatokban, közpolitikai ügyekben”.⁸ Az elméleti megközelítéssel szemben a gyakorlat azonban más képet mutat: a civil társadalomra az államtól való függőség, az intézményi bizalom alacsony foka, az érdekérvényesítési csatornák gyengesége, és a döntési folyamatokban való alacsony fokú részvétel a jellemző – különösen a civil kontroll áll alacsony szinten.

³ Vö.: Bocz, 2009: 25. „[Tévhit az, hogy a nonprofit] szektor mennyiségi (szervezetek száma, bevételi források, foglalkoztatottak) növekedése együtt járt a szektor civil szervezeteinek (magánalapítványok, egyesületek) megerősödésével.”

⁴ Bocz, 2010: 368.

⁵ Bocz, 2010: 353.

⁶ Kákai, 2009.

⁷ Osváth, 2008: 458.

⁸ Arató–Nizák, 2012: 6.

Ezt támasztotta alá egy 2011. évi kutatás is, amely megállapította, hogy a magyar civil szervezetek érdekérvényesítő tevékenysége alacsony fokú, azok nem tudják betölteni közvetítő szerepüket, vagyis azt, hogy „összegyűjtsék, artikulálják és kanalizálják az állampolgárok problémáit, és érvényesítsék érdekeiket”⁹

Bocz János úgy véli, hogy tévhit az, hogy „a nonprofit szervezetek jelentős szerepet játszanak Magyarországon a társadalmi szükségletek kielégítésében, s tömegesen vettek át korábbi állami, önkormányzati közfeladatokat”¹⁰ hiszen az állami és az önkormányzati intézmények a szolgáltatói feladatokat nem a független, civil szervezeteknek adták át, hanem általuk alapított nonprofit szervezetekbe, leginkább közhasznú társaságokba szervezték ki. Ezt a szempontot fokozottan figyelembe kell venni a levéltári gyűjtőterületi munka tervezése során. Az előbbiekből egyenesen következik az, hogy a civil és a kormányzati szféra közötti érdekegyeztetési rendszer nem egymásra hangolt, illetve a végrehajtó hatalom nem partnerként, hanem megannyiszor alárendeltként tekint a civil érdekképviselői szervezetekre.¹¹

A társadalmi-gazdasági mutatók oldaláról (népességszám, GDP, felsőfokú végzettségűek számaránya, szolgáltató szektor aránya stb.) nézve is kimagasló szereppel bíró Budapest, Magyarország egészét tekintve, a nonprofit szektor vonatkozásában is vitathatatlanul nagy jelentőséggel bír. Osváth László megfogalmazásában „Budapest esetében az országos döntési funkció találkozik a legnagyobb költségvetésű önkormányzattal, ami együtt érdekeltséget és forrásokat kínál a nonprofit szervezetek budapesti működéséhez.”¹²

További fontos szempontot adhat a levéltári gyűjtőterületi tervezés számára az a statisztikai kutatási eredmény, amely szerint „[A] kerületi adatokból egyértelműen kitűnik, hogy a nonprofit szervezetek Budapesten belüli eloszlása nem egyenletes, nagyon jelentős különbségek vannak az egyes kerületek között. Amíg egyes budai és belvárosi kerületek ellátottsága messze az országos átlag felett van, olyannyira, hogy az I., az V. és a VI. kerület messze megelőzi még a legkiemelkedőbb megyeszékhelyeket is, a többi belső kerület pedig lépést tart e városokkal, addig számos pesti peremkerület még a legkevésbé ellátott megyék értékeitől is messze elmarad.”¹³

⁹ Arató–Nizák, 2012: 7.

¹⁰ Bocz, 2009: 32.

¹¹ Bocz, 2009: 35–36.

¹² Osváth, 2008: 459–460.

¹³ Osváth, 2008: 469. A széles ívű koncepciók összeállítása során azonban érdemes odafigyelni a negatív jelenségekre is: „Noha összességében a főváros kedvező terepet biztosít a nonprofit szervezetek megtelepedésének, nemcsak pozitív jelzésekkel találkozunk. A „településre, településrésze” kiterjedő hatókörű szervezetek és a településfejlesztéssel foglalkozó szervezetek alacsony aránya is jelzi, hogy a társadalom helyi közösségi kötődése nem túl erős. A szervezetekben való önkéntes részvétel jelentős csökkenése szintén negatív társadalmi folyamatokat sejtet, és a társadalmi tőke gyengését jelzi.” Osváth, 2008: 472–473.

A fővárosi civil szervezetek iratainak gyűjtőterületi koncepciója

Budapest Főváros Levéltárának civil iratgyűjtési koncepcióját több hónapos szakmai előkészítést követően 2017. december 8-án fogadták el. A húsz oldal terjedelmű dokumentum röviden felvázolja a magyarországi és a fővárosi civil szféra rendszerváltás utáni helyzetét, majd a civil iratokra vonatkozó gyűjtőterületi munka jogszabályi lehetőségeit tárgyalja. Ezt követően külön fejezet foglalkozik a tükröződő iratok, illetve a fővárosi szakmai kamarák kérdésével.

A Koncepció „szíve” a civil szféra ágazati szintű csoportosításával, illetve szorosan hozzá kapcsolódva, a gyűjtőterületi munka kulcsaként, a civil szféra együttműködő, a levéltár számára a későbbiekben iratokat szolgáltató partnereinek előzetes kiválasztásával foglalkozó rész. Annak idején kézenfekvőnek tűnt a birosag.hu és a civil.info internetes oldalak civil szervezetekre vonatkozó, cél szerinti felosztását, illetve a NAV éves, az SZJA 1%-os kedvezményezettokról szóló közleményeit alapul venni a civil szervezetek ágazati szerkezetének feltárása során. Ehhez egy kilencpontos kritériumsort állítottunk fel, s nem téved nagyot az, aki e súlyozott kiválasztási rendszeren a Minnesota módszer¹⁴ alapvonalait véli felfedezni:

1. Szerepelt-e az elmúlt esztendő (vagy a megszűnés, végelszámolás, felszámolás előtti évek) 1%-os SZJA-kampányaiban, mekkora összeget és hányan ajánlottak fel neki? (Ez a pont a forprofit szektortól való, pénzügyi önállóság, tehát a tényleges nonprofit jelleg vizsgálatát is jelenti.)
2. Közhasznú vagy kiemelkedően közhasznú szervezetről van-e szó?
3. 1990 és 2000 között alapították, és jelenleg is működik, tehát már van múltja, de továbbra is életképes?¹⁵
4. Rendelkezik-e honlappal, törekszik-e a nyilvánosságra, rendelkezik-e értékelhető, kreatív PR-koncepcióval?

Az előbbi, négy ponton túl a Koncepcióban egyéb, szubjektív jellemzőkre is rákérdeztünk a vizsgálat, illetve a kiválasztás megkönnyítéséhez:

5. Jellemzi-e fokozott társadalmi és/vagy lokális (kerületi, fővárosi vagy térségi/regionális) identifikáció, jelenlét, illetve aktivitás? Nevében, céljaiban kifejezetten lokálpatriótának tekinthető-e?
6. Részt vesz-e rendszeresen és aktívan csoportos ágazati programokon, kampányokban; csatlakozik-e ágazati nyilatkozatokhoz; van-e kapcsolata ágazati vagy társszervezetekkel?
7. Képvisel-e számottevő önérvényesítő erőt (lobbitevékenység)?

¹⁴ Vö. Kőcze, 2013: 31–47.

¹⁵ A megszűnt szervezetek esetében is leginkább a 2000 előtti alapításúak élveznek prioritást.

9. Hosszú távúak-e a céljai, szemben egy konkrét céllal, amelynek teljesülése után az alapítvány megszűnik (pl. egy adott, iskolai feladat megvalósítására létrehozott alapítvány)?
9. Van-e egyéb, maradandó értékre utaló jellemzője (pl. egyediség, kreativitás, úttörő jelleg, aktualitás stb.)?

A kiválasztási szempontok felsorolása után végül a következő fontos megjegyzés került be a Konceptióba, amelynek igazságtartalmát a későbbi munkám során sajnos fokozottan meg kellett tapasztalnom: az együttműködő partnerek kiválasztását az együttműködési hajlandóság, illetve a helyszíni iratértékelés tapasztalatai is befolyásolhatják.¹⁶

A Konceptió két mellékletet is tartalmaz. Az első a civil szervezetek által kezeltetett főbb irattípusokat, illetve az általuk – feltételezhetően – vezetett irattípusok felsorolását tartalmazza.¹⁷ Ez a részletes felsorolás mind az iratok átvétele, mind pedig az átvett iratok rendezése során a későbbiekben nagyon hasznosnak bizonyult. Ugyancsak a mellékletek részét képezi az a kétoldalas, *A fővárosi civil szervezetekkel kapcsolatos gyűjtőterületi munka alapelvei* című dokumentum, amely egyfajta ideiglenes, szakmai sorvezetőként segítette a munkámat a végleges Konceptió elkészültéig.¹⁸

A CivilArchiv Projekt

A civil iratokra irányuló gyűjtőterületi munka lényegében már a Konceptió kidolgozásának időszakában is ezeknek az alapelveknek a figyelembevételével haladt. Ezzel párhuzamosan kollégáimmal létrehoztuk a CivilArchiv Projektet, vagyis azt a komplex, szakmai programot Budapest Főváros Levéltárán belül, amely a közlevéltárak társadalmi szerepvállalásának hangsúlyozásával a fővároshoz köthető magániratoknak, illetve a civil szervezetek iratainak levéltári gyűjtését hivatott széles társadalmi körben népszerűsíteni. A projekt keretében referenciánként készítettünk A/4-es méretű plakátokat, illetve A/5-es méretű szórólapokat, amelyek röviden bemutatták a levéltári magánirat-, illetve civil-iratgyűjtést, ugyanakkor felhívták a lakosságot az együttműködésre.¹⁹

Ezeket a népszerűsítő, ismeretterjesztő anyagokat a levéltár honlapján,²⁰ a BFL belső programjain, és számos, egyéb kulturális eseményen, például a Múzeumok

---

¹⁶ Györgyi et al., 2017: 11.

¹⁷ A listán a levéltári átvételre javasolt tételek kiemelve szerepelnek, így iratértékelési segédletnek is tekinthető.

¹⁸ Ezt a rövid, lényegre törő iránymutatást Zámbo István egy olyan folyamatábrával is kiegészítette (ld. Györgyi et al., 2017: 19.), amely a civil szervezetek oldaláról történő megkeresések iratfelajánlásaihoz kapcsolódó levéltári döntési folyamatok jobb átláthatóságát szolgálja.

¹⁹ Mivel gyűjtésük módszertana, az iratok típusai, továbbá azok levéltári rendezése, segédletelése is hasonlóságot mutat, a BFL IV. Főosztályán a civil- és a magánirat-referencia közös referenciacsoportot alkot.

²⁰ Ld. Györgyi, 2019.

Éjszakáján, a Kutatók Éjszakáján, valamint a Múzeumok Majálisán is terjesztjük. Emellett a plakátok és szórólapok napról napra egyre több és több kulturális-művelődési intézményhez (Budapesti Honismereti Társaság, helytörténeti gyűjtemények, művelődési központok, könyvtárak), történelmi folyóirathoz, valamint fővárosi intézményhez (idősoththonok, kerületi önkormányzatok hagyatékgügyi előadói, közjegyzői irodák, Budapesti Temetkezési Intézet stb.), internetes oldalhoz (Facebook, illetve egyéb egyéni és közösségi internetes fórumok stb.) is eljutnak.

Ezzel párhuzamosan a program cikk formájában is bemutatkozott a Budapesti Honismereti Társaság és a Budapesti Történeti Múzeum által kiadott Városunk című lapban,²¹ illetve néhány kerületi önkormányzati lapban is,²² később pedig úgy adódott, hogy még egy rádióinterjún keresztül is lehetővé vált, hogy növekedjen az CivilArchiv Projekt ismertsége.²³

A gyűjtőterületi munka eredményei

A Konceptió elfogadása óta, 2020 végéig közel harmincnégy civil szervezettel sikerült közvetlenül felvenni a kapcsolatot. A folyamatos kapcsolattartás mellett ehhez huszonnyolc kiszállás, illetve helyszíni szemle is kapcsolódott. Ehhez a szakmai tevékenységhez köthető a fővárosi helytörténeti gyűjteményekkel történt kapcsolatfelvételünk, amelyet négy esetben személyes látogatás és szakmai eszmecsere követett, illetve egy esetben még iratanyag átvételére is sor került.²⁴

A gyűjtőterületi munka eredményeként ebben az időszakban tizennyolc partnertől eddig hozzávetőlegesen harminc iratfolyóméter terjedelmű iratanyagot sikerült levéltári állományba venni. Az előkészítés fázisában lévő, illetve a közvetlenül behozatal előtt álló iratrészek száma további tizenöt, amely hozzávetőlegesen huszonöt iratfolyóméternyi iratot jelent.

Civil iratanyag a megszűnt szervezet felszámolása során is bekerülhet levéltárba. Eddigharmincnégy felszámolócéggel sikerült olyan, előzetes keretegyüttműködésben megállapodni, amelynek értelmében ezek a cégek jelzik a BFL számára, ha felszámolás alá került civil szervezeti iratanyag kerül a látóterükbe. Bár egy korábbi, 2016. évi esetet leszámítva, eddig ezen a csatornán keresztül nem sikerült iratot menteni, az ezzel kapcsolatos szakmai munka, a civil iratok megmentésének megalapozott reményében, tovább folytatódik.

²¹ Városunk, 2018. április: 4.

²² Bár az összes fővárosi kerület hivatalos önkormányzati lapját megkerestem, eddig mindössze tíz lapban jelent meg a cikk, amelynek kapcsán több tucat megkeresés érkezett hozzánk iratátadás-ügyben.

²³ Civil Rádió, 2019. február 16.

²⁴ A Ferencvárosi Helytörténeti Gyűjteménytől, a kialakított jó kapcsolatnak köszönhetően, az Úttörőegyüttés utódjának tekinthető Garabonciás Együttes iratai kerültek a BFL őrizetébe, mintegy 3 ifm terjedelemben. BFL X.9.b.2

Levéltári gyarapításaink másik, folyamatos forrását a Fővárosi Törvényszék Gazdasági Kollégiumának Felszámolási Csoportjától, valamint közvetlenül a felszámolócégektől beérkező felszámolási-végelszámolási közzétételek jelentik, amelyekből 2016 óta, a civil iratok levéltáros referenseként, eddig több mint százat vontam vizsgálat alá. Külön köszönet illeti a Fővárosi Törvényszék Civil és egyéb cégnek nem minősülő szervezetek nyilvántartási csoportjának munkatársait, akik kérésemre, a meglévő adataik felhasználásával, készítettek számunkra egy olyan adatbázist, amely a 2000²⁵ és 2018 között megszűnt civil szervezetek alapvető adatait²⁶ tartalmazza.

A magán és civil iratok levéltári gyűjtésének tényleges alapját elsősorban nem a jogszabályok, illetve a levéltári törvény által megalapozott illetékesség jelenti, hanem a gyűjtőköri tevékenységhez feltétlenül szükséges, s a folyamatos kommunikáció során kialakított, bizalmi kapcsolat.

Az, hogy melyik levéltárba kerüljön egy adott civil iratanyag, területi gyűjtőköri elv alapján dől el. A Konceptió szerint „a BFL gyűjtőkörébe elsősorban azok a fővárosi székhelyű civil szervezetek tartoznak, amelyek Budapesten, illetve annak agglomerációjában fejtik ki tevékenységüket”²⁷. „Mindazon szervezetek megkeresései, amelyek ennek a kritériumnak egyértelműen nem felelnek meg, továbbítandók annak a levéltárnak, amelyik gyűjtőköréhez a civil szervezet székhelyét és/ vagy működési területét tekintve illeszkedik.”²⁸. Ennél részletesebb meghatározásra még akkor sincs szükség, ha az esetek egy kis hányadában nem ilyen egyértelmű a helyzet. Érdemes azonban figyelembe venni azt is, hogy „ha az a levéltár, amelynek a megkeresést továbbítottuk, nem kíván azzal foglalkozni, ám a felajánlott iratok maradandó értékűek, abban az esetben tekintünk csak el az elsődleges gyűjtőköri szemponttól, és vesszük fel mi a kapcsolatot az adott szervezettel.”²⁹

A civil iratgyűjtés néhány gyakorlati példája

A megszűnt civil szervezetek adatbázisa, illetve a korábban említett CivilArchiv plakátok, szórólapok, újságcikkek, valamint a személyes kapcsolatok felhasználásával történt népszerűsítés nyomán mintegy tizenhét civil szervezettől érkezett megkeresés iratanyag átadására vonatkozóan.³⁰ Következzék most néhány, a civil iratok gyűjtésével kapcsolatos konkrét példa az elmúlt esztendőik tapasztalataiból.

²⁵ Azért választottam a 2000-et a megszűnések kezdő dátumának, mert egy, a rendszerváltozás idején létrehozott egyesület, alapítvány eddig az időpontig már tíz esztendőnyi múlttal, s az ehhez mérhető, működéssel kapcsolatos iratanyaggal rendelkezhetett, így érdemes arra, hogy keresést indítsak rá.

²⁶ A szervezet neve, a képviselő vagy képviselők neve, a létrehozás és a megszűnés éve, a telephely.

²⁷ Györgyi et al., 2017: 2.

²⁸ Györgyi et al., 2017: 18.

²⁹ Györgyi et al., 2017: 20.; Fehér et al., 2021: 8–13.

³⁰ Ezek mellett, érthető módon, túlsúlyban voltak a magánirat felajánlások.

A Fővárosi Törvényszék adatbázisának segítségével bukkantam rá 2019-ben a Kordován Téri Baráti Körre.³¹ Az alapító ekkor sajnos már nem élt, de özvegye, személyes találkozásunk során, bemutatta az életpályáját, egyúttal pedig azokat a motivációkat is ismertette, amelyek e civil kezdeményezés alapjául szolgáltak. Nyilvánvalóvá vált, hogy a fennmaradt iratanyag, amellet, hogy maradandó értéket képvisel, a Konceptióban első helyen kiemelt lokál-identifikációs szegmenshez is tartozik.

1990-ben, amikor ennek a civil szervezetnek a megálmodója nyugdíjba ment, Budáról Káposztásmegyerre, a Kordován térre költözött, s már ebben az évben egy helyi, lakossági érdekeket szolgáló, alulról szerveződő közösség intenzív létrehozásába fogott, amely hivatalos formában 1993-ban jött létre. Több száz meghívót sokszorosított, amelyet a tér összes házának postaládájában elhelyezett. Az akkor még rendezetlen Kordován téri közterületet először csak egy olyan kis csoport kezdte formálni és szépíteni, amelyet később kerületi szinten is többször elismertek. A vezető Újpestért Díjat kapott, majd a kerület díszpolgára címet is elnyerte. Jellemző adat az is, hogy az egyesületnek nagyon sokan ajánlották fel adójuk 1%-át.

A Kordován Téri Baráti Kör a fővárosi lokál-identifikációs civil szervezeti forma mintapéldája, amely mintegy huszonhárom esztendőn keresztül nagy sikerrel és rendkívül hatékonyan szolgálta a helyi közösséget úgy, hogy eközben megtalálta az együttműködés megfelelő módját a kerületi közigazgatás képviselőivel is. Az alapító özvegye Budapest Főváros Levéltárának ajándékként ajánlotta fel az alapítással és megszüntetéssel kapcsolatos alapiratokat, a szakmai jellegű kéziratokat (környezet-tudatosság a helyi lakókörnyezetben), a levelezést, az éves statisztikai jelentéseket, egyéb, működéssel kapcsolatos iratokat, valamint egy olyan CD-t is, amelyen a Kordován Téri Baráti Kör történetének leírása, a megszüntetéséhez kapcsolódó búcsúztató beszéd, illetve az alapító Újpestért Díj kapcsán készített önéletrajza található.

Egy másik gyűjtőterületi példa a bírósági adatbázis segítségével felderített és levéltári állományba került iratanyagra a KET Keresztény Értelmiségi Társaság iratai.³² Ez az 1993-ban alapított civil szervezet az értelmiségi fiatalok számára kívánt a nemzeti elkötelezettség, a keresztény értékrend és az „emberközelség” elvei mentén tartalmas szórakozási és művelődési lehetőségeket biztosítani. A Társaság, az ügyvezetővel, a későbbi iratátadóval az élen, 2007-ig ötven fővárosi klubot működtetett tizennyolc és harmincöt év közötti fiatalok számára, illetve évi rendszerességgel több száz fős nyári táborot, emellett évente hat-hét nagy bált, valamint számos egyéb kulturális-szabadidős programot is szervezett. Jellemző, legalábbis a társadalomformáló erő jelenlétére utaló adat, hogy a Társaság fennállásának tizenöt esztendeje alatt mintegy ötven keresztény házasság kötöttett a mozgalom berkein belül,

³¹ Más néven KOTBAK, amelynek iratai a BFL X.280 fondban találhatóak 0,24 ifm, továbbá három elektronikus fájl.

³² A KET Keresztény Értelmiségi Társaság iratai a BFL X.281 fondban találhatóak 0,14 ifm terjedelemben, nem számítva a jelentős, mintegy 5 GB terjedelmű elektronikus iratanyagot.

mindez egy olyan korban, amikor a házasság intézményének értékvesztését egyre jobban tetten lehetett érni. A Társaság nagy népszerűségnek örvendett, és jelentős társadalomformáló erővel bírt, hiszen nagyon sokan vettek részt a programokon. Az átadott iratok között megtalálhatóak az alapítással és megszüntetéssel kapcsolatos dokumentumok, levelezés, beszámolók, programtervek, plakátok, szórólapok, fényképek, illetve nagy terjedelemben elektronikus iratok is. Ezt az esetet azért is érdemes kiemelni, mert jó példa a vegyes iratátvételre, hiszen az iratanyag részét képezte az alapító '56-os emigráns nagyapjának 1957. évi, kézzel írt, s eddig még publikálatlan naplója is.

A CivilArchiv Projekt során a leghatékonyabbnak plakátjaink és szórólapjaink bizonyultak. Így sikerült megmenteni és levéltári állományba venni a Magyar Postagalambsport Egyesület Budapesti Szervezete iratait is,³³ amelyeket az egyesület egyik, már elhunyt tagjának a családtagja ajánlott fel. Az átadott iratanyag főként egyesületi okleveleket és fényképeket tartalmaz, amelyekből kirajzolódik egy lelkes, fővárosi galambász közel ötvenesztendős szabadidős sporttevékenysége, illetve a postagalambsport különleges budapesti helyzete, tekintettel arra, hogy ez az alapvetően rurális környezetet igénylő aktivitás hogyan válhatott olyannyira kedveltté a fővárosi körülmények között is.

Ugyancsak a szórólapoknak köszönhetően következhettek be a Fővárosi Énekkar iratainak³⁴ levéltári átvétele. Az Énekkart 1912-ben fővárosi tisztségviselőkből és pedagógusokból alapították, akkor még Budapest Székesfőváros Énekkara néven.³⁵ Az azóta kisebb-nagyobb megszakításokkal folyamatosan működő énekkar számos nagy sikerű, bel- és külföldi koncertet adott, és a kórusversenyek állandó résztvevőjeként komoly szakmai múlttal rendelkezik. Vezetői és karmesterei között olyan személyiségek voltak, mint Kacsóh Pongrác, Dohnányi Ernő, Ferencsik János és Kodály Zoltán, illetve a külföldi vendégművészek közül Otto Klemperer. A levéltári átadás-átvétel eredményeként a Fővárosi Énekkar alapítással kapcsolatos iratai, kül- és belföldi levelezése, programok, koncertek, kórusversenyek előkészítésével, tervezésével kapcsolatos iratai, szakmai munkatervek, sajtószemlék, folyóiratcikkek gyűjteménye, névsorok, személyi nyilvántartások, nyomtatványok, oklevelek, életrajzok, visszaemlékezések, fényképgyűjtemények, a Fővárosi Énekkar történetét összefoglaló kiadványok, és nagy terjedelemben elektronikus iratok (fényképek, videók, alapiratok, alapítványi iratok) kerültek a BFL őrizetébe.

A plakátokhoz, illetve szórólapokhoz hasonlóan a Városunk című lapban, valamint a kerületi lapokban közölt, CivilArchivot bemutató cikk hatására is számos

³³ Az egyesület iratai a BFL X.279 fondban találhatóak 0,14 ifm terjedelemben, amelyet 15,5 MB elektronikus irat egészít ki.

³⁴ A Fővárosi Énekkar iratait a BFL X.73 fond őrzi, amelynek terjedelme: 1,2 ifm. Ebben az esetben jelentős az átvett, elektronikus iratok mennyisége: 104 GB.

³⁵ Az iratanyag sajnos jobbára csak az 1965 utáni időszakra vonatkozó iratokból áll.

iratfelajánlás érkezett hozzánk. Többek között ilyen úton került a BFL őrizetébe a Budapest III. ker. Iparos Önképző Kör iratanyaga,³⁶ amelyet a hajdani elnök unokája ajánlott fel. Az átadott iratok legértékesebb része egy feliratozott fényképeket tartalmazó, 1934. évi album, amely az Önképző Kör kétkezi iparos tagjaiból álló, műkedvelő színjátszótársulat fotóit tartalmazza.

Az előbb említett források mellett egyes esetekben a szóbeli, személyes ismeret-ségen alapuló tájékoztatás formái is hatékonynak bizonyultak. Két, erre jellemző példa: az 1412. sz. Vörösmarty Cserkészcsapat, illetve a Rész-Vétel Alapítvány irat-tainak átvétele.

Az 1412. sz. Vörösmarty Cserkészcsapat iratanyagát³⁷ az egyik volt kuratóriumi tag ajánlotta fel a BFL-nek. A csapat a Magyar Cserkészcsapatok Szövetsége Országos Intéző Bizottsága ideiglenes engedélye alapján 1990. szeptember 1-én kezdte meg működését. A rendszerváltás idején a cserkészlet újjáéledésének egyik jellemző-je volt, hogy egymástól felépítésben, szellemiségben, illetve tagságban is különböző jellegű szervezetek jöttek létre. A szóban forgó cserkészcsapat sajátossága az volt, szemben a legtöbb induló, illetve újrainduló cserkészközösséggel, hogy a feltáruló lehetőségek, illetve az alapítók vallásos életvitele dacára, egyedülálló módon egyál-talán nem határozott meg maga számára lelki, vallásos célokat, hanem kifejezetten a gyakorlati, szabadidős cserkészélet (táborozások, cserkészotthon, műhelyek, ok-tatás, rendezvények) megszervezését tűzte ki célul. Az iratanyag a szervezet teljes működési idejét felöleli, és jól nyomon követhető benne, hogy az 1990-es évek kez-deti lelkesedését hogyan váltotta fel az a kiábrándultság, amely esetünkben végül is az 1412. sz. Vörösmarty Cserkészcsapat 2002. évi felszámolásához vezetett.

A Rész-Vétel Alapítvány iratanyagát³⁸ az alapítvány megálmodója és egyik ala-pító tagja, illetve az alapítványhoz kapcsolódó részvénytársaság későbbi ügyvezető igazgatója ajánlotta fel a BFL-nek. Az Alapítvány 1990-ben jött létre, és gyakorlati-lag 2004-ig működött, de formailag csak 2016-ban szűnt meg. Tulajdonképpen egy munkavállalói érdekvédelmi szervezetről van szó, amely főként a fővárosban műkö-dött, és a rendszerváltás utáni decentralizálódó, demokratizálódó időszakban a pri-vatizációt próbálta szabályozni, leginkább az MRP (Munkavállalói Résztulajdonosi Program) segítségével, amelyet később bizonyos hatalmi körök éppen a privatizáció felgyorsítására használtak fel. Az alapítvány elsősorban magyarországi találkozók szervezésével, külföldi konferenciákon történő részvételek és tanulmányutak anyagi támogatásával, könyvkiadással, tanulmányírással, tanfolyamok szervezésével, illet-ve egyes vállalatok MRP mintaprogramjának támogatásával foglalkozott. Emellett az Alapítvány vezetője részt vett az MRP-törvény előkészítésében is.

³⁶ BFL X.278; 0,12 ifm.

³⁷ BFL X.72; 0,08 ifm.

³⁸ BFL X.274; 2,28 ifm, teljes nevén a Rész-Vétel Munkavállalói Résztulajdonosi és Résztvételt Támogató Alapítvány.

Az iratátadó ebben az esetben egy olyan, teljes iratanyagot bocsátott a rendelkezésünkre, amely egy civil szervezet életét minden eddiginél nagyobb részletességgel mutatja be. Ennek az iratanyagnak az átvételéhez kapcsolódott egy másik fontos „gyarapítás” is. Az iratok átvételét követően, kifejezetten ezzel kapcsolatosan felvettem egy történeti interjút is az iratokat átadó alapítóval.

A civil iratok referenseként a Rész-Vétel Alapítvány mellett, kísérletképpen, egy másik civil iratanyag kapcsán is rögzítettem történeti interjúkat az iratok keletkeztetőivel. Az említett interjúk konkrét célja az volt, hogy a két szervezettől rendezetlenül átvett iratok későbbi rendezéséhez segítséget, illetve az adott szervezet létrejöttéről, működéséről, kapcsolatrendszeréről bővebb információt szolgáltatassanak. A kísérlet sikerrel járt: az iratrendezés, illetve a raktári nyilvántartás elkészítése során kiválóan hasznosíthatóak voltak, valamint mással nem pótolható információkkal egészítették ki a fond iratanyagát létrehozó szervezet történetét. Egyúttal azonban az is világossá vált számomra, hogy a vitathatatlan hasznosság ellenére a történeti interjúztatás, a ráfordított munkaidő és energia mértéke miatt sajnos nem válhat egy levéltáros munkatervének állandó és önálló részévé. Ennek ellenére úgy gondolom, hogy nincs értelme teljesen lemondani az oral history módszerének levéltári alkalmazásáról, s valamilyen formában mégis érdemes lenne megtalálni a helyét és szerepét a közgyűjteményekben, így a levéltárakban is.³⁹

Összefoglalva elmondható, hogy a civil szervezetek iratainak gyűjtése során Budapest Főváros Levéltárában számos hasznos tapasztalattal gazdagodtunk. Egyrészt nyilvánvalóvá vált, hogy a „rejtőzködő” civil iratok, kellően makacs nyomozást követően, gyakran a lehető legváltózatossabb helyekről, leselejtezett PC-adathordozókról (elektronikus iratként), külvárosi raktárakból, pincékből, padlásokról, magánlakások szekrényeiből, sőt akár még ágyneműtartókból is előkerülhetnek.

Másrészt felértékelődött a személyes kapcsolatteremtés fontossága, hiszen az esetek egy jelentős részében az új iratokhoz a régebbiek átadóin keresztül vezetett az út. Egyúttal különös fontosságot nyert a lehető legszélesebb körben, minden lehetséges fórumon történő ismeretterjesztés és népszerűsítés is, amely során kiemelten hangsúlyoztuk a civil- és magániratgyűjtés fontosságát. Mindez azzal a nem elhanyagolható, elvi haszonnal is járt és jár ma is, ami a levéltárak társadalmi jelenlétére és szerepvállalására hívja fel a lakosság figyelmét.

Felhasznált források és szakirodalom

BFL = Budapest Főváros Levéltára

X.72 = 1412. sz. Vörösmarty Cserkészcsoport iratai. 1990–2002

X.73 = Fővárosi Énekhar iratai. 1965–2019

---

³⁹ Vö. Kis, 2019: 73–77.

- X.274 = Rész-Vétel Alapítvány iratai. 1988–2018
X.278 = Budapesti III. kerületi Iparos Önképző Kör iratai. 1934–1939
X.279 = Magyar Postagalambsport Egyesület Budapesti Szervezete iratai. 1930–1996
X.280 = Kordován Téri Baráti Kör iratai. 1993–2016
X.281 = KET Keresztény Értelmiségi Társaság iratai. 1953–2007

Civil Rádió, 2019. február 16. = 8.30, Interjú a BFL CivilArchiv Projektjével kapcsolatban; interjúalany: Györgyi Csaba

Arató–Nizák, 2012 = Arató Krisztina – Nizák Péter: Az érdekérvényesítéssel foglalkozó civil szervezetek társadalmi beágyazottsága Magyarországon. Civil szemle, 2012. 2. sz. 5–23.

Bocz, 2009 = Bocz János: „Jéghegyek”. Tévhitek, avagy a magyar nonprofit szektor mélyrétegei. Civil szemle, 2009. 4. sz. 24–50.

Bocz, 2010 = Bocz János: A nonprofit szektor magyarországi működését befolyásoló tényezők. Statisztikai szemle, 2010. 4. sz. 353–370.

Fehér et al., 2021 = Fehér Csaba – Haász Réka – Horváth M. Ferenc – Koltai Gábor – Szabó Attila – Szabó Bence: Beszámoló a Gazdasági és társadalmi szervek illetékességének elhatárolására alakult ad hoc bizottság tevékenységéről (2018. június). Levéltári Szemle, 71., 2021. 1. sz. 5–22.

Györgyi et al., 2017 = Györgyi Csaba–Koltai Gábor–Zámbó István: Gyűjtőterületi koncepció a fővárosi civil szervezetek maradandó értékű iratainak feltárására és levéltári átvételére. BFL, 2017.

Györgyi, 2018 = Györgyi Csaba: CivilArchiv Projekt Budapest Főváros Levéltárában. Városunk, 2018. április

Györgyi, 2019 = Györgyi Csaba: Ki ne dobj minket! <http://bparchiv.hu/statikus/ki-ne-dobj-minket> (a letöltés ideje: 2021. március 18.)

Kákai, 2009 = Kákai László: Kik is vagyunk mi? Civil szervezetek Magyarországon. 2009, Publiikon, http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0050_09_kakai/index.html (A letöltés ideje: 2020. május 11.)

Kis, 2019 = Kis József: Köztünk élő emlékezők – az oral history helye, lehetőségei a levéltárban. Levéltári Szemle, 69. (2019) 2. sz. 73–77.

Koltai, 2020 = Koltai Gábor: A fővárosi oktatási-nevelési szervek maradandó értékű iratainak feltárása és gyűjtése I. Levéltári Szemle, 70., 2020. 4. sz. 31–51.

Köcze, 2013 = Köcze László: Gazdasági gyűjtemények és levéltári értékelés az Egyesült Államokban. Levéltári Szemle, 63., 2013. 4. sz. 31–47.

Osváth, 2008 = Osváth László: Budapest a nonprofit szektorban, a nonprofit szektor Budapesten. Területi statisztika, 2008. 4. sz. 458–475.

Köcze László

Vállalati iratok gyűjtése II.

Szabályozások és intézményi keretek a gépipar példáján

Az 1950 utáni időszakban a vállalati iratokat érintő szabályozások, illetve a végrehajtást biztosító intézményi keretek pontosan beilleszkedtek a korabeli (gazdaság) politika elképzeléseinek és törekvéseinek rendszerébe. Miközben a vállalati autonómiát direkte megkérdőjelező politika idővel ugyan bizonyos pontokon módosult, a továbbiakban a levéltárakat és más iratórzó helyeket érintő szabályozások áttekintésével azt próbálom bemutatni, hogy mindezek a tényezők befolyásolták-e, illetve milyen formában befolyásolták a „szocialista” időszak közgyűjteményi elképzeléseit – elsődlegesen a gépipari vállalatokat érintve, de a vizsgálgatás konklúzióját tekintve túl is lépve a gépiparon.

Az 1969. évi 27. tvr. és a 30/1969. (IX. 2.) Korm. számú végrehajtási rendelet

Míg az iratok elsődleges őrzőhelyének tekintett állami levéltári rendszer a hatvanas és hetvenes évek folyamán intézményi szinten látványosan negligálta a gazdasági szervezetek és gazdasági ágazatok sajátosságait, amelynek eklatáns példáját jelentette a levéltárak illetékességébe tartozó szervek „felosztása”, legalább annyi problémát vetett fel az iratgyűjtést és őrzést újraszabályozó 1969. évi 27. tvr. és végrehajtási utasításának megjelenése is. A törvényerejű rendeletben rögzítették, hogy az állami hatóságokon, intézményeken, intézeteken stb. túl, a vállalatok „működésével kapcsolatban keletkezett, rendeltetészerűen azok irattárába, adattárába, illetve kép- és hangfelvételtáraiba (továbbiakban: irattárak) tartozó levéltári anyag” ugyanúgy a rendelet hatálya alá tartozik, ahogy a közgyűjtemények őrizetében lévő levéltári anyagok is. (2. §.). Anélkül, hogy pontosabb meghatározták volna a „tárak” kérdését, kimondták, hogy „a szervek” kötelesek irattárat fenntartani, irattári anyagukat abban megőrizni és azt a részét, amely történeti értékű és amelyre az ügyvitel érdekében már nincs szükség, az illetékes levéltárban elhelyezni (5. §.). Végül, de nem utolsó sorban a rendelet 11. §. (1) és (2)-ben – deklarálva az iratok feletti levéltári rendelkezés monopóliumának fikcióját – leszögezték, hogy levéltárba tartozó irattári anyagot csak levéltár vehet át és őrizhet, sőt, egyéb szerv – nem irattári eredetű levéltári anyagot is – csak külön engedéllyel és levéltári nyilvántartásba vétel mellett szerezhet meg.

Ezt követően a tvr. nyomán kiadott 30/1969. (IX. 2.) számú végrehajtási rendeletben részletezték tovább az iratkezelés és őrzés követelményeit, mégpedig oly módon, hogy a vállalatok számára is előírták – a közigazgatási szervekhez hasonlóan – az iratok kötelező nyilvántartását és az iratokhoz tartozó segédletek készítését, egyben kimondva, hogy „az iratok rendszerezése irattári terv alapján történik” (4. §.), amelyet a szerv ügykörének és szervezetének figyelembevételével kell kialakítani. Mindemellett rögzítették, hogy a szerveknek a részirattárak mellett központi irattárat is fel kell állítani – függetlenül a vállalatok tényleges működésétől és funkciójától (7. §).

A vállalatok által keletkeztetett iratok ilyen szabályozása jól illeszkedett a „szocialista” korszak általános szabályozási rendszerébe: miközben már a közel egy évtizeddel korábban született kormányrendelet nyomán előírt kötelező iratnyilvántartás sem eredményezett érdemi átalakulást a vállalati iratok egészének kezelése terén, így ahelyett, hogy az ebből eredő konzekvenciákat bárki is levonta volna, megismételték azt, kiegészítve a keletkező irattípusok, az iratkezelés vállalati működéssel való kapcsolatának feltárása nélkül az irattári tervek megalkotásával és „az irattári rendszerben elfoglalt helyüket meghatározó irattári jelzettel ellátott iratok” őrzésére szolgáló központi irattárak létrehozásának kötelezettségével (7. §).¹ A vállalati iratkezelés ilyen módon való szabályozása, amely eredetét tekintve a magyar (és porosz–osztrák) közigazgatási szervek működéséből és iratkezelési-irattári hagyományai-ból volt eredeztethető, gyakorlatilag kezdettől fogva kudarcra volt ítélve, hiszen az iratnyilvántartás előírt formái nem univerzális, hanem nagyon is helyhez kötött rendszerek voltak.² Ráadásul a rendelet irattár (és irattári anyag) fogalma közel sem mutatott azonosságot a vállalatok által bevett irattár fogalmával, miután a vállalatok

¹ Hasonló logika volt megfigyelhető a hatvanas évek elejének gazdaságpolitikájában a vállalati intézményrendszer és irányítást érintő átalakítást illetően: a centralizált irányítási rendszerben az ötvenes években létrehozott nagy számú vállalatok köre közel sem volt olyan mértékben kontrollálható, ahogy azt korábban remélték, így a kaotikus helyzet felszámolását a középirányító szervek megszüntetésével és a vállalati szervezetek radikális összevonásával létrehozott nagyvállalatokkal és azok közvetlen irányításával vélték ellensúlyozni a később sokat emlegetett „mechanizmusreform” helyett. A KGM és az alá tartozó ágazatok és vállalatok hatvanas évekbeli átszervezéséről ld. Voszka, 1984.

² A magyar levéltári gondolkodásban a regisztratúra-rendszer kizárólagossága olyannyira meghatározó volt, hogy a más országokban honos iratkezelési, iratőrzési rendszerek létét, ha érzékelték is vagy reflektálatlanul hagyta vagy nagyon sajátosan interpretálta. Olyan kulcsfontosságú tézisek, mint például „Iktatás, irattári lajstromozás híján az iratok útját a hivatalokon belül nem tudják ellenőrizni, ehelyett annyi másolatot készítenek az iratokról, hogy minden ügyintézőnek jusson belőlük”, vagy „az amerikai »filing system« nem ismer irattárakat, csupán különböző adminisztratív részlegeknél létrejött iratokat, amelyeket sem iktatás, sem irattári jegyzék nem tart nyilván, csupán genetikus összefüggéseik fűznek egybe” Sashegyi Oszkár Schellenberg Modern Archives c. munkájának ismeretében továbbgondolás és konklúzió nélkül maradtak. Sashegyi, 1959: 110–111. Lásd még Ember Győző amerikai tanulmányújáról szóló írását a szövetségi kormánysszervek központi irattárainak hiányáról, Ember, 1969: 12–13., illetve Szedő Antal összefoglalóját az amerikai jellemzőkről és Schellenberg nézeteiről, valamint a francia és a porosz levéltári felfogás különbségeiről. Szedő, 1964: 6., 14.

ezalatt csak egy, kimondottan az általános igazgatási feladatokhoz kapcsolódó iratok és a levelezési anyagok őrzőhelyét értették, elkülönítve más, a vállalati tevékenység nyomán keletkező iratoktól és saját kezelési rendszerrel bíró őrzőhelyektől. Mind-ebből adódóan, ahogy már korábban az iktatás léte vagy hiánya beszűkítette a vállalati iratokról való gondolkodás horizontját, úgy az elkészült irattári tervek kérdése, alkalmazása is tovább csökkentette a vállalati iratok megismerésének és megértésének levéltári lehetőségét.

Jelen cikk szűkebb témájához visszatérve az 1969. évi 27. tvr. és a 30/1969. (IX. 2.) Korm. számú végrehajtási rendelet alapján a Kohó- és Gépipari Minisztérium is kiadta a minisztérium alá tartozó vállalatok, trösztök, egyesületek, intézetek, intézmények és egyéb szervek vezetőinek szóló iratkezelési mintaszabályzatát és irattári tervét a 71.085/1971. sz. KGM utasítás formájában. Az utasítás általános rendelkezései megegyeztek a tvr. és a végrehajtási rendeletben rögzítettekkel (iratkezelés rendszere, iratok átvétele, nyilvántartása, ügyintézés, irattárba helyezés stb.), ismeretve egyben az irattári terv lényegét és készítésének módját, miszerint „be kell szerezni [...] az ügyek fajtáinak a jegyzékét (1. sz. mell. 5. pont)”, rögzítve ugyanakkor, hogy az irattári tervben levelezőpartner neve vagy topográfiai adat önálló tételként nem szerepelhet (8. pont). Nemcsak az iratkezelés rendjének ezen fundamentumai, de az irattári tervmintának átkeresztelt ügykörjegyzék is lényegét tekintve ugyanazoktól a problémáktól szenvedett, amelyek már korábban is kétségessé tették alkalmazhatóságukat a ténylegesen keletkező vállalati iratok, a vállalati iratkezelés dinamikájának, valamint az egymáshoz csak részlegesen kapcsolódó őrzőhelyek gyakorlatának egyidejű menedzselésére.³ Ráadásul az előírások olyan vállalatokra

³ A 350 tétel bemutatására területi okokból nincs lehetőség, mindazonáltal néhány jellemzőt mégis fontos megemlíteni, megvilágítva a mintaszabályzat jellemzőit. Egy „tételbe” kerültek olyan egymástól elkülönülő, pontatlanul körülírt iratok, mint például a vezetési ügyek, a vezetői jelentés, levelezés (137.), vagy a vállalati kereskedelmi tevékenységgel ellentétesen külön-külön tételbe kerültek a vonatkozó iratok (416., 418., 419. stb.), hasonlóan a beruházási „ügyekhez” (472., 473., 475., 476. stb.) is. A tételek alkalmazhatóságát illetően a szabályzat 10. pontja kimondta ugyan, hogy az irattári tervben „szerepeltetni kell a tervrajzok, az okmánytárak, a dokumentációs központok, a nyilvántartások anyagát, a kép- és hangfelvételeket, a gépi adatfeldolgozó szalagokat, kartonokat” is, a minta-tervben ezek azonban nem szerepeltek. Nem véletlenül, hiszen ezek legtöbbször önálló „tárak” voltak, saját kezelési hagyományukkal, amelyek nem voltak beilleszthetők ebbe az „ügyfajtákra” épülő rendszerbe. A tételek kapcsán nem lehet elmenni az irattári tervből kirajzolódó vállalati kép mellett sem: a levéltárba adandó tételek köre főként az adminisztratív-működést szabályozó iratokra, illetve az intézmény egészét érintő tervek, beszámolókra épült, ahol teljes mértékben elsikkadtak a vállalat belső működésére, a vállalati hierarchia különböző szintjeire vonatkozó információk vagy az egyes vállalati tevékenységi körök és funkciók – iratok szintjén is megragadható – részletei. Ugyanakkor a minta-terv olyan „télélekre” sorolt ügyfajtákat minősített 15-20 év után levéltárba adandónak, amelyeket – ha a vállalat végrehajtja – a saját napi működését lehetetlenítette volna el például: átszervezés, névváltoztatás, export-import ügyek (102.), nemzetközi szerződések, megállapodások (176.), gyártmányok műszaki dokumentációja (502.), házi szabványok terve, gyűjteménye, házi szabványosítás (504.) és a lista hosszan sorolható.

vonatkoztak egységesen, amelyeket eltérő vállalati múlt, vállalati méret és szervezet és eltérő iparági sajátosságok jellemeztek.⁴

A vállalati iratok hetvenes évekbeli szabályozását tehát az adminisztratív-irányító szervek vállalatokkal kapcsolatos előfeltevései, a levéltári intézményrendszer me-revsége, a magyar levéltári gondolkodásban kizárólagosan jelenlévő regisztrátúra-rendszer koncepciója és az iratok feletti rendelkezés levéltári monopóliumának elkép-zelései formálták egyidejűleg. Ebben a mezőben azonban a vállalatok szempontjai egyáltalában nem jelentek meg, annak ellenére, hogy az új gazdasági mechanizmus nyomán megkezdődött a direkt, tervutasításos rendszer ellentmondásokkal teli át-alakítása, s a vállalati autonómia bizonyos elemeinek elismerése is, amely jelen írás szempontjából leginkább a saját múlt felfedezésében volt tetten érhető a vállalatok részéről, s amelyre a későbbiekben még visszatérek.

A szakmai irányításért felelős kulturális tárca és a levéltárak ebben a helyzet-ben elsődlegesen csak annyit érzékeltek, hogy a vállalati szinten keletkező, levéltári átadásra kijelölt iratanyag átvétele – annak nagyságrendje okán – messze meghaladta a levéltárak rendelkezésére álló erőforrásokat.⁵ Csak a hetvenes évek végén került sor komolyabb számvetésre, nem függetlenül az addig főként raktári kapacitás-kérdésként taglalt vállalati anyagok nagyságrendjétől, amikor is az ÜMKL illetékes-ségébe tartozó gazdasági (és kormányzati) szervek iratkezelési gyakorlatát összesí-tették. Miközben még a közhivatalok esetében is problémát jelentett az 1969 után bevezetett iratkezelési szabályzatok alkalmazása, az igazán látványos kudarc a vállalati szférában jelentkezett, miután a vállalati működéstől idegen, rendeletileg előírt és a levéltári értelmezés fundamentumává tett eszközök teljes vagy részleges negligálása ekkoriban vált teljesen egyértelművé. Ennek kapcsán fogalmazódott meg kiút gyanánt egy több pontból álló javaslat, amelynek legfontosabb megállapítása – a keletkező irat-ok nagyságrendjéből kifolyólag – a szervszintű kategorizálás elvégzésének igényéhez kapcsolódott, s amelyhez az irattári „tétel” fogalmának felülvizsgálata, rugalmassá tétele, bizonyos szerveknél kizárólag a levéltári, azaz a történeti értékű iratokra kon-centráló szempontok – és nem „ügyviteli” kérdések – hangsúlyozása párosult.⁶

⁴ A KGM alá tartozó ágazatokat a vas-, alumínium-, és színesfémkohászat, a gépi berendezések, a járműipar (közlekedési eszközök gyártása), az erőáramú berendezési ipar (villamossági gépek gyár-tása), a híradástechnika, a műszeripar és a fémtömegcikk ipar jelentette. Az egyes iparágak szerep-lőihez, illetve a KGM alá tartozó 113 tröszt, vállalat, intézet és egyesülés korabeli, a Csepel Művektől a Gépipari Elektromos Karbantartó Vállalaton (GELKA) át a Magnezitipari Művekig terjedő lis-tájához: Adler–Sebes, 1971: 18–58., 65., 81.

⁵ Minderről részletesen ld. Balázs, 1975: 261–263., illetve sz.n. Vállalati provenienciájú iratok levéltári őrzésével és feldolgozásával kapcsolatos problémák, ld. Szűcs, 1974.; valamint MNL OL XIX-I-7-o 38419/1975 A szocialista-kori vállalati jellegű iratanyag védelmének problémái 1975. október. Ld. Mi-nisztériumi előterjesztés, 1975.

⁶ Erdmann, 1979 és Erdmann, 1982. A vállalati iratkezelésről hasonló általános megállapításokat tett és szokatlan módon a levéltárosi kompetenciák kérdését is érintette: Pálmány, 1983.

Értékhatár-vizsgálat

A többször is megfogalmazott javaslatok közül előrelépés a szervek értékhatár-vizsgálatához kapcsolódva történt a nyolcvanas évek első felében, mindazonáltal pontosan kijelölve a „szocialista időszak” gazdasági levéltárügyének egésze szempontjából (is) a határokat. Az ÚMKL vezetésével szervezett vizsgálatok egyfelől túlságosan grandiózus célra vállalkoztak azzal, hogy egyidejűleg minden korabeli szervtípus felülvizsgálatát célozták meg, mindezt egy olyan monolit, hierarchikus társadalomkép jegyében, ahol minden szerv egyetlen nagy intézményrendszerbe szerveződött, bármiféle ágazati autonómia vagy önálló működés fel- és elismerése nélkül.⁷ Ez a szemléleti korlát eleve kétségessé tette az egymás mellett, egymással szoros kapcsolatban működő, ugyanakkor iparáganként változó számú, befolyással bíró és szerepkörű szervezetek egyidejű vizsgálatát, kizárólag az irányítószervek-irányított szervek kérdése kapott nagyobb figyelmet az „irattükröződések” kiszűrésére.⁸ Mindezekon túl az értékhatár-vizsgálat nem tudott túllépni az évtizedes hagyományokon, miután a történeti értékű vállalati iratok meghatározásakor gyakorlatilag a korábbi „ügykörtípusok” szelekcióját végezték csak el, ahelyett, hogy a keletkező irattípusok és iratfajták feltárására és leírására törekedtek volna, amelyek az ágazatok-iparági jellemzők és vállalattípusok figyelembevételével, egy-egy vállalati funkció mentén összerendezve tényleges kiindulópontként szolgálhattak volna a további vizsgálatoknak.⁹ A vállalkozás jellege azonban nem tette ezt lehetővé, ráadásul a program a működő levéltári intézményrendszer alkalmasságát, annak szükséges reformját – néhány elszórt megjegyzést leszámítva – nem is vizsgálta. Az ágazat- és tevékeny-

⁷ Erdmann, 1985 és G. Vass, 1985a

⁸ A szervtipológia kapcsán nincs lehetőség részletesebben elemezni olyan fontos problémákat, mint az ipari kutatóintézetek helyzete, amelyek jelentős részét vállalként jegyezték (majd később cégeként jegyezték be a cégbíróságokon), ennek ellenére ezeket „intézetek-intézményekként” sorolták be a fondfőcsoportok kialakításánál. Külön tanulmányt érdemelne a szövetkezetek kérdése is, hiszen minden anomália ellenére is a szövetkezeti tulajdon mindig is elkülönült az állami tulajdontól, ennek ellenére a szövetkezetek – az állami-levéltári „kisajátítás” legdurvább formájaként – ugyanúgy levéltári átadásra kötelezettek voltak, mint az állami vállalatok. Az ipari szövetkezetek mindegyikére vonatkozó egységes iratkezelési előírások – iparáganként eltérő számbeli és ágazaton belüli jelentőségüktől függetlenül – nagyon hasonlóak voltak a vállalatokat érintő szabályokkal. OKISZ elnökének 5/1963. (O.É.28.) O. Eln. sz. utasítása, ill. OKISZ Értesítő 1971. évi 45. sz.

⁹ Az Erdmann által korábban felvetett kérdésekhez, radikális javaslatokhoz képest a vizsgálat végeredményekor, valószínűsíthetően az intézményközi „kompromisszumok” eredményeként a vállalati iratkezelés, irattározás levéltári előírásai és gyakorlati alkalmazhatóságuk már nem kérdőjeleződött meg. Mindemellett olyan eleve kétséges kimenetelű javaslatok is megfogalmazódtak a vizsgálat végén, mint például a „B” és „C” kategóriájú vállalatok, illetve a szövetkezetek közül csak minden harmadik szerv anyaga került volna be eredetiben, a többi mikrofilmen (!) őrizték volna a levéltárakban. Erdmann, 1985: 36.

ségspecifikus iratfajták, irattípusok elemzésének hiánya leglátványosabban a „műszaki iratok” kérdésénél jelentkezett, az értékhatár-vizsgálat gyakorlatilag ezeket figyelmen kívül hagyta, ahogy a vállalati fotó- és audiovizuális archívumok vagy a vállalati kiadványok, adattárak, speciális irattípusok és nyilvántartások kérdése sem kapott figyelmet.¹⁰ Az értékhatár-vizsgálat bizonyos eleme (szervszintű kategorizálás) ugyan az ÚMKL esetében ellentmondásosan, de ekkoriban a működés részévé vált,¹¹ a nyolcvanas évek végén kezdődő, majd a kilencvenes években lezajló vállalati átalakulások, végelszámolások és felszámolások tömeges sorozata maga alá temette egy átgondolt levéltári értékelés és gyűjtőmunka lehetőségét is.

Az értékhatár-vizsgálat egyik nem hivatalos konklúziója volt, hogy – miközben ugyan kimondták, hogy nem vizsgálták a műszaki iratok ügyét – a történeti értékű műszaki dokumentumok őrzésének, kezelésének problémáját nem az általános levéltáraknak kellene, hanem a műszaki múzeum vagy múzeumok keretén belül vagy egy mellette létrehozandó szaklevéltár felállításával lehetne orvosolni.¹² E javaslat kapcsán érdemes röviden áttekinteni a múzeumok, s különösen a műszaki múzeumok korabeli gyakorlatát a vállalati iratok gyűjtése terén, főként annak fényében, hogy a levéltári szakirodalom nem igazán foglalkozott ezzel a kérdéssel.¹³

A műszaki múzeumok korabeli gyakorlata

Ahogy arról már szó volt, az 1954. évi 4. sz. tvr.-ben körülírt műszaki emlék fogalma – beleértve ebbe a védett emlékké nyilvánítható tárgy ábrázolását, ismertetését és az azt tartalmazó iratot is – lett az alapja a műszaki múzeumok gyűjtőmunkájának, amely egyelőre csak látens módon, de már ekkoriban is ellentétben állt a korabeli levéltári rendelkezésekkel. Ugyan a későbbi általános múzeumi szabályozások sorá-

¹⁰ A vizsgálat során összeállított jegyzékekhez ld. Javaslat, 1985. Ugyan a három ipari minisztérium összehívásából létrejött Ipari Minisztérium a felügyelete alá tartozó vállalatok számára elméletileg kiadott egy új minta iratkezelési szabályzatot és irattári tervet (Iü-307-1985/IpM), de szövegét az Ipari Közönyben nem tették közzé, s vállalati szintű alkalmazására sem került sor. Az értékhatár-vizsgálat „ügykörtípusok” szelekciójára épülő listájához hasonló minta irattári tervből részleteket közöl Dóka, 1990: 261–264.

¹¹ G. Vass, 1988. Ugyanakkor érdemes megfigyelni, hogy Erdmann Gyula és Pálmány Béla eredeti javaslataihoz képest a nyolcvanas évek kevés számú beszámolója mennyire nem tudott a korábbi szűk horizonton túllépni a vállalati irattárak és iratkezelés kapcsán, ld. G. Vass, 1985: 57–59, G. Vass, 1987, Alföldi, 1988. Az utóbbi szerző megjegyzését ráadásul külön is érdemes idézni, miszerint „A vállalatok zöme nem ismeri a belső »iratfuttatás« módját, a szabályzatok 90%-ban a belső irattovábbítás nem szerepel. Így legtöbbször azt a nem olcsó megoldást választják, hogy az ügyben érintett valamennyi szervezeti egység részére gyorsmásolatot készítenek.” vö. 2. sz. lábjegyzet, ill. az irattári terv szerinti irattározás pozitív példájaként említett Lenin Kohászati Művek helyzetéhez ld. Kócze, 2020: 41–42. Alföldi, 1988: 115; 122.

¹² Erdmann, 1985: 22.

¹³ A műszaki múzeumokban őrzött iratokat érinti röviden Alföldi, 1988: 124–126.

ban, így a többször módosított 1963. évi 9. sz. tvr. és végrehajtási utasításaiban már csak „írási emlékek” említése történt, az intézmények gyűjtési politikáját mégsem sikerült megnyugtató módon rendezni. A szabályozások inkonzisztens volta alapvetően a múzeumi (intézményi) irattár és irattári anyag fogalma körül csúcsosodott ki, miután a múzeumi szabályozásban megjelent a múzeumi adattár fogalma is, előbb a 2/1965. (I.8.) MM sz. végrehajtási rendeletben, majd részletesen az 153/1966. (M.K.14.) MM sz. utasításban. Míg a múzeumi iratkezelés (iktatás, elintézés, irattárba helyezés stb.) kérdését az 1965-ös rendelet a „hivatali ügyvitel” fejezetben taglalta, addig az adattár feladatát az említett 1966-os nyilvántartási rendelet részletezte, miszerint a múzeumi adattár feladatköre a múzeumi szakmai tevékenységhez kapcsolódó iratok (ásatások dokumentációi, felmérések jegyzőkönyvei, gyűjtőnaplók, kéziratos munkák, restaurálási naplók stb.) gyűjtésére terjedt ki, kiegészülve olyan feljegyzések, dokumentumok, „nem tárgyi jellegű kísézőanyagok” gyűjtésével és őrzésével, amelyek „nem kapcsolódnak ugyan a múzeumban őrzött szakanyaghoz, azonban segítséget jelentenek a tudományos feldolgozó és kutató munka számára (XIV.2.b).” Ezzel egyidejűleg a rendeletben kimondták, hogy a múzeum „a hivatali működése során keletkezett igazgatási jellegű és az irattárba tartozó ügyiratanyagát, ill. annak egyes tételeit az adattárba sorolni nem szabad (XIV.3.)”. A múzeumok tehát a saját iratanyagukat esetében elkülönítették az „igazgatásinak” vélt iratokat (irattári anyag) az intézmény szakmai irataitól (adattári anyag), hasonlóan járva el – minden további szabatosabb meghatározás nélkül – az általuk begyűjtött, más provenienciájú, „nem irattárinak” vélt iratok esetében is. Jelen írás szempontjából mindez azért is fontos, mert az 1969. évi 27. tvr. után a levéltári szabályozás központi fogalmai az „irattár” és az „irattári anyag” lettek minden szervezetre nézve, annak ellenére, hogy sem az egyéb szabályozások, sem az intézményi gyakorlatok nem erősítették egyértelműen azokat. A műszaki múzeumok esetében az (általános) múzeumi előírások mellett, a személyi kapcsolatok is a múzeumi és a vállalati világban bevett, szűk jelentésű „irattár” fogalmának fennmaradását eredményezték, miután a műszaki múzeumok megszervezői, vezetői gyakran a vállalati szférában hosszabb-rövidebb ideig dolgozó mérnökök, szakalkalmazottak közül kerültek ki.

Ugyan a levéltárak az 1969. évi szabályozással megpróbálták kizárólagos jogot formálni a közgyűjtemények őrzetében lévő levéltári iratokra (is), ennek azonban nem lett eredménye, miután ezt az ambiciózus szándékot a múzeumi és könyvtári érdekérvényesítés határozottan keresztülhúzta. A mindhárom terület szakmai irányításáért felelős miniszter a 122/1973. (M.K. 10.) MM sz. utasításában ugyanis felmentette a kijelölt tudományos intézményeket az őrzetükben lévő levéltári anyagok kötelező átadása alól, abban az esetben, „ha valamely irattári eredetű irat (iratok) szorosan kapcsolódik a múzeumban vagy könyvtárban őrzött tárgyi emlékekhez vagy gyűjteményegyütteshez, és ennek tudományos, illetőleg közművelődési célú felhasználásához nélkülözhetetlen (7).” Kompromisszum gyanánt a múzeumokat

mikrofilmmásolat-készítési kötelezettség, illetve a levéltárak őrzési, kezelési, nyilvántartási szabályainak alkalmazása terhelte (4).

A levéltári szabályok alkalmazására azonban a műszaki múzeumok esetében (sem) került sor, miután az irányadónak tekintett múzeumi nyilvántartásról szóló utasítás már korábban kiadásra került, de a rendeletek összhangba hozására kísérletet sem tettek. A múzeumokban – megrekedve a 19. századi, „kézirattári feldolgozás” metodológiájának szintjén – az őrizetükben lévő iratok nyilvántartása-kezelése a vállalati provenienciát (is) mellőző, az iratanyagok szerves összefüggéseit, összetett jellegét figyelmen kívül hagyó egyedi, egy-egy iratra koncentráló leltározásban öltött testet, számtalan esetben formai-külső jegyek vagy „tematikus szempontok” alapján, mellőzve bármilyen szervezeti és intézményi, ill. irattani feltárást és vizsgálatot.¹⁴ Mindazonáltal az iratok kezelésének (értelmezésének) ezen gyakorlata jól illeszkedett a (történeti) muzeológia hagyományos tárgyorientált szemléletéhez és nem állt ellentétben a műszaki-mérnöki világképnek és az iparvállalatok ideológiájának központi elemét jelentő gyártmányközpontú felfogásával sem.

A műszaki múzeumok hálózata – szemben a vállalati iratokat gyűjtő levéltári rendszer hatvanas évekbeli tendenciájával – fokozatosan az intézményi differenciálódás irányába mutatott a hetvenes és nyolcvanas években. Egyfelől kialakult az országos gyűjtőkörű, egy adott iparág tárgyi emlékeinek egészét gyűjtő ágazati múzeumok rendszere, illetve fokozatosan kiépült a szakgyűjtemények és „üzemi gyűjtemények” hálózata. A hatvanas években a vállalati autonómia részét képező vállalati múlt „felfedezésének” folyamatában ugyanis a múzeumok, muzeális gyűjtemények lettek azok az intézmények, amelyeket a vállalati múlt kiemelt őrzőhelyének tekintettek, nem függetlenül a tárgyi kultúra és emlékek vállalati és politikai kultuszától, szemben a vállalatok feletti adminisztratív kontroll részének tekintett levéltári anyagot illető szabályozásoktól. Érdeemes megfigyelni a műszaki múzeumi hálózat kiépülésénél, hogy kezdetben az ágazati múzeumok és gyűjtemények megszervezése haladt előre, valószínűleg nem függetlenül az ágazatokat „alapvetésként” preferáló, a vállalati működési kereteket másodlagosnak tekintő korabeli politikai-gazdaság-irányítási felfogástól. Ezzel szemben a vállalati gyűjtemények és múzeumok hivatalos megszervezése csak később, főként a hetvenes és nyolcvanas években lépett előre.¹⁵

¹⁴ Ld. részletesen az említett 153/1966. (M.K.14.) MM sz. utasítás mellékletének XI.1-10. bekezdését, illetve a napjainkban is érvényben lévő 20/2002 (X.4.) NKÖM rendelet mellékletét. A 19. századi gyakorlathoz ld. Sulica, 1932.

¹⁵ Maradva a KGM alá tartozó vállalatok körénél számos vállalat – változó intenzitással – de már az ötvenes évek közepén megkezdte valamilyen formában egy gyűjtemény vagy kiállítóhely létrehozását, ezek jelentős része azonban csak később kapott hivatalos státust. Ugyanakkor több vállalat a későbbiekben sem törekedett hivatalos bejegyzésre (pl. Óbudai Hajógyár, Rába, ORION vagy az Egyesült Izzó). Működési engedéllyel rendelkező „üzemi gyűjteménye” volt a Ganz-MÁVAG-nak (1967), az Ózdi Kohászati Üzemeknek (1971), a Csepel Vas- és Fémműveknek (1972), a Láng Gépgyárnak (1981), a Salgótarjáni Kohászati Üzemeknek (1981), ill. a Dunai Vasműnek (1985). A terület ágazati

Legyen szó akár ágazati, akár annál szűkebb körű gyűjteményekről, a tárgyi emlékek gyűjtése kezdettől fogva – ahogy már az 1954. évi tvr. is rögzítette – összekapcsolódott az írott források felkutatásával és gyűjtésével is, így a változó mértékű vállalati támogatást élvező múzeumok az idők során jelentős mennyiségű vállalati provenienciájú iratanyagot gyűjtöttek össze az évtizedek alatt. Nem véletlenül kerültek bizonyos iratok a múzeumi gyűjtések fókuszába, ugyanis a levéltári szabályozások és gyakorlat nem, vagy csak részlegesen tudták feltárni a vállalati szinten ténylegesen keletkező információhordozók teljes spektrumát, így számos iratfajta és irattípus (műszaki iratok, tervrajzok, vizuális és audiovizuális gyűjtemények, vállaltörténeti feljegyzések és kiadványok, visszaemlékezések, efemer kiadványok, belső sokszorosított tájékoztatók stb.) kívül rekedtek a levéltári értelmezés horizontján. Így ezen iratok – eltérő okokból és koncepciókból kiindulva, de mind a vállalatok, mind a múzeumok számára mint „nem irattári anyagok” – őrzőhelyének inkább a múzeumokat tekintették. Ugyanakkor a (műszaki) múzeumok – az őrzött anyagok mennyisége ellenére – sem léptek túl az általános múzeumi szabályozás jelentette korlátokon, ebből kifolyólag a nyilvántartás terén mutatkozó anomáliák mellett, az iratok gyűjtése sem kapott szervezett, rendszerezett formát az idők folyamán. A „gyűjtögetés” gyakorlatát az ellentmondó szabályozások is fenntartották, amelyre jó példa volt a 112/1982. (Ip.K.17.) IpM sz. utasítás, mikor is az Ipari Minisztérium megalakulását követően újraszabályozták az ipartörténeti emlékek kezelését. Jelen írás szempontjából két momentum érdemel ebből említést: egyfelől a rendeletben a minisztérium alá tartozó gazdálkodó szervezetek és intézményeket kötelezték, hogy fel kell kutatni és meg kell őrizni az jelentős ipartörténeti emlékeket, amelybe beletartozott a még védetté nem nyilvánított műemléki jellegű épületekre, illetve muzeális értékű tárgyakra vonatkozó „dokumentációs anyag (irat, műszaki terv, műszaki leírás, térkép, rajz, film, fénykép, hangfelvétel [...]), melynek megőrzése a termeléstörténet vagy a műszaki oktatás szempontjából fontos”. Másfelől mindezekről az IpM Iparpolitikai Főosztály által kijelölt múzeumi bázisközpontoknak bejelentést kellett tenni.¹⁶

A műszaki emlékké nyilvánítás e módja, megismételve és kibővítve az 1954-es rendelkezést, legitimálta az iratok egy részének kivonását az adott vállalat levéltárának fogalmából. Ezzel a lépéssel meg is erősítették azt az előfeltevést, mintha az iratok egy meghatározott csoportja, de facto maguk is tárgyként – negligálva

---

múzeumai a Központi Kohászati Múzeum (1949) és az Öntödei Múzeum (1965), illetve a Műszaki Emlékeket Gyűjtő és Nyilvántartó Csoport–Országos Műszaki Múzeum (1954) voltak. A műszaki múzeumok egykori hivatalos hálózatához Bencze, 1987: 20–23. Ezzel szemben vállalati fenntartású levéltár szervezése ebből a körből kizárólag a Lenin Kohászati Művek esetében merült fel, azonban az sem valósult meg. G. Vass, 1987: 32.

¹⁶ A rendelet szerint ilyen múzeumi bázisközpont volt a téma szempontjából a Központi Kohászati Múzeum, valamint az Országos Műszaki Múzeum.

a vállalat más funkciói kapcsán keletkező iratokkal való kapcsolatot – elsődlegesen a műszaki produktumokhoz, a vállalatok által gyártott és használt termékekhez kapcsolódnának, illetve maguk a mindenkori vállalati gyártmányok önmagukban és kizárólag a műszaki-technikai lehetőségek függvényében fejlődnek és – maradványként a cégek intézményi dimenziójánál – nem egy összetett üzletpolitikai, műszaki-fejlesztési, gyártási, kereskedelmi és munkaerő-politikai stb. folyamat eredményeként alakulnának. Az iratok gyűjtésével vagy nyilvántartásával kapcsolatos problémák azonban a múzeumok számára láthatatlanok maradtak, mivel a múzeumi működés középpontjában elsődlegesen a kiállítások szervezése és nem az őrizetükben lévő (irat)gyűjtemények szisztematikus elemzése és építése állt. Ezt a gyakorlatot gyakran a vállalatok – előremutató, holisztikus szemléletet nélkülöző iratőrzési kultúra hiányában – maguk is nem egyszer megerősítették az általuk „érdekesnek” vagy „fontosnak” vélt iratok beadásával.

A rendszerváltás nyomán meginduló privatizációs események, illetve tömeges felszámolások – a műszaki múzeumokat fenntartó vagy azok működésében részt vevő iparvállalatok átalakulásával vagy megszűnésével – a műszaki múzeumok intézményrendszerét radikálisan átalakították, így a gyakran gazdátlanra váló múzeumokat-gyűjteményeket vagy azok egy részét összevonták, másik részét – fenntartó hiányában – betagolták a helyi múzeumok rendszerébe, azonban az iratgyűjteményeket érintő koncepcionális és módszertani megújulás nélkül. Ugyanakkor a (műszaki) múzeumok és levéltárak gyűjtéseit illetően a levéltárak merev, igazgatási és „ügyvitelinek” vélt szempontokat hangsúlyozó felfogása és a múzeumok szisztémát nélkülöző „iratválogatásai” nagyon is illeszkedtek egymáshoz abban az értelemben, hogy a párhuzamosan futó és egymást figyelmen kívül hagyó, a vállalati működésnek csak egy-egy részlemét megragadó közgyűjteményi gyakorlatok okán láthatatlan maradt az (ipar)vállalatok összetett belső világa és azok teljes írott kultúrája, mintegy akarva-akaratlanul is igazolva a korabeli politikai rendszer vállalatokról, vállalati működésről alkotott felfogását.¹⁷

Visszatérve a rendszerváltás előtti időszak jellemzőire, elmondható, hogy a levéltári értelmezés és gyakorlat nem tudott kiszabadulni a vállalatok és az irányítószervek közötti kapcsolatrendszerből, miután a levéltári szabályozások mindvégig a vállalatok feletti adminisztratív „felügyelet” eszközei maradtak, ahol a történeti iratok levéltári gyűjtése egyidejűleg a vállalati múlt (és forrásainak) kisajátítását is jelentette. Mindemellett – a „szocialista” gazdaságirányítási rendszer működésének egészéhez hasonlóan – a vállalati iratok kezelését érintő előírások maguk is fenntartották az iratkezelés, iratőrzés terén meglévő ellentmondásokat és feszültségeket, sőt kontraproduktív hatást váltottak ki, mivel azok mindvégig a vállalati működés-

¹⁷ Ebbe a rendszerbe illeszkedett szorosan a két terület közös metszéspontját jelentő üzemtörténet-írás irányzata is, amelynek elemzése azonban terjedelmi okokból kívül rekedt jelen írás keretein.

től idegen, merev keretrendszert képeztek, megerősítve azt a vélekedést, miszerint az iratok őrzése a vállalatok számára csak egy kötelező feladat, érdemi hasznosulás nélkül. Ennek okán hosszú távú, de egyidejűleg különböző szempontokat is figyelembe vevő, a vállalati iratok őrzéséhez alkalmas szervezeti-intézményi formák – megfelelő iratőrzési kultúra hiányában – legtöbbször nem is alakultak-alakulhattak ki az idők során. Míg az államosítás előtti cégek esetében mire létrejöttek volna – a cégek korára való tekintettel – az iratok hosszú távú őrzésének rendszere, az államosítás nyomán bekövetkező tulajdonosváltások és radikális politikai átalakítások lenullázták az ilyen irányú törekvéseket, ha egyáltalán voltak. Mindebből következően a levéltárak számára rövid távon elsődlegesen az „iratmentés” gyakorlata vált meghatározóvá, de ezzel egyszersmind el is idegenítve a vállalatokat saját iratanyaguktól, s a következő évtizedekben, mire kialakulhatott volna a vállalatok részéről az érdemi iratőrzés – kötelező levéltári átadáson túlmutató – feltételrendszere, a kilencvenes évek tömeges vállalati megszűnései vagy új tulajdonosi csoportok megjelenésével a kérdés az adott formában nagyjából irrelevánssá vált, ismételten az iratmentés „alternatíváját” helyezve ily módon is előtérbe.

Összegzés

Az intézményi keretekkel szoros összefüggésben, az állam tulajdonosi szerepének radikális átalakulásával, illetve a korabeli (nagy)vállalatok jelentős részének felszámolásával a gazdasági szervezetek, benne a gépipar szereplőit¹⁸ (is) érintő korábbi iratértékelési és gyűjtési gyakorlat is sajátságos vákuumhelyzetbe került, ahol is a cégek gyors megszűnése okán inkább a szerencsének, a „nagy számok törvényének”, ill. a feladattal megbízott levéltáros felkészültségének és érdeklődésének függvényében alakult az iratok gyűjtése. Paradox módon ugyan több esetben is láthatóvá váltak a gazdátlanul váló vállalati levéltárakban – mintegy megszűnésük pillanatfelvételiént – olyan iratsorozatok, amelyeket számos vállalat korábban nem levéltári „illetékességi körbe” tartozónak tekintett, ennek ellenére a korábbi feltevések koncepcionális újragondolása elmaradt. Elmaradt a kritikai számvetés a gyűjtés és őrzés korábbi feltételrendszerein túl, a kezelési módok és az „irattári tételek” szintjén is. Ez utóbbinál a klasszifikáció kialakult formája ugyanis nem egy közel fél évszázad alatt kidolgozott, finomított és differenciált, a vállalatok által is akceptált eljárás eredményeként, az iratőrzés vállalati gyakorlata, illetve az empirikusan vizsgált iratfajták és irattípusok vállalat-, tevékenység-, és ágazatspecifikus feltárása révén formálódott, hanem kizárólag a korábbiakban ismertetett, levéltári felfogást is magába

¹⁸ A megszűnések, átalakulások nyomán a korábbi KGM alá tartozó körből mára egyetlen működő vállalat tartozik – a tartós állami tulajdonból/nemzeti vagyonról szóló tv. felsorolásából következően – levéltári illetékességbe: a győri Rába Magyar Vagon- és Gépgyár utódja a Rába Járműipari Nyrt. A cég napjainkban is külön cégtörténeti gyűjteményt tart fenn, amely a Technológiai Centrum része.

olvasztó adminisztratív előírások nyomán született.¹⁹ Így azt, hogy a vállalati iratok gyűjtése mennyire a „natúrális szemléletű” gazdaságirányítási rendszer hatalmi törekvéseinek ellentmondásokkal teli emlékműve maradt, az eltelt évtizedek ellenére elmaradt megújulásnál talán semmi sem bizonyítja jobban.

Felhasznált irodalom

- Adler–Seres, 1971 = Adler Vilmos–Seres Ferenc (szerk.): Adattár. A vállalatok és szövetkezetek gazdasági tevékenységének és egyéb adatainak gyűjteménye. Bp., 1971.
- Alföldim 1988 = Alföldi Vilma: A vállalati iratkezelés néhány problémája. Az Új Magyar Központi Levéltár Közleményei III. Szerk.: Dóka Klára, 1988. 113–126.
- Balázs, 1975 = Balázs Péter: A Levéltári Tanács 1974. évi munkája. Levéltári Szemle, 1975. 1. sz. 257–263.
- Bencze, 1987 = Bencze Géza: Műszaki múzeumok, ipari szakgyűjtemények. Üzemtörténeti Értesítő, 1987. 14–23.
- Bikki–Haraszi, 1994 = Bikki István–Haraszi Viktor (öáll.): Útmutató a csódtörvény levéltári alkalmazásához. Kézirat. Felszámolók Szakmai Kamarája, Bp., 1994.
- Dóka, 1990 = Dóka Klára (szerk.): Iratkezelési ismeretek 2. (Jegyzet az irattáros tanfolyamok hallgatói számára), Bp., 1990.
- Ember, 1969 = Ember Győző: Levéltári rendeltetés – levéltárosi hivatás. Levéltári Közlemények, 1969. 1. sz. 3–20.

¹⁹ Nem véletlenül nem tudott érdemben előrelépni a kevés számú, gazdasági iratok ügyét tárgyaló kiadványok egyike sem: a tömeges megszűnések, átalakulások időszakát követően a Magyar Országos Levéltár által kiadott módszertani kiadványban közölt általános „minimumjegyzék” az Erdmann-féle vizsgálat, korábbi ügykörjegyzékek alapján összeállított listájának frissített kiadása volt, amelyet a felszámolások kapcsán kiegészítettek, bár a módszertani útmutató jelentős része és benne a „minimumjegyzék” már korábban megjelent a felszámolóknak készített kéziratos összefoglalásként: Bikki–Haraszi, 1994., Körösmezei–Sipos, 2001. (5. sz. melléklet). Közeli egy időben jelent meg az Országos Levéltár másik kiadványa is, amely a kilencvenes évek zavarba ejtő, csódtörvény nyomán kialakult általános levéltári gyakorlat közepette, mintegy arra való válaszként próbálta meg felépíteni a gazdasági levéltári értékelés kereteit, s amely bár számos korábbi anomáliát – kizárólag „módszertani” problémaként – érintett, részleteiben nem tudott továbblépni a korábbi hagyományokon, s elemzése csak a rendszerváltás utáni céges működés általános jellemzőit, adminisztratív kereteit és iratait érintette. Koroknai, 2002. Míg az utóbbi munka megpróbált valamelyest számot vetni a kilencvenes évek eseményei, ill. a 1995. évi LXVI. törvény után kialakult helyzettel, a gazdasági szervezetek érintő levéltári előírások – a kisebb korrekciók ellenére – továbbra is a korábbi időszak elképzeléseit hordozzák magukon, még ha szűkebb körben is: legyen szó akár a változó számú állami tulajdonú cégek iratanyagának kötelező levéltári átadásáról, a gazdálkodó szervezetek privatizáció előtti anyagát illető levéltárak közötti „illetékesség” kérdéséről, a szervnyilvántartás előírásairól, a fondszerkesztési elvekről vagy akár bizonyos fondfőcsoportok létéről és megnevezéséről. A vállalati iratok gyűjtésének történetét illető reflexió hiányához, ahistorikus értékeléshez ld. Körmeny, 2009: 384., 391–395.

- Erdmann, 1979 = Erdmann Gyula: Az iratkezelés jelenlegi helyzete az országos hatáskörű szerveknél. *Levéltári Szemle*, 1979. 1–2. sz. 163–180.
- Erdmann, 1982 = Erdmann Gyula: A vállalati iratkezelés, irattározás az államosítások után. Az Új Magyar Központi Levéltár Közleményei. Szerk.: Káposztás István, 1982. 29–33.
- Erdmann, 1985 = Erdmann Gyula: Történeti érték szervenként, szervtípusonként. *Levéltári Szemle*, 1985. 1. sz. 21–36.
- G. Vass, 1985 = G. Vass István: Két vita a levéltári értékhatár kérdéséről. *Levéltári Szemle*, 1985. 4. sz. 3–11.
- G. Vass, 1987 = G. Vass István: A Lenin Kohászati Művek „irattermelése” 1983-ban. *Levéltári Szemle*, 1987. 1. sz. 25–32.
- G. Vass, 1988 = G. Vass István: Az Új Magyar Központi Levéltár gyűjtőköre és iratbeszállítási politikája. Jegyzetek a levéltár szervjegyzékének és fondjegyzékének összeállítása közben. *Levéltári Szemle*, 1988. 2. sz. 3–15.
- Koroknai, 2002 = Koroknai Ákos (szerk.): Iratértékelési szempontok a gazdasági levéltárügyben a rendszerváltozás utáni évtizedben (elvi és módszertani felvetések). Bp., 2002.
- Köcze, 2020 = Köcze László: Vállalati iratok gyűjtése I. Szabályozások és intézményi keretek a gépipari vállalatok példáján. *Levéltári Szemle*, 2020. 3. sz. 33–46.
- Körömendy, 2009 = Körömendy Lajos (szerk.): *Levéltári kézikönyv*. Bp., 2009.
- Körösmezei–Sipos = Körösmezei András–Sipos Antalné (őá.): Szempontok a közlevéltárak gazdasági szervekkel kapcsolatos gyűjtőterületi munkájának végzéséhez. *Módszertani segédanyag*. Bp., 2001.
- Pálmány, 1983 = Pálmány Béla: Az irattári munka kérdései az ÚMKL Módszertani osztályán. A levéltárak és a szocialista irattárak kapcsolatai. Szerk.: Csorba Csaba. Magyar Könyvtárosok Egyesülete Levéltári Szekció füzetei 3., 1983. 21–33.
- Sashegyi, 1959 = Sashegyi Oszkár: T. R. Schellenberg: *Modern Archives*. Könyvismertetés. *Levéltári Közlemények*, 1959. 109–113.
- Sulica, 1932 = Sulica Szilárd: A Múzeumi Levéltár kialakulása. *Levéltári Közlemények*, 1932. 3–4. sz. 177–222.
- Szedő, 1964 = Szedő Antal: A ma levéltárelmélete. *Levéltári Közlemények*, 1964. 1. sz. 3–20.
- Voszka, 1984 = Voszka Éva: Érdek és kölcsönös függőség. Átszervezési tapasztalatok. Bp., 1984.
- Előterjesztés, 1975 = A szocialista-kori vállalati jellegű iratanyag védelmének problémái. [Minisztériumi előterjesztés átmeneti központi raktárra vonatkozóan] 1975. október [38419/1975 XII. LIG] https://library.hungaricana.hu/hu/view/LeveltariKorpusz_01_LeveltarugyAltalaban/?query=A%20szocialista-

kori%20v%C3%A1llalati%20jelleg%C5%B1%20iratanyag%20v%C3%A9delm%C3%A9nek%20probl%C3%A9m%C3%A1i%20&pg=1649&layout=s (A letöltés ideje: 2019. szeptember 15.)

Javaslat, 1985 = A magyarországi központi szervek és megyei – helyi típuszervek történeti értékű iratai (javaslat). Szövege (részben): Levéltári Szemle, 1985. 1. sz. 21–36. [https://library.hungaricana.hu/en/view/LeveltariKorpusz_03_IratkezelesFelugyelete_1_Illetekesség/?query=SZO%3D\(iskola\)&pg=285&layout=s](https://library.hungaricana.hu/en/view/LeveltariKorpusz_03_IratkezelesFelugyelete_1_Illetekesség/?query=SZO%3D(iskola)&pg=285&layout=s) (A letöltés ideje: 2019. szeptember 15.)

Szűcs, 1974 = Szűcs László: Vállalati provenienciájú iratok levéltári őrzésével és feldolgozásával kapcsolatos problémák. Referátum, Levéltári Tanács, 1974. december 11. https://library.hungaricana.hu/hu/view/LeveltariKorpusz_06_LeveltariFeldolgozas_2_Rendezes/?query=V%C3%A1llalati%20provenienci%C3%A1j%C3%BA%20iratok&pg=788&layout=s (A letöltés ideje: 2019. szeptember 15.)

Vállalati életképek a 60-70-es évekből,
Somogy megye
(MNL SML XV. 34. Fotógyűjtemény)

Konrád Aranka

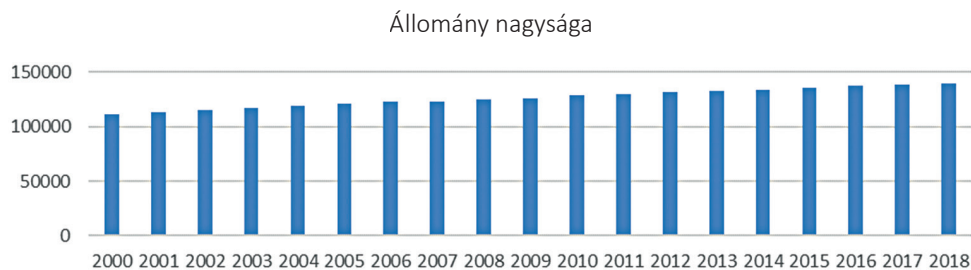
Cédulakatalógustól a levéltári könyvtárak közös adatbázisáig

A Levéltártudományi Szakkönyvtár elmúlt 20 évének története, 1999–2019

A Magyar Nemzeti Levéltár Levéltártudományi Szakkönyvtára 145 éves működése elmúlt húsz évében nagy fejlődésen ment keresztül a cédulakatalógusok használatától az online térben való megjelenésig. 1999-ben (ekkor neve Magyar Országos Levéltár Könyvtára volt) beteltek a katalógusszekrények, s ennek megoldására megfelelő döntés született. Jó érzékkel nem új katalógusszekrények, hanem integrált könyvtári rendszer program vásárlását választották a döntéshozók, s ennek következtében napjainkban már minden könyvtári munkafolyamat elektronikus formában zajlik. A teljes állomány 2012-től online elérhető, ezt követően pedig elkészült a Magyar Nemzeti Levéltár összes könyvtárának közös adatbázisa, amely nyilvánosan hozzáférhető. A szakkönyvtár jelentős segítséget nyújt a levéltárosok és a történészek munkájához.

Állomány

Az állomány nagysága 111 ezerről 140 ezer műre nőtt a húsz év alatt, ami nagyjából egyenletes, évenkénti ezerötszáz dokumentum gyarapodását jelenti. Az alábbi grafikonon a leltárkönyv év végi adatai láthatóak.

Törlésre kis számban került sor (évenként 0 és 70 számú mű). Egy alkalommal, 2008-ban történt nagyobb számú állományból kivétel, 953 mű törlése. Ez főként az elavult Cégtárak és Jogtárak kivonását jelentette.

Gyűjtőkör

A könyvtár gyűjtőköre a következő tartalmú és jellegű kiadványokra terjed ki: a levéltártudomány elmélete és gyakorlata, a levéltári anyag használatának segítése, levéltári kiadványok, forráskiadvány, a történelem segéd tudományai (oklevéltan, genealógia, címertan, történelmi földrajz, kronológia, írástörténet, pecséttan, irattan stb.), Magyarország történelme (összefoglaló általános), intézmények, vállalatok működése és története, egyháztörténet, jogtörténet, lexikon, enciklopédia, jogforrások, adattárak, térképek. Dokumentumtípusok szerint a könyvtárban található: könyvek, folyóiratok, CD-k, DVD-k. Gyűjtőköri szabályzatok 2007-ben, az új könyvtárvezető hivatalba lépésének kezdetén és 2013-ban, a Magyar Nemzeti Levéltár létrejöttét követően, már az új szervezet felállításának idején készültek.

Állománygyarapítás

A könyvtári állomány gyarapításának módja legnagyobb részben (70%) ajándékozás, kisebb részben kiadványcsere és vásárlás (15–15%).

Ajándék dokumentumok számos úton jutnak a könyvtárba. Legfontosabbak a levéltár kiadványai, 2012-től már a Magyar Nemzeti Levéltár minden tagintézménynek kiadványa. Gyakran adják be a levéltárban kutató szerzők saját kiadványaikat ajándékként és sok esetben közlési díj fejében is, amikor a levéltári anyag felhasználásával jelentek meg a kötetek. 2012 és 2014 között a Históriaantik Könyvesház minden kölcsönzött és digitalizált könyvért cserébe egy új, a könyvtár által kiválasztott könyvet adott. Értékes gyarapodás a levéltári anyag mellől átadott könyvek csoportja. Legnagyobb részben a P szekcióból, a családi levéltárakból kapott könyveket a könyvtár, mint például a 2014-ben átadott Vizsolyi Biblia (1590) a Szilassy család levéltárából. 2017-ben az Y szekcióból 2 ősnymtatvány (1491, 1494) és 3 régi könyv (1545, 1565, 1585) került könyvtári állományba. Az Év Levéltári Kiadványa Díjazottjaként az MNL OL által elnyert könyvutalványokat a könyvtár használhatta fel, ennek eredményeképpen minden évben értékes kötetek kerültek az intézménybe. Levéltárosok, történészek nyugdíjba vonulásuk vagy munkahelyváltásuk során is ajándékoztak kiadványokat, s hagyatékok is kerültek az állományba, mint például Borsa Iván halála után (2009). Utóbbiak válogatva, behasonlítás után kerülnek be a gyűjtőkörnek megfelelően. A fölőspéldányokból való válogatás gyűjtőköri szempontok figyelembevételét, behasonlítást, listairást, kommunikációt és logisztikai feladatokat jelent. A válogatás után megmaradt műveket a könyvtár felajánlja további felhasználásra munkatársaknak és más könyvtáraknak. A más könyvtárak felajánlott fölőspéldányai-ból való válogatással a Levéltár könyvtára is élt, hiszen ez az ingyenes lehetőség régebbi hiányzó kiadványok pótlására ad jó megoldást. A Könyvtári Intézet közvetítésével a budapesti könyvtárak kijánlásából sok értékes mű beszerzésére nyílt lehetőség.

A kiadványcsere az 1990-es évektől a Minisztérium Levéltári Osztálya által kötött szerződések alapján működött évtizedeken át, s száma a kétezres évek elején száz fölött volt. A költségvetés folyamatos csökkenésének következtében a postaköltség biztosítása nagyon esetlegessé vált. Több olyan év is volt, amikor egyetlen kiadványt sem lehetett postai úton eljuttatni a rendeltetési helyre, így csak a kézbesítéssel elvihető cserekiadványok érkeztek meg a partnerekhez. 2006-ban és 2007-ben a 27 belföldi kapcsolatból 15, a 81 külföldi kapcsolatból 52 szűnt meg. 2014-től sikerült forrást szerezni a postaköltségre, így ettől az évtől rendszeresen eljutottak a cserekiadványok a partnerekhez. A tetemes költség miatt azonban a szomszédos államokba máig – egy-egy levéltáros vagy kutató egyéb utazása révén – kézbesítéssel kell megszervezni a csomagok eljuttatását. Kiadványcsere revízió 2018-ban zajlott legutóbb, de ekkor lényeges változás nem történt a kapcsolatok tekintetében. A cserepartnerektől évenként ötszázezer és másfél millió forint közötti értékben kap a Könyvtár dokumentumokat. Tartalmában fontos, aktuális külföldi és hazai levéltári és történelmi irodalom érkezik így, különösen a folyóiratok tartalmazzák a legújabb információkat a levéltár- és történelemtudomány területéről. Az Egyesült Államok nemzeti könyvtárából utóbbi években érkezett művek értéke az egymillió forintot közelíti. Nem kevésbé fontos az Európa vezető országaiból és a történelmi Magyarország területéről érkező szakirodalom. A közelmúltban már 30 körüli a külföldi és 20 körüli a belföldi rendszeres cserepartnerek száma. Ugyanakkor a kiadványcsere-kapcsolat nyomán a Levéltár kiadványai, a kollégák munkái is eljutnak számos levéltárba és történelmi kutatóműhelybe Európában és az Egyesült Államokban. A rendszeres cserekapcsolat mellett fontos szerepe van az alkalmi cseréknek is, amikor célzottan egy vagy több bizonyos mű beszerzése érdekében egyszeri, értékarányos cserére kerül sor.

Vásárlásra szűk és esetleges volt a költségvetési keret a tárgyalt években. 2015-től már lehetett könyvvásárlási keret alapján tervezni, amelynek összege évi 500 000 Ft volt. 2013-tól az MNL egyetlen szerződést kötött a Könyvtárellátó Kft.-vel, így egységesen nagy árengedményre voltak jogosultak az egyes könyvtárak, s az ajánló jegyzékekből ki tudták válogatni a fontos műveket. Nagy segítség volt a könyvtáraknak, hogy 2010 és 2014 között a Nemzeti Kulturális Alap Közgyűjtemények Kollégium pályázatán évenként 300 000 Ft vissza nem térítendő támogatást nyertek, amelyből általában kézikönyveket és kurrens szakirodalmat vásároltak, de akár visszamenőleg is tudtak hiányokat pótolni. A folyóiratok száma fokozatosan csökkent a húsz év során, amelynek egyik oka a költségvetés csökkenése, másik oka az online elérhető folyóiratok számának emelkedése volt. A napilapok előfizetése 2007-ben szűnt meg. A belföldi folyóiratok előfizetése 16-ról 3-ra, a külföldiek 4-ről 0-ra csökkent. Azért is volt lehetséges az előfizetések számának csökkentése, mert a cserekapcsolatokkal be lehetett szerezni a legfontosabb szakmai folyóiratokat, évkönyveket. A beszerzés legmagasabb összegét a nyomtatott közlönyök előfizetése jelentette 2010-ig, amikor is az intézmény kivétel nélkül lemondta előfizetésüket. Egyrészt már online is elér-

hetők voltak, másrészt jogi és cégadattalásokra fizetett elő a könyvtár. Adattalások beszerzése 1998-tól kezdődött, először lemezen érkeztek az adatok, később távoli hozzáféréssel váltak elérhetővé, majd 2018-tól a hozzáféréseinek biztosítása átkerült a könyvtárból a megfelelő levéltári főosztályokra.

A különleges gyűjtemények, azaz letétek száma 10, név szerint Babics, Máriássy, Jambrekovich, Teleki, Károlyi, Éble, Fridreich, Szentiványi, Reiszig, Ember Győző. Ezenkívül Fordítások néven az 50-es 60-as évek idegen nyelvű levéltárszakmai cikkek magyar nyelvű fordításai gyűjteményét is őrizi a könyvtár gépelt lapok formájában, amely napjainkban már nem bővül. 2004-ben kezdődött Separatum néven az intézményben dolgozók publikációinak gyűjtése, esetenként különnyomatok formájában, amely gyűjtemény idővel kibővült a levéltártudomány tárgykörével és a levéltári anyagot ismertető munkákkal. A legnagyobb és legértékesebb letét, a Babics Könyvtár tulajdonjogát 2010-ben a Magyar Történelmi Társulat átruházta a Magyar Országos Levéltárra.

Az állomány nyilvántartása 1951 óta folyamatosan leltárkönyvekben történik. Az első időkből a különböző raktári helyeken tárolt dokumentumokat külön-külön leltárkönyvben vezették, azaz nyolcadrét, negyedrést, fólíó, CD, fiókkönyvtári naplók voltak használatban és a letéteknek is külön nyilvántartásuk volt. Ezek ma is használatosak, a kétezres években a rendszer folytatása excel formátumban történt, ezt nyomtatták ki később. 2010-től integrált könyvtári rendszer használatával történik a bevételezés. Ekkor a már 22-féle leltárkönyv vezetését lezárták, s egyetlen leltárszámsorban vették állományba a beszerzéseket. A jelzetekben is történt változás. A nyolcadrét és negyedrést könyvek KK jelzetet kaptak a további keveredések megszüntetése érdekében. A fiókkönyvtári sima számsor elé FK jelzet került, ezek után a gyarapodásból egyértelműen látszott, melyek a központi könyvtári és melyek a fiókkönyvtári művek. Megszűnt az év végi kiegészítő leltározás, ami azt jelentette, hogy az ekkor esedékes egyhetes könyvtári bezárás is megszűnt, mert évközben bekerültek a periodikák az adattalásba. A periodikák egyes számait továbbra is kardexen tartják nyilván. A legnagyobb előrelépést mégis a számítógépes rendszerben való bevételezés jelentette. Amikor az új dokumentumok adatai bekerültek a rendszerbe, az a katalógusban és a leltárkönyvben is megjelent, így megszűnt az adatok dupla rögzítése. Mindezekkel egy időben elkezdődött a könyvek vonalkóddal való azonosítása, ami elsősorban az elektronikus kölcsönzésben jelent könnyebbéget.

A raktári rend numerus currens, s jelenleg két helyszínen összesen 25 olyan állományrészről áll, amelyek jelzetei különbözőek. A központi könyvtár 1924-ben, a fiókkönyvtár 1998-ban költözött jelenlegi helyére. A könyvek 1951-1953-ban kerültek mostani helyükre, az állomány újra leltározása és elhelyezése során. 2007-ben teljes portalanítás történt a könyvraktárban, ami a retrospektív feldolgozás és használat érdekében fontos eredmény volt. 2013-tól örjegyeket használnak, ennek mai formája 2018-ban alakult ki.

Feldolgozás

1953-tól 1999-ig épültek a legutóbbi időkig használatos cédulakatalógusok. Ezek kereszkatalógusok voltak, majd a 80-as évek új bibliográfiai leírási szabályzatának (ISBD) használatával leíró katalógusként indultak újra. Az említettekén kívül földrajzi katalógus is épült. A katalógusszekrények a két olvasószoza egyikét csaknem elfoglalták, s 1999-ben ezek is beteltek. Ekkor vetődött fel, hogy elkezdődjék az elektronikus katalogizálás, amelyhez a Corvina Integrált Könyvtári Rendszert választotta az intézmény. A program ára viszonylag magas volt, ezért megvásárlásához a Minisztérium azzal a kikötéssel járult hozzá, hogy tíz éven belül a teljes könyvtári állomány elektronikus feldolgozásának meg kell történnie.

2001 júliusában kétnapos oktatásban részesültek a könyvtárosok és szeptemberben elkezdődött a tényleges elektronikus katalogizálás, azaz az adatbázis építése. Ebben az időszakban nem volt még minden könyvtárosnak számítógépe, így a Bécsi kapu téri könyvtárban két, Óbudán egy könyvtáros tudta elkezdni a katalogizálást. Lassan indult, de fokozatosan nőtt a rekordok száma, egyenes arányban a katalogizálók és számítógépek számának növekedésével. 2002-ben, a munka első évében 1622, 2011-ben, a katalogizálás utolsó évében 16 107 rekord készült, azaz tízszeresére nőtt az egy év alatt elkészült rekordok száma. A teljes állomány elektronikus feldolgozása kiemelt feladat volt, így a könyvtári munkaidő legnagyobb részét ez tette ki. 2012 augusztusában fejeződött be a munka: 130 ezer könyvtári egység feldolgozása, ez 80 700 rekordot jelentett. 11 év alatt e feladat végrehajtásában nyolc könyvtáros vett részt. Egy-egy könyvtáros átlagosan 20 rekordot készített el egy munkanapon. A feldolgozás autopszia módszerrel készült, ami azt jelenti, hogy minden egyes könyvet kézbe véve, az adatokat a könyvről közvetlenül kellett leírni. E munka közben az állományvédelemre is odafigyeltek.

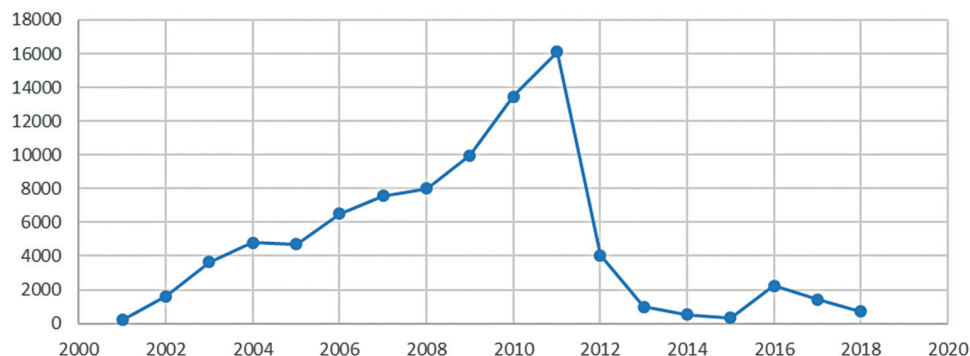
Az elektronikus katalógus egyik fő előnye, hogy a használók távolról is látják a könyvtári állományt, s abban sok szempont szerint tudnak keresni. A honlapon 2009. március 1-től nyilvános a katalógus, ekkor 70%-os feldolgozottságban volt az állomány. A könyvtári adatbázis elkészültével jól átláthatóvá vált a dokumentumok összetétele. Az elektronikus katalogizálás befejezésekor látszott: 16. században készült könyv 5, 17. századi 167, 18. századi 1821 volt ekkor a könyvtár állományában. Az idegen nyelvű könyveken belül legtöbb a német, majd ezt követte jóval lemaradva a latin, az angol és a francia. A tárgyszavak között szám szerint a családtörténet a legelső, ezt követi gyakoriságban a forráskiadvány, segédlet, adattár, bibliográfia, szótár, lexikon, levelezés, térkép, levéltárügy, levéltártörténet, levéltárismertető, levéltártudomány, levéltártn stb.

A retrospektív feldolgozás után tervben volt a levéltári anyagok mellett lévő könyvészeti anyagok feldolgozása és a tárgyszavak alapján történő levéltári teaurusz

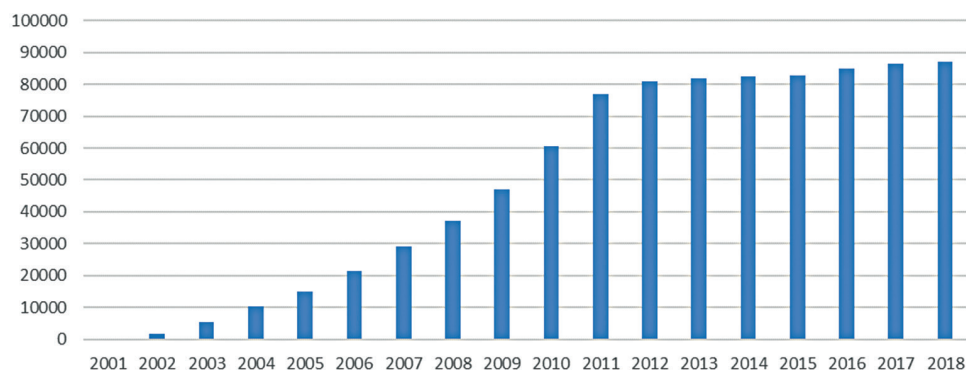

készítése is, de a drámai létszámcsökkenés után (8 főről 3 főre csökkent a könyvtár létszáma) ennek elvégzéséről le kellett mondani. A 2012. évet követően már csak az új gyarapodás feldolgozása került a katalógusba, ezért jelentősen csökkent az évenként elkészült rekordok száma. Ezekben az időkben gyakran egyetlen könyvtáros dolgozott, egy-két közmunkás segítségével, mert évekig tartó betegség és gyermekgondozás miatt a másik két kolléga kiesett a munkából.

Évenként elkészült rekordok száma

Évenkénti összes rekord száma

A 22/2005. (VII. 18.) NKÖM rendelet szerint muzeális dokumentumnak minősül az 1850 előtt megjelent magyar vonatkozású és az 1701 előtt megjelent bármely könyv és az, amelyet a könyvtár annak nyilvánít. A könyvtárak muzeális dokumentumait jogszabályi kötelezettség szerint kell külön nyilvántartásba venni, különös védelemmel őrizni és bejelenteni az országos nyilvántartás felé. E feladatot is az elektronikus feldolgozás segítette. 2007 nyarán megbeszélés történt a MOKKA-R (Magyar Országos Közös Katalógus – Régi Nyomtatványok projekt) vezetésével, majd decemberben a tagozati gyűlés szavazatával a MOL könyvtárát felvették az egyesület tagkönyvtárai sorába. Ennek eredményeként két fontos előnyhöz jutott a könyvtár.

Egyik nagy előny, hogy az országos nyilvántartás felé az egyes példányok részletes leírásának bejelentése nagyon leegyszerűsödött. A gyarapodó Corvina adatbázisból a MOKKA-R Bodza felületű adatbázisba hetenként átmentették a megfelelő rekordokat, ezzel teljesült a bejelentési kötelezettség. 7068 muzeális dokumentum került ily módon az országos nyilvántartásba a könyvtár állományból. Másik nagy segítség az volt, hogy a MOKKA-R tagkönyvtáraként megnyílt a hozzáférés a teljes MOKKA-R adatbázishoz, onnan le lehetett tölteni rekordokat. E munka 2012-ben, a katalogizálás befejezésével legnagyobb részben véget ért, 2013-tól nem fizető partnerkönyvtárrá minősült át az MNL OL könyvtára.

A MOKKA-R adatbázisban az 1850 előtt megjelent művek szerepelnek. A könyvtár azonban ezenkívül muzeálissá nyilvánította a családi letéteket és a Levéltár kiadványaiból 1-1 példányt. 2012-ben a könyvtárosok az Állományvédelmi főosztály szakembereitől kaptak segítséget a muzeális leltárkönyv elkészítéséhez: tájékoztatást kaptak a kötés típusainak megállapításához és az állapot leírására a muzeális leltárkönyv két rovatának (kötés típusa, állapot leírása) helyes kiköltéséhez. A tipikus hibák számbavételével az állományvédelmi szakemberek javaslatára egyidejűleg készül egy olyan adatbázis is, amely sok szempontból nyújt áttekintést a könyvek állapotáról.

2013-ban kezdődött meg a muzeális napló készítése, ennek keretében 2016 végére fejeződött be a Babics könyvtár 6134 kötetének állapotfelmérése. (Sajnos lassan haladt, mert a könyvtárosok létszáma 1 és 3 között volt ekkoriban, s csak heti egy napon tudtak ezzel foglalkozni, amikor legalább 2 fő dolgozott.) A muzeális leltárkönyvben a készítés idejének megfelelő becsült árat is fel kell tüntetni, ez az adatsor csak 2019-ben készült el. A Babics könyvtár értéke 34 millió Ft, a könyvek becsült ára alapján. Jelenleg a családi könyvtárak felmérése végén tart ez a feladat, ezt követik majd a törzsanyagban lévő művek.

Integráció

2012. október 1-én létrejött a Magyar Nemzeti Levéltár, e folyamat során egy intézménybe olvadtak a megyei levéltárak és az Országos Levéltár. A levéltári könyvtárak esetében volt előzménye a közös munkának, mert 1956 és 1992 között levéltári könyvtári hálózat működött, amelynek központja az Országos Levéltár Központi Könyvtára volt. A levéltárak integrációja természetesen a levéltári könyvtárak integrációját is jelentette. Az együttműködés első lépése egymás megismerése volt, oly módon, hogy az egyik megyei levéltári könyvtáros kolléga úrlapon gyűjtötte össze minden MNL könyvtár legfontosabb adatait, majd megszerkesztve közzétette egy kiadványban. Ezt követte (az e-mail címek ismeretében) a levelezőlista létrehozása. Ennek használatával az OL könyvtára felajánlotta a Levéltári Közlemények, a Levéltári Szemle és a Turul folyóiratok hiánypótlását a megyei levéltárak számára, majd ez folytatódott minden MNL kiadvány esetében is. Az új kiadványok és a fölös-

példányok kölcsönös felajánlása rendszeressé vált. Fontos szakmai kérdéseket is ezen a platformon vitattak meg a könyvtárosok. 2013-tól a Könyvtárellátó Non-profit Kft-vel egy intézményként kötött szerződést az MNL, 2019-től pedig az OL könyvtára gyűjti és közvetíti az MNL összes könyvtárának folyóiratmegrendeléseit a Közbeszerzési és Ellátási Főigazgatóság felé. E feladatok intézése során is fontos a közvetlen kommunikáció.

Közös katalogizálás és közös adatbázis

A közös katalogizálás és közös adatbázis gondolata már a kezdetekben, több megyei levéltári könyvtáros és az OL könyvtárosai részéről is felmerült, így 2013 májusában született egy erre irányuló kezdeményezés. Fontos szempont volt, hogy az egyes könyvtárak továbbra is önállóan építsék saját adatbázisukat, különállóan használhassák és bármikor leválasztható legyen. Így az egyes megyei levéltári könyvtárak önállósága biztosítható a közös katalogizálás minden előnyével együtt. Ugyanakkor az alapvető elvárás is teljesüljön, ami a közös adatbázis létrehozását és abban a közös munkát jelenti. Ez számos előnyt jelent az intézmények számára, pl. egy műről elegendő egyetlen leírás elkészítése, amelyhez a többi könyvtár már csak a példányadatait írja hozzá, vagyis sok bibliográfiai leírási munka alól mentesülnek a könyvtárosok. A szolgáltatás színvonala emelkedik a közös katalógus létrehozásával, amelyben nagyobb állományban kutathatnak egyidejűleg a használók. A könyvtárak közötti kölcsönzések száma is emelkedett ekkortól, így a levéltárosok és kutatók számára szélesebb körű dokumentumokból történt kiszolgálás. Mindennek költségigénye létrehozásakor magas volt, de rövid időn belül megtérült, mert így az éves szoftverhasználati díjat egy szerződés alapján kellett fizetni egy intézményként.

Az integráció idején 16 megyei levéltár 6 különböző elektronikus könyvtári rendszert és 3 más programot használt, ezek szám szerint: 7 TexLib, 3 Corvina, 1 Aleph, 1 Szikla, 1 Szirén, 1 BiblioBase és Access, Excel, Word programok. 2013-ban csak 2 megyében nem használtak semmilyen elektronikus rendszert.

A közös adatbázis rendszere a Corvina Integrált Könyvtári Rendszer lett. Megfelelt az igényeknek, tekintettel a számos működő hazai hálózati könyvtári adatbázisra, mint a MOKKA, ODR, FSZEK és több megyei könyvtári hálózat. A programnak azt az együttműködési modelljét választották ki, amelynél a szerver közös de a könyvtárak külön adatbázisokat építenek. Ez megfelelt a fentebb már említett elvárásnak a közös katalogizálás előnyeit illetően.

2015 szeptemberében kezdődtek a közös adatbázis létrehozásának munkálatai, s ugyanez év decemberében a megyei levéltárak könyvtárosai részletes tájékoztatást kaptak a könyvtári integráció tervezetéről közvetlenül a Monguz Információtechnológiai Kft. ügyvezető igazgatójától. 2016 márciusában a szolgáltató tesztadatbázist konfigurált, létrehozta a lelőhelykódokat, felhasználóneveket és hozzáféréseket.

*Az MNL tagintézményi könyvtárainak helyzete (katalógusok és online elérés)
a könyvtári integráció megvalósítása előtt*

LEVÉLTÁR	ELEKTRONIKUS KATALOGIZÁLÓ RENDSZER	ONLINE KATALÓGUS
MNL Bács-Kiskun Megyei Levéltára	TexLib	Igen
MNL Baranya Megyei Levéltára	Excel	Nem
MNL Békés megyei Levéltár	TexLib	Igen
MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára	Corvina	Igen
MNL Csongrád Megyei Levéltára	Excel, Word	Nem
MNL Fejér Megyei Levéltára	nincs	Nem
MNL Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára	Excel	Nem
MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára	BiblioBASE	Nem
MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltára	Access	Nem
MNL Heves Megyei Levéltára	TexLib	Igen
MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára	TexLib, Excel	Nem
MNL Komárom-Esztergom Megyei Levéltára	TexLib	Nem
MNL Nógrád Megyei Levéltára	Corvina	Igen
MNL Országos Levéltára	Corvina	Igen
MNL Pest Megyei Levéltára	TexLib	Nem
MNL Somogy Megyei Levéltára	nincs	Nem
MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára	ALEPH	Igen
MNL Tolna Megyei Levéltára	Corvina	Igen
MNL Vas Megyei Levéltára	Szikla	Igen
MNL Veszprém Megyei Levéltára	TexLib	Igen
MNL Zala Megyei Levéltára	Szírén	Igen

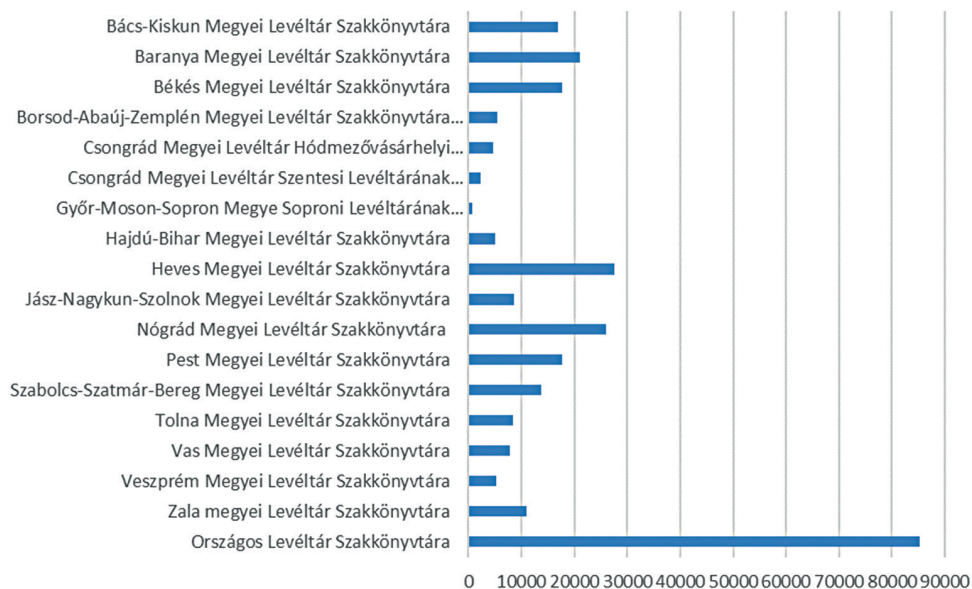
A tesztadatbázisba egyenként töltötték be a megyék különböző könyvtári katalógusainak adatait, s a könyvtárosok ellenőrizhették a konverzióval áttöltött adatok helyességét. Az egyeztetés és javítás ideje egyes intézmények esetében néhány napot, másoknál néhány hónapot vett igénybe. A betöltött rekordok minden esetben, szigorúan csak a könyvtárosok jóváhagyása után kerülhettek az éles adatbázisba.

Az első áttöltés májusban, az utolsó októberben történt, majd ezt követte egy utólagos áttöltés Excelből, 2017 januárjában. A program bemutatására és oktatására a Lángliliom utcai oktatóteremben került sor 20 levéltári könyvtáros (16 megyéből) részvételével két-két napos időtartamban.

A közös adatbázisban való katalogizálás már 2016 közepén, az integráció befejezése előtt elkezdődött azokban az intézményekben ahol nem volt áttöltés (Somogy, Fejér, Komárom-Esztergom megyékben). A megyei könyvtárosok közvetlenül kértek és kaptak segítséget az OL könyvtárosaitól a kezdeti lépések idején, telefonon vagy e-mailen tartották a kapcsolatot. Szegeden és Győrben kissé nehezebben indult a munka az új rendszerben, mivel itt nem voltak szakképzett könyvtárosok, így e helyszínekre az OL könyvtárosai személyesen látogattak el és segítették az indulást, megmutatták a program használatát a gyakorlatban. Ma már természetesen itt is rendben folyik a közös adatbázisban való katalogizálás. Végül a Szolgáltató elkészítette a közös katalógus felületét „A Magyar Nemzeti Levéltári könyvtárainak közös katalógusa” néven amely felületről az MNL könyvtárainak teljes állományában kereshető dokumentum. Ugyanitt szűkíthető a keresés az egyes könyvtárakra vonatkozóan.

A közös katalogizálás egységes formájának érdekében közös munkával készült el az MNL házi katalogizálási szabályzata két megyei és egy OL könyvtáros szerkesztésében. Ez a szabályzat az MNL minden könyvtárosának támpontot és segítséget ad a bibliográfiai tételek egységes létrehozásához. E segédletnek köszönhetően a nem szakképzett könyvtárosok is képesek új rekordot készíteni.

Betöltött rekordok száma

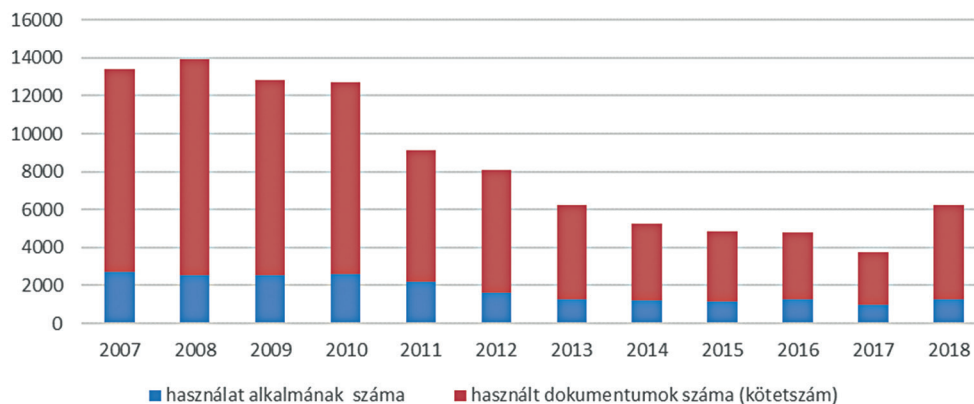

Közreadás

A könyvtár elsősorban a levéltárosok azaz a levéltári munka támogatása érdekében létesült. Segédletek, adattárak, források és egyéb kézikönyvek mindig voltak a Levéltárban, azonban hivatalosan csak 1875-ben alapították meg könyvtárat, amelyben jóval később, 1950-től dolgozott főállású könyvtáros. Korlátozottan nyilvános a gyűjtemény, egyrésztől intézményi szakkönyvtár, másrésztől nyilvános a levéltári anyagban kutatók számára. Az MNL dolgozói kölcsönzéssel is használhatják. Több kölcsönzői típus van meghatározva (levéltáros, munkatárs, nyugdíjas, kutatóhely), akik különböző számú dokumentumot különböző időre kölcsönözhetnek. Kutatási engedéllyel rendelkezők helyben használattal vehetik igénybe a könyvtári állományt. Másolat rendelhető, amely a Levéltár Fotóműhelyében digitálisan készül vagy fotójegy vásárlása esetén a kutatók maguk készíthetnek digitális másolatokat. Könyvtárközi szolgáltatást is végez a könyvtár, elsősorban a levéltári munkavégzés érdekében. Évenként átlagosan 40 művet személyes kézbesítéssel szolgáltatnak a könyvtárosok, legtöbbször a partnerkönyvtárakból (BFL, MTA BTK TTI, KSH, Országgyűlési, Egyetemi Könyvtár). Az OL könyvtára nem nyilvános könyvtár azaz nincs benne az Országos Dokumentumellátó Rendszerben, de partnerkönyvtárai számára kölcsönöz. Ezek hasonló számban kölcsönöznek az OL könyvtárából, azaz 40-50 művet, évente, szigorúan személyes átvétellel.

Két épületben tart fenn olvasószolgálatot a könyvtár. A Bécsi kapu téri központi épületben két olvasószoba áll rendelkezésre, amelyek egyben a könyvtárosok munkaszobái is. Ezekben kézikönyvtár, nyolc olvasóhely, olvasói számítógép és itt van a kölcsönzés helyszíne is. 2012-ig a cédulakatalógus szekrényei is itt voltak, már zárt raktárba kerültek, helyette olvasói gépen kereshetnek az online katalógusban az olvasók.

Olvasótermi látogatás és használt művek száma

A tájékoztató feliratok 2009-ben kerültek fel a szabadpocokra. Heti négy napon délelőttönként áll nyitva a könyvtár a kutatók számára, az MNL munkatársait azonban egész nap fogadják és kiszolgálják a könyvtárosok. A Lángliliom utcai fiókkönyvtár 1998-tól heti négy napon, 2009-től heti öt napon, 2013-tól heti egy napon, 2016-tól heti két napon és 2020-tól heti egy napon tart nyitva. Könyvtárhasználati szabályzat 2009-ben és 2013-ban készült, amely nyilvános, a honlapon megtalálható.

2009-ig kétkártyás kölcsönzési rendszer szerint működött a könyvtár, egyik kártya a nevek betűrendjében, a másik a raktári rend szerint adott információt arról, hogy kinél milyen dokumentum van, illetve arról is, hogy a keresett kötet éppen kinél van kölcsönzésen. 2009-től a Corvina kölcsönzési rendszerét használja az intézmény. Az elektronikus rendszerre való áttérés kezdetén előfordult, hogy a kiszolgáláskor várakozásra kényszerültek a Levéltár munkatársai, mert még nem volt teljes az elektronikus katalogizálás, s a kölcsönzéskor el kellett készíteni a katalógustételt. Később, mire már befejeződött az állomány elektronikus feldolgozása, sokkal gyorsabb volt a kölcsönzés. Ma már ki lehet választani távolról a keresett művet, s az igényt e-mailen jelezve az átvétel várakozás nélkül történik. Az elektronikus kölcsönzésnek további előnye, hogy a katalógusból közvetlenül látható egy bizonyos dokumentum hozzáférési státusza és az olvasói adatoknál a kölcsönzők láthatják saját kölcsönzéseiket is. Kölcsönzéskor kinyomtatjuk a művek listáját, amelyen a használók az átvételt aláírásukkal ismerik el. 2009-ben a közművelődésben részt vevő levéltári munkatársak számára a könyvtárosok bemutatták a könyvtár történetét, állományát, könyvraktárt és az aktuális működét. 2010-ben pedig az Országos Levéltár mind a 14 főosztályát meghívták egyenként, hetente egy-egy napon, számukra könyvtárbeutatót tartottak és részletesen ismertették a katalógus használatát és a kölcsönzési folyamatot.

Hírlevél, honlap, kiállítások, közművelődés

2008 márciustól hírlevél indult havonkénti megjelenéssel, amelynek fő célja a levéltári munkatársak tájékoztatása volt. A hírlevél elsősorban a könyvtárba érkezett új dokumentumok listáját közölte, illetve tájékoztatást adott a könyvtárt érintő eseményekről (pl. revízió alkalmából bekérési értesítés), a Levéltár új cikkeit ajánlotta és tallózást közölt az Interneten megjelenő érdekes levéltári hírekből. E hírlevél 6 éven keresztül élt, utolsó száma 2014 januárjában jelent meg.

2016 októberében megváltozott formában folytatódott a havonkénti könyvtáros hírlevél, amely folytatta a havi gyarapodás közlését. Emellett új állandó rovatokkal jelentkezett: rövid hírek a könyvtár életéből, 6 db újonnan megjelent új szerzemény bemutatása képpel és annotációval, továbbá a könyvtári állományban lévő egy-egy régi könyv és kurrens folyóirat bemutatása, végül egy adatbázis ajánlása. Jelenleg is ebben a formában jelentkezik havonként, érdekes újdonságokkal, és hasznos információkkal.

A levéltár honlapjának részeként, egy külön menüpontban található a Könyvtár. Saját tartalmakkal 2009 januárjában, az intézmény új honlapjának bemutatásakor jelent meg a gyűjtemény, majd 2009 márciusban jelent meg itt a nyilvános elektronikus katalógus. Ekkor nyílt lehetőség a könyvtár történetéről, használatáról, nyitva tartásáról, munkatársairól, állományáról közölni tartalmakat és különféle ajánlásokat, válogatásokat, valamint virtuális kiállításokat bemutatni.

Kiállítás állandó jelleggel új beszerzésekből látható a könyvtár előtti folyosón, a kutatóteremmel szemben, amelyet sokan megtekintenek s onnan igényelnek műveket. Rendezvények vagy más esemény alkalmával válogatást mutatnak be itt a könyvtárosok. Konferenciák színhelyén a témához kapcsolódóan állít ki állományából a könyvtár.

Közművelődési feladatokat 2008-ban vállalt első alkalommal a könyvtár első alkalommal a könyvtár. Részt vett a Kulturális Örökség Napok, a Levéltári Éjszaka és Múzeumok Éjszakája közművelődési eseményeken, amikor több száz érdeklődő látogatott a könyvtárba. Ilyen alkalmakkor a könyvtárosok az állományból tematikus válogatást mutattak be, tájékoztatást adtak a könyvtár történetéről és szolgáltatásairól, de a legnépszerűbbek a kiemelt témához kapcsolódó különböző tesztek és játékok voltak. 2012-től, a könyvtár létszámcsökkenése után szünetelt a közművelődési munka, majd 2018-tól hasonló módon, ugyanezen rendezvények keretében újra szerveznek kiállításokat és könyvbemutatókat.

Állományrevízió

Állományrevízióra három alkalommal került sor a tárgyalt két évtizedben. Az állomány nagysága alapján rendelet szerint 8 évenként kerül sor állományrevízióra. 2000-ben és 2008-ban teljes körű leltározás történt. A feltárt hiány az állománynak 1 ezreléke volt, ez a megengedett hiány nyolcadrésze. E két alkalommal 7-8 könyvtári dolgozó vett részt a munkában, így is több hónapon át zárva tartott a gyűjtemény. A levéltárosok számára reggel, 8 és 9 óra között tartottak a kollégák olvasószolgálatot, ezenkívül online kapcsolat útján történt a szolgáltatás. A kutatók a kutatóteremben kérhették ki könyveket, amelyeket ugyanott, helyben használhattak. A 2016-ban aktuális revízió egy évvel kitolódott, mert napirenden volt a könyvtár új helyre költöztetése (Budavári Országos Villamos Teherelosztó épület), ami végül nem valósult meg. 2017-ben végezte el tehát az állományrevíziót három könyvtáros, azaz a teljes létszám. Ez alkalommal részleges leltározást végeztek, amelynek oka az alacsony számú résztvevő, s indokolta ezt a korábbi tapasztalat szerint feltárt kevés hiány. Néhány hetes zárva tartásra ekkor is sor került, de ezalatt a dokumentumok szolgáltatása szűkített formában megvalósult.

Állományvédelem, digitalizálás

Folyóiratkötetést és kötésjavítást a levéltár állományvédelmi főosztálya végzett a könyvtári könyvészeti anyagot illetően. 2012-ig általában 300 folyóiratkötetésre és 15 kötésjavításra került sor, később ennek száma folyamatosan csökkent. Az időszak végén jellemzően már csak 100 folyóiratkötetést és 20 kötésjavítást tudott vállalni az állományvédelmi főosztály. Ezt a tendenciát nem élte meg veszteséggént a könyvtár, hiszen időközben fogyott a bekötendő, nyomtatott folyóiratok száma, ráadásul az online elérhető folyóiratok gyarapodása kiváltotta ezek használatát. A kötésjavításra kissé nagyobb számban jutott lehetőség, így valójában szépen restaurált könyvekkel lett gazdagabb a könyvtár.

Könyvtárosok állományvédelmi feladatokat napi rendszerességgel végeztek és végeznek. Feldolgozás, kölcsönzés vagy revízió során kézbe kerülő elhasználandó könyveket lehetőség szerint védik. A nagyobb könyveket a gerincükre fektetik, fémkapcsokat és műanyagokat kieszedik, a rossz állapotban lévő könyveket (főként vékony füzeteket vagy savasodás miatt szétesett könyveket) savmentes védőtokba helyezik. Az elsavasodott, de fontos műveket másolják, nyomtatják, köttetik, majd ezt adják használatra, az eredeti művet pedig védődobozban tárolják tovább.

Digitalizálás nagy számban történt e két évtizedben, ami szélesebb körű szolgáltatást, állományvédelmet és gyarapítást is jelentett a könyvtár szempontjából. 2008-ban nagy jelentőségű volt a Levéltári Közlemények és Levéltári Szemle másol fel nem lelhető számainak digitalizálása, majd az ezt követező években több ezer könyvet és folyóiratot adott át a könyvtár állományából másolásra főként levéltári kiadványokat, forráskiadványokat és családtörténeti kutatást segítő műveket a digitalizálást végző Arcanum Adatbázis Kft.-nek. A másolt művek a Hungaricana Közgyűjteményi Portál adatbázisaiban elérhetőek. A digitalizált dokumentumok a könyvtári katalógusból közvetlenül is elérhetőek. Másfajta megállapodása volt a könyvtárnak a Históriaantik Könyvesházzal a 2012-ben és 2013-ban, amikor reprint művek kiadása céljából kölcsönöztek könyveket a könyvtárból. A szerződés szerint minden másolásra átvett kötetért cserébe nemcsak új könyvet adtak, de átadták a kölcsönzött művek digitalizált formáját is, így kétezer digitalizált művel gyarapodott a könyvtár. Ezek még nem jelentek meg nyilvános felületen.

Kapcsolatok

A könyvtárközi kölcsönzés általános gyakorlat a hasonló gyűjtőkörű könyvtárakkal. A Könyvtár munkatársai 2007 és 2012 között több szakmai látogatást tettek hasonló könyvtárakba: Hadtörténeti Könyvtár, Külügyminisztérium Könyvtára, BFL, ÁBTL könyvtárába. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárba több alkalommal, kifejezetten

tanulmányi célból mentek, a Corvina program több moduljának használatát nézték meg a gyakorlatban (katalogizáló, periodika, beszerzési). E mellett a régi könyvek katalogizálásának gyakorlatából is értékes tapasztaltokat szerezhettek a FSZEK Szerzeményezési és Feldolgozó osztályán. Ugyanezen társkönyvtárak könyvtárosait a levéltár Könyvtára is vendégül látta, ahogy a Magyar Könyvtárosok Egyesülete (MKE) tagjait is. Az MKE Jogi és Mezőgazdasági Szekciója külön-külön is látogatást tett az intézményben.

Nemzetközi kapcsolatok tekintetében legfontosabb a jelenlegi 30 kiadványcsere kapcsolat. Egy alkalommal, 2007-ben a könyvtári osztály 6 könyvtárosának sikerült Bécsben az Österreichischen Staatsarchiv könyvtárát és Haus-, Hof- und Staatsarchivot meglátogatnia.

A levéltár könyvtárát számos alkalommal tekintették meg külföldi csoportok, amelyek általában az itteni tanulmányutakhoz kapcsolódtak.

Tudományos munka

A Levéltári Közlemények mutatóját dr. Szabó Anikó állította össze két részben, az 1923–1993 és az 1994–2004 közti időszakra vonatkozóan. Nagy Gábor a Levéltári Szemle repertóriumát készítette el az 1961 és 2004 közötti évekről. A magyarországi levéltárak kiadványainak éves bibliográfiáját 2015 és 2018 között Konrád Aranka állította össze, amely a Levéltári Szemlében jelent meg. A nyomtatott sajtóról az idő előrehaladtával a hangsúly áthelyeződött az online dokumentumok javára. Repertóriumok összeállítása szükségtelenné vált, mert a digitális adatbázisok keresési lehetőségei átvették a folyóiratokban és tanulmányokban való keresést. Számos cikk és dolgozat jelent meg a Könyvtárról nyomtatott és online formában, ezek az irodalomjegyzékben megtalálhatóak. Emellett nagyon fontos a honlapon megjelent könyvtártörténet, stratégiai terv, virtuális kiállítás, irodalomválogatás, bibliográfiák stb. A havonként megjelenő hírlevélben megjelenő könyvválogatás, annotáció, ajánló és havi gyarapodás bibliográfiája is a szakmai tudományos munka része.

Műszaki feltételek

A két telephelyen működő (Bécsi kapu tér, Lánglilium utca) könyvtár 2001-ben bővült utoljára, amikor a Bécsi kapu téri épületben a 41-es raktár melletti, korábban Y szekciót tároló raktárrészt megkapta a könyvtár. 2013 és 2015 között a Bécsi kapu téren 2, a Lánglilium utcában 1 munkaszobával csökkent a munkaterülete. A megmaradt két Bécsi kapu téri és egy Lánglilium utcai olvasószobában folyik a könyvtári munka is, ami időnként a szűkös hely miatt kényelmetlen. A könyvraktár a Bécsi kapu téren megtelt, a Lánglilium utcai raktárban van még üres hely a gyarapodás részére. 2007-ben megtörtént a könyvtári könyvek teljes portalanítása, amire nagy szükség

volt a teljes állomány elektronikus katalogizálása idején, s ez az olvasók számára sem közömbös. 2007-ben új íróasztalokkal, 2008-ban új könyvespolcokkal, csillárral gyarapodott a könyvtár és kisebb karbantartásokra került sor. A 2000-es évek elején még nem állt rendelkezésre minden munkatársnak számítógép, de a két évtized során sikerült minden szükséges eszközt beszerezni: számítógépeket, programokat, vonalkódnymtatókat, blokknyomtatókat.

Személyi feltételek

2009-ig a főigazgató közvetlen felügyelete alatt működött a 11. főosztály, a Könyvtár, majd a főigazgató-helyettes vette át ezt a feladatot. 2012-től a Kutatószolgálati főosztályba tagozódott be a szervezeti egység, azaz a Kutatószolgálati, Tájékoztatási és Levéltártudományi Szakkönyvtári Főosztály része lett.

Létszáma az önálló főosztály idejében 8 fő volt, ebből 1-2 fő dolgozott a fiókkönyvtárban, mások a központi könyvtárban, ebben az időben kezelők is voltak a munkatársak között. 2012-től összesen 3 fő könyvtáros a két könyvtár személyzete. Több év is úgy telt el, hogy gyermekgondozás és hosszantartó betegség miatt egy vagy két könyvtáros végzett csak munkát. Ezekben az években (2014–2018) közfoglalkoztatott munkatárs alkalmazásával próbálták a hiányt pótolni. Utóbbi sikertelen próbálkozás volt a szakképzettség hiánya és az ideiglenesség miatt. 2018-tól a létszám kiegyensúlyozott a három könyvtáros személyében.

A MOL könyvtárosai 2010-ben (balról jobbra, fentről le): Evtimovné dr. Szabó Anikó, Nagy Gábor, Polgár Emőke, Meskó Judit; Kovácsné Éltés Éva, Konrád Aranka

(Fotó: Czikkelyné Nagy Erika)

Az elmúlt 20 év könyvtári dolgozói

■ Központi könyvtár

Buzási Péter, közfoglalkoztatott
2017–2018

Csiffáry Gábor, könyvtárkezelő
2011

Csorba Péter, közfoglalkoztatott
2016–2017

Ekler Péter, könyvtáros
2018–

Érdi Márta, könyvtáros
2002–2009

Evtimovné Szabó Anikó,
főlevéltáros 1972–2012

Horváth Natália, könyvtáros
2018–

Kis Péter, könyvtáros
2000–2002

Konrád Aranka könyvtáros
2014–2015

Kovácsné Éltes Éva, könyvtáros
1984–2018

Nagy Ferencné, Molnár Piroska,
könyvtárkezelő 1996–2010

Nagy Gábor, könyvtáros
2002–2007, 2008–2012

Németh-Meskó Judit, könyvtáros
2009–

Papp Levente, könyvtáros
1990–2002

Polgár Emőke,
1991–2012

Sáhó Zoltán, közfoglalkoztatott
2014–2015

Vas Melinda, könyvtárkezelő
2011

■ Fiókkönyvtárban

Dombrádi Dóra, könyvtárkezelő
2009–2012

Konrád Aranka, könyvtáros
1998–2007

Kratz Gergő, közfoglalkoztatott
2014–2015

Nagy Gábor, könyvtáros
2007–2008

Németh-Meskó Judit, könyvtáros
2006–2009

■ Könyvtárvezetők

Kálnoki Kis Tamás 1983–2007

Konrád Aranka 2007–2013

Nagy Gábor 2014–2015

Konrád Aranka 2015–2019

Felhasznált források és szakirodalom

- Balázs Gábor: A magyarországi levéltári szakkönyvtárak a tudományos kutatás szolgálatában 1945-től napjainkig. Szakdolgozat. Eger, 1999.
- Bogdán István: Az Országos Levéltár könyvtárának száz esztendeje 1875–1974. Levéltári Szemle 1979. 1–2. sz. 301–318.
- Ekler Péter: „...liberis tuis, discipulis nostris...”, Megjegyzések Giorgio Valla laki Tűz Jánosnak ajánlott Iuvenalis-kommentárjához. Magyar Könyvszemle 134. (2018). 337–339.
- Kálnoki Kis Tamás: Az Országos Levéltár Központi Könyvtára. In: A Magyar Országos Levéltár. Budapest, 1996. 239–246.
- Kocsis György: A Magyar Nemzeti Levéltár szakkönyvtárainak állapotfelmérése. Nyíregyháza, 2013.
- Konrád Aranka: Legréggebbi nyomtatványunk https://mnl.gov.hu/mnl/ol/legreggebbi_nyomtatványunk (2021.02.02.)
- Lakos János: A Magyar Országos Levéltár története. Budapest, 2006.
- Magyar Nemzeti Levéltár. Könyvtár története. <http://mnl.gov.hu/mnl/ol/tortenet> (2020. január 7.)
- Meskó Judit: A levéltári könyvtárak hálózata, történeti áttekintés. Szakdolgozat. Budapest, 2009.
- Móra László: Bemutatjuk az Országos Levéltár könyvtárát. Könyvtáros 1980. 7. sz. 415–418.
- Nagy Gábor: 1950. A fordulat éve az Országos Levéltár könyvtárában In: Archivnet: 20. századi történeti források. 2010. 6. sz. http://archivnet.hu/hetkoznapok/1950__a_fordulat_eve_az_orszagos_leveltar_konyvtaraban.html
- Nagy Gábor: A Magyar Történelmi Társulat Babics József könyvtára. Levéltári Szemle 2009. 2. sz. 46–32.
- Nagy Gábor: Fasisztának minősített könyvek kivonása a Magyar Országos Levéltár könyvtárából (1945–1947). Levéltári Szemle 2010. 2. sz. 47–50.
- Németh-Meskó Judit – Pákozdi Éva Szilvia – Pup Csilla: Könyvtári feldolgozás Corvina-ban. Segédlet az MNL könyvtárai számára. Budapest, 2016.
- Oross András: A levéltári szakkönyvtárak. Szakdolgozat. Budapest, 2003.
- A szakkönyvtár és anyagának használata. In: Levéltári ismeretek kézikönyve. Budapest, 1980. 299–318.

■ 2020. évi 3. számunkban megjelent, a levéltári könyvkiadás aktuális kérdéseiről szóló *Kompetencia – „nyersanyag” – igények című gondolatébresztő összegzés, azzal a nem titkolt reménnyel, hogy kollégáink megosztják majd velünk saját tapasztalataikat, véleményüket a kérdésről, esetleg írnak eredményeikről is. Az alábbiakból a katolikus egyházi levéltárak kiadványi munkáját ismerhetjük meg.*

Nemes Gábor

A katolikus egyházi levéltárak könyvkiadási tevékenysége

Eredmények és távlatok

Az elmúlt huszonöt évben a katolikus egyházi levéltárakban látványos fejlődés ment végbe. A kutatók számára korábban alig hozzáférhető, sokszor rendezetlen archívumok ma már egyre modernebb infrastruktúrával és magasan képzett szakember-állománnyal rendelkeznek. Az iratanyag feldolgozása, valamint a szakmai és tudományos élet vérkeringésébe való bekapcsolódás igénye azt eredményezte, hogy a katolikus egyházi levéltárak jelentős része kiadványokkal is jelentkezett. Jelen írással mérleget szeretnék vonni a katolikus levéltárak könyvkiadási tevékenységéről, továbbá kitérek annak jövőbeni lehetőségeire is.

A jelen

Az adatgyűjtést egy kérdőív kiküldésével kezdtem meg, amelyre 10 levéltár (Prímási Levéltár, az Egri, a Gyulafehérvári, a Kalocsai és a Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, a Pécsi, a Szeged–Csanádi, a Székesfehérvári és a Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár, valamint a Pannonhalmi Főapátsági Levéltár) válaszolt. A beérkezett kérdőívek alapján – kiegészítve a Győri Egyházmegyei Levéltárban tapasztaltakkal – a következő kép bontakozott ki.

A szóban forgó levéltárak közül az elmúlt 30 év alatt mindegyik adott ki könyvet, mégpedig nem is keveset: 153 önálló kiadványról és 16 együttműködésben született munkáról van szó. A kötetek eloszlása nem egyenletes, több olyan intézmény is van, ahol a levéltár állapota vagy a személyi feltételek nem teszik lehetővé a rendszeres könyvkiadási tevékenységet.

Az archívumok túlnyomó többsége önálló könyvkiadási tevékenységet folytat. Ahol nem, ott elsősorban az önálló jogi személyiség hiánya jelent akadályt, a Pannonhalmi Főapátsági Levéltár esetében pedig a rend könyvkiadását intéző Bencés Kiadó megléte ezt nem is indokolja.

A kötetek jelentős részben önálló könyvsorozatok részeként láttak napvilágot; több intézmény (például Győr, Szombathely, Veszprém) a segédleteiket külön sorozatban közli. Vannak példák közös gyűjteményi összefogásra is: Kalocsán a főegyházmegyei gyűjtemények együtt hoztak létre sorozatot, míg Pannonhalmán *Collectanea Sancti Martini* címmel gyűjteményi értesítő jelenik meg minden évben. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a szerkesztő mindkét esetben a levéltár vezetője, ami az archívumok domináns szerepét is jelzi. Több levéltár is arról számolt be, hogy más intézményekkel együttműködve is jelentettek meg kiadványokat: itt az esetek többségében a Bölcsészettudományi Kutatóközponttól vagy a helyi városi, illetve megyei levéltárról volt szó. A Győri Egyházmegyei Levéltár győri, soproni és mosonmagyaróvári múzeumokkal együttműködve vesz részt a nagy múltú *Arrabona* című periodika szerkesztésében. A Pécsi Egyházmegyei Levéltár határon túli együttműködéssel is büszkélkedhet: ők az Eszéki Állami Levéltárral kooperáltak.

A megjelent kötetek tematikája meglehetősen színes. Értelemszerűen meghatározó részt képviselnek a levéltári segédletek és a forráskiadványok, de tanulmánykötetek, monográfiák és ismeretterjesztő kiadványok is előfordulnak. A kötetek szakmai színvonalát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy az intézmények több mint fele a Magyar Levéltárosok Egyesülete által meghirdetett Év Levéltári Kiadványa pályázaton díjat nyert.

De nézzünk kicsit a kötetek „mögé”! A levéltárak kivétel nélkül pályázati segítséggel valósították meg könyveik kiadását, legtöbbször az Emberi Erőforrások Minisztériuma és a Nemzeti Kulturális Alap által meghirdetett pályázatok segítségével, de városi és megyei céltámogatások (Esztergom, Győr) is előfordultak. Problémaként jelentkezik, hogy a támogatási intenzitás mértéke egyre csökken, és pályázatokon egyre kevesebb lehetőség adódik szerzői/szerkesztői/tördelői jellegű kiadások fedezésére. Így hiába nyerhető támogatás a nyomdaköltségre, ha a könyv előmunkálatainak finanszírozása nem biztosított. A Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár az érseki uradalmi erdők kezelési útmutatásairól szóló kötetéhez több erdészeti szponzorálását is elnyerte, a Győri Egyházmegyei Levéltár Győr vértanú püspöke, Apor Vilmos című köteténél a szerző helyi vállalkozói kapcsolatai révén szerzett jelentős támogatást. Ezek a példák is jól mutatják, hogy bizonyos esetben a vállalati szektortól is lehet támogatáshoz jutni. Az intézmények nagy hányadában a hiányzó részt általában önerőből pótolták ki, bár sajnos vannak olyan levéltárak is, ahol erre nem számíthatnak. Több intézménynél gondot jelent, hogy a kötetek eladásából származó bevételek nem hozzájuk, hanem a fenntartóhoz folynak be, ez pedig nehezíti újabb kiadványok megjelentetését.

A kötetek technikai szerkesztését nagyrészt profi grafikus vagy tördelő végzi szakszerűen, a Microsoft World alapú kiadványszerkesztés szerencsére már csak az egyszerűbb kivitelű segédleteknél használatos. Ami a példányszámot illeti, az általában 200 és 500 között váltakozik. Az ennél nagyobb számban megjelenő kötetek ritkaságszámba mennek, ezek elsősorban ismeretterjesztő, szélesebb olvasóközönségnek szánt kiadványok.

A példányszámok felvetik a terjesztés mikéntjének kérdését is. Több levéltár szembesül azzal, hogy bizonyos pályázati támogatások nem teszik lehetővé a kereskedelmi forgalomban való értékesítést – ez azonban nagyban ronthatja a könyv hasznosulását. Főleg a turisztikailag is frekvenciált helyeken (például Eger, Esztergom vagy Veszprém) a helyi múzeumok, illetve látogatóközpontok is árulják, ennek révén sok emberhez eljuthatnak a kötetek, és fontos szerepet töltenek be az egyházi irányultságú könyvesboltok is. Néhányan (például Kalocsa, Veszprém) terjesztőként megemlézték a Penna Bölcsész Könyvesboltot, amely a könyvek iránt érdeklődő célközönség szempontjából jó választásnak bizonyulhat. A társintézményekkel történő cserekiadványkapcsolat szinte mindenkinél megjelenik, és több levéltár számolt be arról, hogy a kiadványok egy része a fenntartó reprezentatív céljait is szolgálja. A nagykereskedelmi terjesztés viszonylag ritka: a Pannonhalmi Főapátsági Levéltár a Bencés Kiadón, a Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár a Magiszter Könyv webshopen, míg a Győri Egyházmegyei Levéltár a Prospero Disztribúció internetes könyváruházán keresztül terjeszti köteteit.

A megkérdezett intézmények egyelőre nem látnak perspektívát az e-könyvek kiadásában: elsősorban régebbi vagy szűkebb szakmai körök érdeklődésére számot tartó kötetek honlapról történő ingyenes letölthetővé tétele a leggyakoribb megoldás.

A választ adó levéltárak közül több is kialakult könyvkiadási stratégiával rendelkezik. Elsődlegesen forráskiadási törekvéseket figyelhetünk meg. Vannak olyan intézmények (például Esztergom, Pannonhalma, Székesfehérvár), ahol a már rendszeresen megjelenő tematikus tanulmánykötetek folytatását tervezik. A kalocsai és részben a győri levéltár is a „nyitott szem” stratégiáját követi: egyrészt a levéltárban, másrészt a régióban zajló kutatások alapján próbálnak menedzselni kiadványokat.

Jövőbeni lehetőségek

Mik a katolikus levéltárak könyvkiadásának jövőbeni lehetőségei? A kérdőív jövőbeni tendenciákra, lehetőségekre vonatkozó kérdése alapján a válaszokból a következő kép bontakozik ki. Az elmúlt harminc év ígéretes eredményeinek folytatására jó esélyek mutatkoznak. A kötetek meghatározó részét mindössze 4-5 levéltár jelenteti meg, ugyanakkor vannak még olyan intézmények, ahol a körülmények (rendeztettség állapota, infrastrukturális vagy személyi problémák) eddig nem tették lehetővé, hogy kiadványok megjelentetésével is foglalkozhassanak, holott igenis szándékukban áll.

A rendszeresen könyvet kiadó levéltárak száma tehát a jövőben tovább növekedhet. Általános igény van az összefogásra is. Kooperáció segítségével az anyagi és pályázati erőforrások növekedése mellett a munka megosztása révén a kisebb létszámú intézmények is eredményesebben tudnak bekapcsolódni egy-egy kötet elkészítésébe.

Az egy városban működő levéltár, könyvtár és múzeum együttműködése kiválóan alkalmas arra, hogy egy adott témát több aspektusból megközelítve dolgozzanak fel: konferencia, kiállítás és egy ennek tanulságait publikáló tanulmánykötet nemcsak tudományos eredményeket, hanem a fenntartó számára reprezentációs lehetőségeket is jelent. Hatalmas lehetőségek vannak a határ túldolalán lévő, sokszor a trianoni békediktátum után létrejött egyházmegyékkel való kooperációban is. A győri Egyházmegyei Levéltár több éve működik együtt a Kismartoni Egyházmegyei Levéltárral, bár közös kiadványok megjelentetése egyelőre még csak terv szintjén merült fel. Elsődleges cél egy, a kismartoni egyházmegye (Diözese Eisenstadt) településeire vonatkozó, Győrben fellelhető iratanyagokról készített levéltári segédlet megjelentetése lenne.

Kiaknázatlan lehetőségek vannak ugyanakkor egy szélesebb körű, Kárpát-medencei összefogásban is. Mind Lakatos Andor, a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, mind Mózessy Gergely, a Székesfehérvári Egyházmegyei Gyűjtemény igazgatója felvetette közös tematikájú, esetleg egy bizonyos forrástípusra koncentrálni kiadványsorozat ötletét. Ez vonatkozhat középkori oklevelekre, egyházlátogatási jegyzőkönyvekre, térképekre, tervrajzokra is. Jó példa a plébániák II. világháborús kárjelentéseinek esete. Bár a témát feldolgozó munkák nem alkotnak egységes sorozatot, de a már megjelent kötetek inspiráló hatása révén folyamatosan látnak napvilágot.¹ Az egyes intézmények jövőbeni összefogására ígéretes kezdeményezésnek mondhatjuk a Balogh Margit egyháztörténész, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont tudományos tanácsadója által vezetett, A katolikus egyház zsinatai és nagygyűlései Magyarországon (1790–2010) című OTKA projektet, amelyben számos levéltáros kollégánk vett részt.² Hatalmas lehetőséget rejt egy egységes, Kárpát-medencei történeti papi névtár elkészítése, amely az egyháztörténeti kutatások mellett az archontológiai és a prozopográfiai vizsgálatokat is segítené.

¹ Inter arma 1944–1945. Fegyverek közt. Válogatás a második világháború egyházmegyei történetének forrásaiból. Szerk.: Mózessy Gergely. (Források a Székesfehérvári Egyházmegye Történetéből 2.) Székesfehérvár, 2004.; Perger Gyula: „...félelemmel és aggodalommal...” Plébániák jelentései a háborús károkról a Győri Egyházmegyéből 1945. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 3.) Győr 2005.; „A múltat be kell vallani...” Háborús dokumentumok 1944–45. Szatmár egyházmegye papjainak visszaemlékezései a második világháború helyi eseményeire és más háborús dokumentumok. Szerk.: Muhi Csilla – Várady Lajos. Szatmárnémeti, 2006.; Folytonos fegyverpogás közepette. Források a veszprémi egyházmegye második világháborús veszteségeiről I. Szerk. Varga Tibor László (Veszprémi Egyházmegye Múltjából 27.) Veszprém, 2015.

² Az egyes egyházmegyei zsinatok dokumentumait közlő kötetek a kutatóközpont kiadványsorozatában láttak napvilágot: Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak. Egyháztörténeti Források.

A másik fontos és fejlesztendő terület a terjesztés. Szögezzük gyorsan le: a szakkönyvek nehézkes terjesztése és értékesítése általános és nem újkeletű probléma. A tudományos könyveket tanulmányozó és az ezek megvásárlásáért anyagi áldozatot is hozó olvasó kezd eltűnni a piacról, az intézményeknek pedig hosszú távon egyre nehezebb megmagyarázni, hogy miért fontos a jobb esetben nullszaldós, rosszabb esetben veszteséges, ugyanakkor a munkatársak idejéből tetemes részt „elvevő” könyvkiadói tevékenység. A kötetek sikeres terjesztése tehát elemi érdek: nemcsak a kiadványban lévő tudományos eredmények hasznosulása, hanem az intézményi könyvkiadás jövője szempontjából is. Az internet ezzel kapcsolatban egyszerre jelent előnyt és hátrányt. A sok esetben csak kvázi „digitális faliújságként” működő intézményi honlapok mellett a közösségi média óriási jelentőséggel bír: nagy hatékonysággal képes információkat eljuttatni a levéltár működését követő célközönséghez. Az internetnek van ugyanakkor több hátránya is. A jelentősen megnövekedett információáradatban, a sokszor szenzációhajász és kattintásvadász hírek özönében egyre nagyobb kihívás a felhasználó ingerküszöbét átlépni. A másik, hogy az interneten ingyenesen vagy legalábbis a könyvek bolti árának töredékéért több tízezer kiadványt tartalmazó online adatbázisok jelentek meg, amelyek ráadásul komplex kereshetőségük révén nemcsak megkönnyítik, de jóval hatékonyabbá is teszik a kutatást. Munkám során én is többször észleltem, hogy a tőlem karnyújtásnyira lévő kézikönyv helyett az interneten lévő digitális változatot használok, nem kifejezetten a lustaság, hanem inkább a gyors és hatékony keresési lehetőségek miatt.

A legkézenfekvőbb, ha a levéltár honlapján tesszük letölthetővé a kiadványokat, de azért léteznek más megoldások is. A szakmai hasznosulás egyik jó segítője lehet a Hungaricana Közgyűjteményi Portál vagy a tudományos körökben egyre népszerűbb academia.edu oldal. Kísérletképpen két évvel ezelőtt létrehoztunk a Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesülete számára egy academia.edu hozzáférést, ahová a Győri Egyházmegyei Levéltár, valamint a Gyulafehérvári és a Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár töltött fel két tucat kiadványt. A több mint 3000 megtekintésnél járó oldal egyik tanulsága az, hogy a segédletek mellett a tanulmánykötetek és az amúgy is nagy népszerűségnek örvendő naplók a legolvasottabbak. A másik tapasztalat szerint nem elég a tartalomjegyzéket és a mutatót feltölteni, hanem – valószínűleg az internetes keresőmotoroknak is köszönhetően – a teljes egészében feltöltött könyvek nagyságrendekkel népszerűbbek.

Jóllehet az ingyenes online hozzáférhetővé tétel segítségével sokakhoz eljuthat a kötet, ez viszont még nem oldja meg a terjesztést, hacsak nem számolunk azzal a minden bizonnyal sporadikus jelenséggel, hogy a digitális változat letöltése után néhányan megveszik a kötetet fizikai valójában is. A kereskedelmi forgalomban megvásárolható tudományos e-könyvek – tengerentúli vagy nyugat-európai elterjedtségük ellenére – hazánkban még nem túl népszerűek, így ez egyhamar semmiképpen nem lesz járható út.

Mi lehet az optimális könyvterjesztési stratégia? Véleményem szerint a kettő elege. Az online és a nyomtatott könyv együttes megjelentetése ugyanis minden igényt kielégíthet: az online publikálás – akár ingyenesen is – a szélesebb körben való tudományos hasznosulást biztosítja, míg a nyomtatott könyvek a konzervatívabb felhasználói igényeknek, valamint a kiadó és a fenntartó reprezentatív igényeinek felelnek meg. Ez a konstrukció ugyan csökkentheti valamelyest a kiadásból származó bevételeket, ám még ez sem biztos: az online letölthetőség miatt több potenciális érdeklődőhöz is eljuthat egy-egy kiadvány, és ezáltal ideális esetben az eladott példányszámok csökkenését is el lehet kerülni.

A katolikus levéltárak jövőbeni magas színvonalú könyvkiadása számára tehát az összefogás, a terjesztésben a kurrens felhasználói igényeknek való ésszerű megfelelés, az igényes kivitel és a szakma által megszokott és ezáltal elvárt magas szakmai nivó megtartása lehet irányadó.

A veszprémi egyházmegye múltjából című sorozat néhány közelmúltban megjelent kötete (Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár)

„A” Holland Kézikönyv

*Samuel Muller – Johann Adrian Feith – Robert Fruin:
A levéltári rendszerezés és iratleírás kézikönyve*

Magyar Nemzeti Levéltár, 2019, 264 p., ISBN 978-963-631-277-0

Amikor Samuel Muller utrechtli, Johann Adrian Feith groningeni és Robert Fruin zeelandi levéltárigazgatók 1898-ban először közreadták A levéltári rendszerezés és iratleírás kézikönyve című munkájukat, azzal a sajátos megoldással igyekeztek hatni olvasóközönségük – vélhetően nem túl számos – tagjaira, hogy művüket annak bevezetőjében unalmasnak és kisszerűnek nevezték. Mivel ezek megítélése ízlés dolga is, nem kívánunk vitatkozni a szerzők megállapításaival, csupán annyit szögezzünk le, hogy a kiadástól eltelt időszakban kiderült, hogy a lehetséges jellemzők közül a jelentéktelen az, ami egyáltalán nem vonatkoztatható a „holland trió” munkájára.

A kötet jelentőségét a szemlélete adja, vagyis az a maga korában újszerű, bár korántsem új gondolat, hogy egy szervezet – egy jogi személy – levéltári iratanyaga összetartozik, szerves egységet képez. A kézikönyvben valójában a proveniencia elvének egy korai megfogalmazásáról és rendszerszintű alkalmazásáról olvashatunk anélkül, hogy ezt a fogalmat a szerzők akár csak egyszer is leírták volna. Ez utóbbit nem hanyagságból tették: feltehetően gazdag tapasztalattal rendelkező, szakmájukat gyakorló levéltárosok lehettek, akik e munkájukban nem elméleti fejtegetésekbe igyekeztek bocsátkozni, hanem elképzeléseik gyakorlati megvalósítását fogalmazták meg. Céljuk olyan útmutató létrehozása volt, amelynek előírásait alkalmazva a korabeli holland levéltárosok munkája egységesebbé és szakszerűbbé válhatott. A szakszerűség elsősorban az irattári rend, illetve a valamikori ügyek eredeti összefüggéseinek rekonstruálását jelenti, valamint az informatív, ugyanakkor könnyen áttekinthető segédletek készítését. Kézikönyvüket nem szabálygyűjteménynek, inkább újra és újra átgondolandó ajánlásnak tekinthették, tudván, hogy elgondolásaikat nem minden iratanyag esetében lehet érvényesíteni és „olykor a kompromisszum a legjobb megoldás.”

A Kézikönyv felépítése könnyen áttekinthető: a szerzők hat fejezetet alkottak, minden fejezet pontokba szedett tézisekből és azok példákkal alátámasztott magyarázatából áll. Összesen száz tézist fogalmaztak meg, bár a magyar kiadás eggyel többet ad közre, mivel külön függelékben jelenítették meg azt az egy – a fond vázát alkotó sorozatokat tárgyaló – előírást, amelyet az 1905-ös német kiadásra tekintettel részben átírtak. A hat fejezetből az első kettőben (I. A levéltárak kialakulása és osztályozása, II. A levéltári iratok rendszerezése, a fondok kialakítása) jellemzően

az alapszintű rendezés módszertanát tárgyalják, de megjegyezzük, hogy a rendezés szintjeit a Kézikönyv nem különíti el határozottan: a különböző szintű rendezésekhez tartozó javaslatok egy fejezeten belül keverednek. A III. (A levéltári iratok leírása) és a IV. (A leltár összeállítása) fejezetekben érintik ugyan a segédletkészítés témakörét, de ezt egy adott fondon belüli rendezés taglalásával együtt teszik. Az V. fejezetben (További leírási szabályok) elsősorban a segédletkészítés célszerűnek vélt módjáról értekeznek. A Kézikönyv több segédlettípust említ, de részletesen kettővel foglalkozik: a leltárral (ez a mai fogalmaink szerinti ismertető leltárhoz áll közel), valamint a regesztával. A VI. fejezetben (Bizonyos szakkifejezések és jelek megegyezés szerinti használata) az akkoriban leggyakrabban, és feltehetően túlságosan tág értelemben használt levéltári szakkifejezések (pl. protokollum, dosszié, iratcsomó, index) mibenlétét igyekeztek tisztázni. Ez utóbbi fejezet nem a terminológiai lexikonok mintájára épül fel, inkább a hasonló értelmű fogalmak közötti különbségek magyarázatára helyezi a hangsúlyt, illetve az egyes irattípusokon (pl. számadások, jegyzőkönyvek) belül határozza meg és írja le a különböző iratfajtákat (pl. tervezet, fogalmazvány). A műben szereplő szakkifejezések egy részének értelme különbözik a maitól (pl. a „sorozat” szót általában a mai állag értelemben használja), azonban a fordító (Trostovszky Gabriella) megjegyzéseivel segíti azok megértését.

Bár a szerzők a 19-20. század fordulóján tevékenykedő hollandiai levéltárosok szakmai nehézségeit tartották szem előtt, munkájuk – a fent említett szemlélet mellett – a rendszerezettség miatt – és mert az akkor működött európai levéltárosok többé-kevésbé hasonló problémákkal találták szembe magukat – tekintélyes nemzetközi ismertségre tett szert; az itt megfogalmazott tézisek jó része a hazai levéltári gyakorlatba is beépült. Ezt követhetjük jelen kiadványban is, mivel Horváth J. András alapos bevezető tanulmányában a mű keletkezéstörténete mellett kitért annak a hazai levéltári gondolkodásra gyakorolt hatására, ezen túlmenően pedig az egyes tézisek magyarázó szakaszai után elhelyezte a hazai gyakorlat, illetve szakirodalom vonatkozó részeire való utalásait. Horváth J. mind a tanulmányában, mind a törzsszöveghez fűzött kommentárjaiban rámutatott a Kézikönyv egyes előírásai és a hazai gyakorlat közötti különbségekre is (pl. az iktatás hollandiai hiányából fakadó eltérések; a családi fondok szervességéről, vagy egy szerv fondképző jellegéről, esetleg a raktári hely fontosságáról vallott eltérő nézetek).

Abból, hogy a „holland trió”, illetve művük célközönsége hozzánk viszonyítva időben és térben egyaránt távoli, olyan sajátosságok adódnak, amelyek a Kézikönyvben foglalt ajánlások jelenkori alkalmazási lehetőségeit nagyban korlátozzák. Például csak a másolati példányok vonatkozásában érintik, de nem tárgyalják a levéltári selejtezés gyakorlatát. Természetesen nem várhatjuk, hogy a Kézikönyv útmutatást adjon az elektronikus iratok átvételének vagy a levéltári adatbázisok felépítésének kérdésköréhez (a korban már létező egyéb adathordozókat: a fényképeket sem említi), viszont hasztalan keressük a levéltári szintek – az egyes elektronikus

segédletek megjelenítésénél már nélkülözhetetlen – határozott és strukturált elkülönítésére utaló kitételeket is. A Kézikönyv egészét figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy míg a rendszerezésre vonatkozó ajánlások döntő hányadát a mai rendezési munkák egy részénél (értve ez alatt egy iratképző papír alapú, lezárt anyagának rendezését) is figyelembe lehet venni, addig a segédletkészítéssel foglalkozó részeknél megfogalmazottak kevésbé időállóknak bizonyultak. Nem utóbbiak helytelenek voltak – hiszen az előírásokkal a levéltárosokat praktikusán elkészíthető, könnyen áttekinthető, ugyanakkor kellően informatív segédletek készítésére igyekeztek ösztönözni –, hanem az informatikai eszközök által az adatok kereshetősége, kezelése terén jelentkező jelenbeli lehetőségek miatt. Mindezek ellenére a száz évvel ezelőtt élt holland és a mai magyar levéltáros munkája között a segédletkészítés terén is felfedezhetünk némi hasonlóságot.

Úgy tűnik, hogy a Kézikönyv levéltárosa folyamatos, és olykor talán meddőnek tűnő erőfeszítéseket tett, hogy eligazodjon, és mások tájékozódását segítse. Száz évvel később az informatika fejlődésével egyre jobban jelentkező adatéhség érdemi csillapítása, különösen pedig az ügyiratok megszokott egységének felbomlása mintha hasonlóan kilátástalannak tűnő feldolgozó munkát igényelne napjaink levéltárosaitól...

Katona Klára

A magyarországi levéltárak kiadványainak 2020. évi bibliográfiája*

Könyvek

- Amikor Sopronra figyelt Európa. Az 1625. évi soproni koronázó országgyűlés.* Szerk. DOMINKOVITS PÉTER, KATONA CSABA, PÁLFFY GÉZA. Sopron–Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltára–Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020. 567 p. (Annales archivi Soproniensis 2.)
- Anjou-kori oklevéltár. 49. kötet. 1365. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia, 1301–1387.* Szerk. PITI FERENC. Budapest–Szeged, Szegedi Tudományegyetem Levéltára– Szegedi Középkorász Műhely, 2020. 509 p.
- Anjou-kori oklevéltár. 50. kötet. 1366. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia, 1301–1387.* Szerk. PITI FERENC. Budapest–Szeged, Szegedi Tudományegyetem Levéltára– Szegedi Középkorász Műhely, 2020. 687 p.
- ANKA LÁSZLÓ–MÁTYÁS ZOLTÁN: *Rendszerváltások szemtanúja. Ifjabb Ugron Gábor élete.* Budapest, Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár, 2020. 166 p. (Veritas füzetek 12.)
- Az Árpád-kori országbírók, udvarbírók és helyetteseik okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta iudicum curiae regiae, reginalis et ducalis et vices gerentium eorum tempore regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica.* Összeáll. SZŐCS TIBOR. Budapest Magyar Nemzeti Levéltár, 2020. 400 p. (Magyar Országos Levéltár kiadványai. II., Forráskiadványok 58.)
- AVAR ANTON: *Beregi címereslevelek a Magyar Nemzeti Levéltárban.* Nyíregyháza, Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára, 2020. 254 p. (Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára kiadványai. II., Közlemények 55.)
- Balthasar Fatiga feljegyzési könyve. Das Gedenkbuch von Balthasar Fatiga, 1596–1608.* Közread. NÉMETH JÁNOS. Sopron, Magyar Nemzeti Levéltár Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltára, 2020. 336 p.
- BAUER MARCELL: *Pápai armálisok. A Pápai járás nemes családjainak címereslevelei, 1416–1915.* Pápa, Jókai Mór Városi Könyvtár–Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, 2020. 233 p.

* A bibliográfia tartalmazza a levéltárak és együttműködő partnereik közös kiadványainak adatait is, valamint az olyan intézmények kiadványait is, amelyek egyik tagintézménye levéltár.

- BILKEI IRÉN–VÁNDOR LÁSZLÓ: *Egurscug birtoktól Egerszeg végváráig. Fejezetek Egerszeg történetéből a kezdetektől a 16. század végéig*. Zalaegerszeg, Zalaegerszeg Kultúrájáért Közalapítvány, 2020. 168 p. (Zalaegerszegi füzetek 16.)
- Budai úrinők romlakásban. Levelek a Fény utcából, 1944–1947*. Szerk., összeáll., a bev. tanulmányt írta GÉRA ELEONÓRA. Budapest, Budapest Főváros Levéltára–Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 2020. 241, [2] p. (Budapest történetének forrásai 14.)
- Budapest–Bergen–Belsen–Svájc. A Kasztner-vonat fővárosi utasai*. Szerk. LUKÁCS ANIKÓ. Írták GARAMI ERIKA és mások. Ford. ADDISON MÓNIKA, ADDISON ROSS. Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 2020. 95 p.
- CSÍZI ISTVÁN–KOVÁCS ZSUZSA–UTASI CSILLA: *Magyar–horvát diákcímerek a bolognai Archiginnasióban. Stemmi di studenti ungaro–croati all’Archiginnasio di Bologna*. Budapest–Bologna, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ–Kossuth Kiadó–Biblioteca comunale dell’Archiginnasio a Bologna, 2020. 326 p.
- DÉVAVÁRI ZOLTÁN: *Egy elmesélhetetlen történet. Impériumváltások, holokauszt, emigráció a szabadkai zsidóság eszme- és politikátörténete, 1918–1945*. Budapest, Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár–Magyar Napló, 2020. 239 p. (Veritas könyvek 17.)
- A dinárhamisítók nyomában. Bicskey Elek vajdasági magyar tanító pénzhamisítási ügye, 1928–1929*. Közread., jegyz. ell. és a bev. tanulmányt írta BERKES JÓZSEF és mások. Budapest, L’Harmattan–Magyar Nemzeti Levéltár, 2020. 150 p.
- DOMINKOVITS PÉTER–D. SZAKÁCS ANITA: *Sopron élén. Sopron város polgármesterei Hummel Kristóftól Lackner Kristófig, 1552–1631*. Sopron, Magyar Nemzeti Levéltár Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltára, 2020. 111 p.
- Durovics Alex: *Evangelikus líceumok felsőfokú hallgatói, 1771–1850. Késmárk, Lőcse, Selmecbánya, Sopron, Szarvas*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Levéltár, 2020. 668 p. (Felsőoktatástörténeti kiadványok. Új sorozat 21.)
- Az együttélés történelme: nemzetiségi kérdés Magyarországon. Tanulmányok*. Szerk. L. BALOGH BÉNI, MAJTÉNYI GYÖRGY, MIKÓ ZSUZSANNA, SZABÓ CSABA. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, 2020. 308 p. (Magyarországi kisebbségek: nemzeti, nemzetiségi és vallási közösségek)
- EKLER PÉTER–ZSOLDOS ENDRE: *Csillagászat Mátyás király korában. Johannes Regiomontanus Magyarországon, 1467–1471. Astronomie in der Zeit von König Matthias. Johannes Regiomontanus in Ungarn, 1467–1471*. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, 2020. 107 p.
- Az első szabad választék. Demonstrációktól a választásokig, 1988–1990*. Szerk. TÓTH ESZTER. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2020. 58 p.

- Emlékkötet Pyrker János László és Szmracsányi Lajos érsekek tiszteletére. Az Egri Érseki Látogatóközpontban 2017. október 17-én "Emlékkonferencia Pyrker János László egri érsek beiktatásának 190." emlékkonferencia és a Szmracsányi Lajos egri érsek halálának 75. évfordulójára 2018. május 3-án megtartott konferenciák válogatott tanulmányai.* Szerk. Horváth István. Eger, Érseki Vagyonkezelő Központ–Egri Főegyházmegyei Levéltár, 2020. 201 p.
- Erdély. 1000 év öröksége.* Szerk. KOVÁCS ZSUZSANNA, MIKÓ ZSUZSANNA, SZABÓ CSABA. Budapest–Kolozsvár, Magyar Nemzeti Levéltár–Libri–Iskola Alapítvány Kiadó, 2020. 246 p.
- Erdélyből jelentik. A Károlyi-kormány nemzetiségi minisztériumának válogatott iratai, 1918. november 3.–1919. január 29.* Szerk. és a bev. tanulmányt írta L. BALOGH BÉNI. Kolozsvár–Budapest, Iskola Alapítvány Kiadó–Magyar Nemzeti Levéltár, 2020. 286 p.
- FAZEKAS ISTVÁN–KÁDÁR ZSÓFIA–KÖKÉNYESI ZSOLT: *A győri jezsuita gimnázium diáksága. Anyakönyvi adattár, 1630–1773.* Budapest, Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára, 2020. 1–2. kötet. 1606 p. (Katolikus iskoláztatás a kora újkori Magyarországon 1.)
- FEDINEC CSILLA–SZAKÁL IMRE–CSERNICKÓ ISTVÁN: *A magyarországi ukránok és ruszinok.* Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, 2020. 270 p. (Magyarországi kisebbségek: nemzeti, nemzetiségi és vallási közösségek)
- Forradalmak sodrában. II. Visszaélések és atrocitások Sopronban és Sopron vármege területén a Tanácsköztársaság idején.* Összeáll., bev. és jegyz. SUSLIK ÁDÁM. Sopron, Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, 2020. 155 p.
- FRÖHLICH DÁVID–KÁPLÁR ZSOLT: *Székesfehérvár épített katonai öröksége, 1867–1918.* Szerk. PÁLI-HERCZEG ZSUZSANNA, ZÁVODI SZILVIA. Budapest, Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020. 120 p. (Az Osztrák–Magyar Monarchia épített katonai öröksége)
- FÜLÖP TAMÁS: *Megyeszékhelyből város. Szolnok város településfejlődési törekvései a megyeszékhellyé válás és a második világháború közötti évtizedekben.* Kecskemét–Szolnok, Neumann János Egyetem–Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykunszolnok Megyei Levéltára, 2020. 439 p.
- Habsburg Ottó és az államhatalom. Levéltári források az utolsó magyar trónörököséről.* A bevezetőt írta, vál., a jegyzeteket kész., szerk. KOCSIS PIROSKA, ÓLMOSI ZOLTÁN. Budapest, Habsburg Ottó Alapítvány–Magyar Nemzeti Levéltár–Corvina, 2020. 304 p.
- Iff. Munczy Béla első világháborús naplói.* A szerzői előszót, bev. tanulmányt írta, a naplókat sajtó alá rend., jegyz. és szerk. D. SZAKÁCS ANITA. Sopron, Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, 2020. 195 p.

- IKLÓDY-SZABÓ ANDOR: *Emlékezések, 1880–1939*. Szerk. IKLÓDY-SZABÓ ANDRÁS, SZÜTS ISTVÁN GERGELY. Veszprém, Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, 2020. 287 p. (Veszprémből Veszprémbe 4.)
- KINCSES KATALIN MÁRIA: *Rudimenta Militiae. Írások a művelődés és mentalitás hadtörténeti vonatkozásainak témaköréből*. Budapest, Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020. 396 p. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum könyvtára)
- KURUCZ GYÖRGY: „Kedves hazámfiain, mozdulni kell...”. *Georgikoni peregrinatio oeconomica a 19. század elején*. Budapest, Corvina–Ráday Gyűjtemény, 2020. 303 p.
- LEHOTAY VERONIKA: *A jogszűkítés útján. A Horthy-korszak szabadságjog-megvonó intézkedéseinek jogtörténeti aspektusai különös tekintettel Borsod vármegyére*. Miskolc, Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára, 2020. 271 p.
- MAUL-LINK DÓRA: *Tolna vármegye mezővárosai 1828-ban*. Szekszárd, Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltár, 2020. 138 p. (Tolna megye történetének forrásai)
- MONOK ISTVÁN–ZVARA EDINA: *Esterhasiana Bibliotheca. A gyűjtemény története és könyvanyagának rekonstrukciója*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ–Kossuth Kiadó, 2020. 579 p. (Esterhazyana. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Esterházy-közleményei)
- A nagy háború és következményei a Dél-Dunántúlon*. Szerk. Bósz Attila. Ford. Radó Bálint. Pécs, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, 2020. 291 p. (Baranyai történelmi közlemények 8.)
- NAGY JÁNOS: *Rendi ellenzék és kormánypárt az 1751. évi országgyűlésen*. Budapest, Budapest Főváros Levéltára–Mika Sándor Egyesület, 2020. 583 p. (Disszertációk Budapest Főváros Levéltarából 7.) (Acta historica societatis de Alexandro Mika nominatae. Series 3., 1.)
- A nemzet emlékezete. A magyar történelem mérföldkövei. Heritage of nation. Landmarks of Hungarian history*. Szerk. Ö. KOVÁCS JÓZSEF, PAUKOVICS GERGŐ. Szöveg BALOGH JÁNOS MÁTYÁS és mások. Ford. TAKÁCS ÁBEL. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, 2020. 99 p.
- A Nyíregyházi Ágostai Evangélikus Tanítói Kör jegyzőkönyvei, 1883–1890. Forrásközlés*. Szerk. HENZSEL ÁGOTA, KUJBUSNÉ MECSEI ÉVA. Nyíregyháza, Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára, 2020. 232 p. (A Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára kiadványai. II., Közlemények 54.)
- Past and present of 19th century fortifications built in Central Europe*. Eds. ZSOLT KÁPLÁR, ZSUZSANNA PÁLI-HERCZEG. Transl. by KATALIN BOGNÁR, ZSOLT KÁPLÁR. Budapest, MoD Military History Institute and Museum, 2020. 119 p.

- Pathai István református szertartási könyvecskéje, 1617. Úrvacsorai rend Milotai Nyilas István Ágendájából. Melius Juhász Péter szertartási intelmei, 1563.* A szövegkiadást sajtó alá rend., a bev. és a magyarázatokat írta FEKETE CSABA. Szöveget gond. BÁLINT ÁGNES, TÓTH ERIKA. A mutatót szerk. TÓTH FERENC. Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, 2020. 317 p. (A Debreceni Református Hittudományi Egyetem Liturgiai Kutatóintézetének kiadványai 6.) (A Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények Kiadványai)
- POLGÁR BALÁZS DÁVID: *Csata a Harsány-hegynél, 1687. Háború, régészet és kulturális örökségvédelem.* Budapest, Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020. 242 p.
- A Rajk-per éve. Közéltések 1949-hez.* Szerk. TAKÁCS TIBOR. Budapest–Pécs, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Kronosz Kiadó, 2020. 276 p. (Közelmúltunk hagyatéka)
- Rendi országgyűlés – polgári parlament. Érdekképviselő és törvényhozás Magyarországon a 15. századtól 1918-ig.* Szerk. DOBSZAY TAMÁS és mások. Budapest–Eger, Magyar Nemzeti Levéltár–Eszterházy Károly Egyetem, 2020. 627 p.
- Rott Nándor és kora. A katolikus egyház 1918–1919-ben és a veszprémi püspökség a két világháború között.* Szerk. KARLINSZKY BALÁZS, VARGA TIBOR LÁSZLÓ. Ford. KARLINSZKY BALÁZS, TÓTH KRISZTINA, URBÁN ERZSÉBET. Veszprém, Veszprémi Főegyházmegeyi Levéltár, 2020. 461 p. (A veszprémi egyházmegye múltjából 36.)
- SALLAY GERGELY PÁL: *„Hadiszalagon, kardokkal”. Az első világháború hatásai az osztrák-magyar kitüntetési rendszerre.* Budapest, Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020. 179 p.
- SIMON KATALIN: *A kocs máktól a fogadóig. A vendéglátás keretei és története Óbudán 1848 előtt.* Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 2020. 300 p. (Várostörténeti tanulmányok 16.)
- SLACHTA KRISZTINA: *„Rokonlátogatók”. A magyarországi németek kapcsolatainak állambiztonsági ellenőrzése egy ellenségkép története. Elemzés és források.* Pécs–Budapest, Kronosz–Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2020. 324 p.
- SZABÓ KATALIN–MOLNÁR LÁSZLÓ: *Oktatás, hagyomány, innováció. A Semmelweis Egyetem 250 éve. Kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeum Semmelweis Orvostörténeti Múzeumában, 2020. szeptember 26.–2021. június 30.* Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Adattár, 2020. 193 p.
- 19. századi erődök múltja és jelene Közép-Európában.* Szerk. KÁPLÁR ZSOLT, PÁLI-HERCZEG ZSUZSANNA. Budapest, Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020. 119 p.
- SZEMETHY TAMÁS: *Katonabárok és hivatalnok grófok. Új arisztokraták a 18. századi Magyarországon.* Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár–Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020. 479 p.

- Sziklay Kálmán első világháborús naplója, 1914–1916.* Szerk., az előszót és a jegyzeteket írta ERDÉLYI SZABOLCS, KLÁDEK LÁSZLÓ. Esztergom, Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltára, 2020. 171 p. (Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltára évkönyvei 27.)
- Tanácsköztársaság Zala megyében.* Szerk. PAKSY ZOLTÁN. Zalaegerszeg, Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára, 2020. 373 p. (Zalai Gyűjtemény 83.)
- TÓTH ORSOLYA: *Plakátok az utcákon, 1918–1921. Király, elnök, kormányzó. Gyűjteményi katalógus. Posters on the streets, 1918–1921. King, president and regent. Collection catalogue.* Budapest, Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020. 220 p.
- Tóth Potya István edzésnaplója, 1925–1930. *A Ferencvárosi Torna Club az 1920-as években.* Szerk. és a napló magyarozó szövegeit írta RÁCZ ATTILA. A játékosok életrajzát összeáll. RÁCZ ATTILA, VINCZE JÓZSEF. Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 2020. 249 p. és CD melléklet
- Transylvania. 1000 years of heritage.* Eds. Zsuzsanna Kovács, Zsuzsanna Mikó, Csaba Szabó. Transl. Frank T. Zsigó, Júlia Csikós. Budapest, National Archives of Hungary–Libri, Kolozsvár, Ed. Fundației pentru Școală, 2020. 246 p.
- Trianon és a magyar felsőoktatás. 3. kötet. A Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár és a Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség 2020. március 10-én a Veritas Történetkutató Intézet és Levéltárban rendezett konferenciájának előadásai.* Szerk. Ujváry Gábor. Budapest, Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár–Magyar Napló, 2020. 277 p. (Veritas könyvek 19.)
- Trianon és a magyar közigazgatás.* Szerk. L. Balogh Béni. Budapest, Magyar Kormánytisztviselői Kar–Magyar Nemzeti Levéltár, 2020. 195 p.
- Ügynökhistóriák a Lajtán innen és túl. Hírszerzéstörténeti tanulmányok.* Szerk. BARÁTH MAGDOLNA, SZEKÉR NÓRA. A szerkesztésben közrem. DIETER BACHER. A névmutatót kész. ERŐSS ZSOLT. Budapest–Pécs, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Kronosz, 2020. 298 p. (Közelmúltunk hagyatéka)
- „Valami fáj, ami nincs”. *A trianoni békekötés előzményei és következményei.* Szerk. ANKA LÁSZLÓ. Budapest, Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár–Magyar Napló, 2020. 491 p. (Veritas könyvek 18.)
- Varga Ottó: *Naplóm, 1878.* Szerk. BALLA TIBOR, DOMINKOVITS PÉTER. Sopron, Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, 2020. 260 p.
- A veszprémi egyházmegye egyházlátogatási jegyzőkönyvei, 1778–1779. 1. Zala megye.* Közread., bev. KANÁSZ VIKTOR. Mutató KARLINSZKY BALÁZS. Veszprém, Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, 2020. 486 p. (A Veszprémi egyházmegye múltjából 35.)
- Zalaegerszeg és az első világháború.* Szerk. KISS GÁBOR. Zalaegerszeg, Deák Ferenc Megyei és Városi Könyvtár–Zalaegerszeg Kultúrájáért Közalapítvány, 2020. 206 p. (Zalaegerszegi füzetek 17.)

ZEMAN FERENC: *Politikai küzdelmek és közéleti mozgalmak Hódmezővásárhelyen a Horthy-korszakban*. Szeged, Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, 2020. 225 p. (Dél-alföldi évszázadok 34.)

Periodikumok

- Catastrum. Évnegyedes katasztertörténeti folyóirat*. Főszerk. Reisz T. Csaba. Felelős szerk. Török Enikő. 7. évf. 1–4. sz. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, 2020.
- Előadások Vas megye történetéről*. 7. Szerk. MAYER LÁSZLÓ. Szombathely, Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára, 2020. 493 p. (Archivum comitatus Castriferrei 9.)
- Hadtörténelmi Közlemények. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata*. Főszerk. KINCSES KATALIN MÁRIA. Szerk. SOMOGYI GRÉTA. 133. évf. 1–4. sz. Budapest, Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020.
- Levéltári Évkönyv. Új folyam. II.* Szerk. KIS JÓZSEF. Miskolc, Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára, 2020. 269 p.
- Levéltári Közlemények. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára közleményei*. 89. évf., 2018. Főszerk. Szabó Csaba. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, 2020. 467 p.
- Levéltári Szemle. A Magyar Nemzeti Levéltár, a Magyar Levéltárosok Egyesülete és a Magyar Levéltárak Vezetőinek Tanácsa folyóirata*. Főszerk. KOVÁCS ELEONÓRA. Felelős szerk. SZÁLKAI TAMÁS. 70. évf. 1–4. sz. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár–Magyar Levéltárosok Egyesülete–Magyar Levéltárak Vezetőinek Tanácsa, 2020.
- Orvostörténeti Közlemények. Communicationes de historia artis medicinae*. Főszerk. KAPRONCZAY KÁROLY. Szerk. KAPRONCZAY KATALIN. 250–253. 66. évf. 1–4. sz. Magyar Orvostörténelmi Társaság, Budapest, 2020.
- Turul. A Magyar Történelmi Társulat, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára és a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság közlönye*. Főszerk. RÁ CZ GYÖRGY. Szerkesztőbizottság PANDULA ATTILA, REISZ T. CSABA, C. TÓTH NORBERT. 93. köt. 1–4. sz. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 2020.
- Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv. 14. 2019.* Főszerk. KENYERES ISTVÁN. Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 2020. 333 p.
- Veritas évkönyv, 2019.* Szerk. FARKAS JUDIT ANTÓNIA és mások. Budapest, Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár, 2020. 515 p.
- Zounuk. A Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára évkönyve*. 34. Szerkesztőbizottság CSÖNGE ATTILA, POZSGAI ERIKA, SZABÓNÉ MASLOWSKI MADLEN. Szolnok, Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, 2020. 384 p.

Online kiadványok

- ArchívNet. XX. századi történeti források.* Főszerk. L. BALOGH BÉNI. 20. évf. 1–6. sz. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, 2020. <http://www.archivnet.hu/>
- Bács-Kiskun Megye múltjából.* 28. Szerk. GYENESEI JÓZSEF. Kecskemét, Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára, 2020. 261 p. <https://mnl.gov.hu/download/file/fid/601703>
- Betekintő. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának internetes folyóirata.* Főszerk. PAPP ISTVÁN. 14. évf. 1–4. sz. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest, 2020. <http://www.betekinto.hu/hu>
- GERMUSKA PÁL–HORVÁTH MIKLÓS: *A magyar honvédelmi igazgatás története, 1945–1990.* Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, 2020. 501 p. <https://mnl.gov.hu/download/file/fid/591311>
- HANNIG ISTVÁN: *A magyarországi piarista telkek története, 1938.* Sajtó alá rend. KOLTAI ANDRÁS. Budapest, Piarista Rend Magyar Tartománya, 2020. 103 p. (Kéziratok Magyarország piarista múltjából 1.) <https://pkk.piarista.hu/edokumentum/hannig-istvan-magyarorszagi-piarista-telkek-tort%C3%A9net>
- Magyar Levéltári Portál. Az online folyóirat. A Magyar Levéltárosok Egyesülete honlapja.* Felelős főszerk. FAZEKASNÉ TOMA KATALIN. Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2020. <http://www.archivportal.hu/hu/>
- Múltbanéző. Az MNL Bács-Kiskun Megyei Levéltárának elektronikus folyóirata.* 16. sz. Kecskemét, Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára, 2020. http://mnl.gov.hu/mnl/bkml/multbanezo_folyoirat

Összeállította:
Horváth Natália

Molnár József

1942–2020

Mély fájdalommal értesültünk róla, hogy Molnár József, az Emberi Erőforrások Minisztériuma Levéltári Osztályának nyugalmazott vezetője 2020. december 19-én, életének 79. évében rövid szenvedés után elhunyt.

Aki az elmúlt évtizedekben a levéltári szakmában dolgozott, kivétel nélkül ismerte őt. Rá emlékezve röviden idézzük fel pályafutása legfontosabb állomásait. Újpesten született, Rákospalotán nőtt fel, itt járta ki az általános iskolát és a gimnáziumot. 1962 és 1967 között végezte el az ELTE bölcsészkarán a magyar–történelem szakot. Néhány év tanítással töltött év után 1973-ban kezdte meg levéltárosi pályáját Budapest Főváros Levéltárában. 1978-ban kinevezték az akkori Kulturális Minisztérium Levéltári Osztályának vezetőjévé, és a többször nevet változtató minisztériumban osztályvezetőként, majd a Közgyűjteményi Főosztály főosztályvezető-helyetteseként dolgozott egészen 2004. évi nyugállományba vonulásáig.

Aktív életének döntő részét a levéltárügy irányításával töltötte, a levéltárakhoz kötötte számtalan sikere és öröme, meg persze néhány kudarca és keserű élménye is. A Fővárosi Levéltár, ahol levéltárosi pályáját kezdte, kemény iskolát jelentett számára: a múlt század 70-es éveinek ugyancsak átpolitizált légkörében veszélyes napi játszmákban kellett helytállnia, amelyek próbára tették emberségét, de egyúttal fejlesztették érzékenységét és tisztánlátását a sokszor átláthatatlan és zavaros ügyekben. Ezek a képességek és jártasságok később, az államigazgatásban töltött ideje alatt is hasznosnak bizonyultak. A minisztériumban részt vett a hivatali szolgálata során kiadott valamennyi levéltári jogszabály kidolgozásában, köztük a legjelentősebb, az 1995. évi levéltári törvény kodifikációs munkájában. Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az 1989-et követő rendkívül mozgalmas évek szakmai kihívások sokaságát hozták felszínre. A megváltozott társadalmi környezetnek megfelelő, korábban nem létezett levéltári és iratkezelési joganyagot, szakmai ajánlásokat kellett megalkotni, újszerű feladatok végrehajtásának alapjait és feltételrendszerét kellett kidolgozni, s mindezt a szakmai szervezetekkel és a közigazgatás többi szereplőjével való folyamatos egyeztetés és nem egyszer kemény viták közepette. A 90-es évek legfontosabb szakmai eredményeinek felsorolásából nem maradhat ki – a fentebb már említett, többévi előkészítő munka után elfogadott levéltári törvényen kívül – a kárpótlási törvényből adódó levéltári feladatok ellátására történő felkészülés koordinálása, a pártiratok állami tulajdonba vételének megszervezése, vagy az átalakult levéltári intézményrendszer szakmai és gazdálkodási szabályozásának megalapozása. Több mint negyed évszázados tevékenysége alapvetően irányt szabott

a hazai levéltárak működésének, a lehetőségek függvényében minden erejével, szakmai tudásával segítette munkájuk feltételeinek és elismertségének javítását.

Közvetlen, segítőkész vezetőként az egész levéltári szakma bizalommal fordulhatott és fordult is hozzá; tekintélyéhez hozzáértése, bölcsessége, és nem utolsósorban személyisége biztosított szilárd bázist. Minisztériumi és levéltári munkatársaival mindig tisztességes, korrekt partneri kapcsolatot ápolt. Nem túlzás, de szinte mindenki szerette, vagy legalábbis tisztelte őt. A minisztérium felső vezetői is mindig számítottak és adtak szakmai véleményére, tanácsaira. Egyebek mellett ezt jelezte, hogy a nemzeti kulturális örökség minisztere megbízásából 2003-tól több éven át elnöke volt a Nemzeti Kulturális Alapprogram Levéltári Szakmai Kollégiumának. Szakmai munkája elismeréseként 1996-ban Magyar Köztársasági Arany Érdemkereszt polgári tagozata kitüntetésben, 2000-ben Pauler Gyula-díjban, 2004-ben Széchényi Ferenc-díjban és ugyancsak 2004-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend lovagkeresztje polgári tagozata kitüntetésben részesült. Molnár József a mérvadó korhatár betöltésekor nyugdíjba vonult.

A minisztériumban az általa vezetett, az évtizedek alatt változó összetételű és létszámú Levéltári Osztály mindvégig családias hangulatú csapat maradt. Jelen sorok írójának megadatott, hogy 29 évig együtt dolgozhatott Molnár Józseffel. Így közelről tapasztalhatta meg emberségét, mások iránti empátiáját, humorát, felkészültségét és bölcsességét. Személyében egy olyan kivételes embert ismerhetett meg, aki szerény, derűs, nyugodt, békés, kapzsiság és irigység nélküli, aki soha nem hagyta, hogy alacsony szenvedélyek ragadják el. Ha kellett, kollégái magánéleti problémáinak kezelésében is segédkezett, de mindig a tőle megszokott rendkívüli tapintattal és bölcsességgel. Ha ezeket a szavakat most hallaná, biztosan a rá jellemző szerénységgel hátrítaná el a dicséretet. Zavarná, mert ő szíve mélyéből, *eo ipso* volt ilyen. Egyszerűen rendes ember volt, aki következetes morális elvek mentén igyekezett leélni az életét, elkötelezetten végezni a munkáját, minden ezért járó elismerés vagy jutalom reménye nélkül. Véleményére mindig építeni lehetett, mert emberek és szituációk megítélésében ritkán tévedett. Az élet, életünk nehéz helyzeteire mindig akadt józan tanácsa, vagy éppen egy odaillő versidézete, Adytól vagy József Attilától.

Nem a szomorú alkalom mondatja velem, de nem ismertem nála jobb embert. Jóleső és vigasztaló érzés, hogy talán barátomnak is tudhattam őt, noha visszavonulása után, s különösen attól fogva, hogy ideje jelentős részét feleségével szabolcsi birtokukon töltötte, találkozásaink megritkultak. S ha most evilági közös utazásunk végét is ért, szívünkben, emlékeinkben megmarad! Nyugodjék békében.

Künstler Ferenc

T. Varga György

1942–2021

Megrendítő hír érkezett február közepén: 2021. február 14-én, életének 80. évében elhunyt T. Varga György, a Magyar Országos Levéltár egykori főosztályvezetője, az 1945 utáni időszak kiemelkedő kutatója. Bár tudtuk, hogy betegséggel küszködik, mégis valahogy elképzelhetetlennek tűnt, hogy ne küzdje le azt; kirobbanó életszeretete egyszerűen meggátolta, hogy mást gondoljunk. Semmi túlzás nincs abban, hogy vele a levéltáros szakma egyik legkarakteresebb, nagyon sokak által szeretett, és túlzás nélkül már életében legendássá vált alakja távozott.

T. Varga György 1942. január 29-én született. Nem Budapesten: Rákospalotán. Szülőhelye nevét következetesen így használta. Ha valaki Budapestet mondott, megbocsátó mosollyal világosította fel; az Újpalota verzió használata viszont megrovó tekintetét és dorgáló szavait vonta maga után azonnal. Lényegében egész életét szülővárosában élte le, identitásának fundamentuma volt büszke palotaisága. Ezt erősítette családneve is, amelyben a T. betű nem felvett megkülönböztető jelző volt, hanem örökségként hordozta azt is: a számos palotai Varga család közül ő annak volt a sarja, amely a Tóli vagy másként Tavi jelzőt viselte. Sokszor csalt mosolyt az arcára, amikor tippverseny folyt arra nézve, mit takarhat a nevében a T. betű. Tivadartól a Történészig terjedt a dugába dőlt próbálkozások sora, amelyek végén utánozhatatlan mosollyal oldotta fel a titok rejtélyét. Mindezt úgy tudta csinálni, hogy azok is, akik már rég ismerték a megfejtést, ugyanolyan izgalommal várták magyarázata végét, mint azok, akik számára újdonsággal szolgált.

Rákospalotán pallérozta tudását is fiatal éveiben: általános iskolába és gimnáziumba is ott járt. Érdeklődése ugyanakkor a bölcelet mellett a sport irányába is elmozdult. Ez részben elméleti tájékozódásban mutatkozott meg, de a gyakorlatból is alaposan kivette a részét. Lehetetlen megmondani, mennyire sikeres karrier várt volna rá az atlétikai pályákon, de az tény, hogy hármasugróként ifjúsági válogatott volt. Hogy a kérdésre nincs válasz, annak oka az, hogy sérülés akadályozta meg sportolói pályájának kibontakozását.

A tanulásban azonban semmi nem gátolhatta meg. 1967-ben az ELTE Bölcsészettudományi Karán szerzett magyar és történelem szakos középiskolai tanári diplomát. Már ekkor megmutatkozott kiváló előadókészsége; először Kiskunlacházán kapott katedrát, amely középiskolai tanári állást jelentett számára. Tanulmányait viszont nem szakította meg, rövidesen, 1972-ben bölcsészdoktori fokozatot szerzett, ekkor azonban már nem a tanári, hanem a tudományos pálya rögös útjait járta: a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum munkatársa volt. Időközben családot is alapított.

Megnősült, két gyermeke, egy lány és egy fiú, született, akikről mindig meleg szeretettel beszélt, későbbi sikereik őt is büszkévé tették.

1976-ban következett be újabb fordulat az életében: a Párttörténeti Intézet Archivumába került, ahol levéltárosi feladatokat látott el. Ennek szellemében tovább gyarapította egyébként is széles bázison nyugvó tudását: az ELTE levéltár szakára járt levelező hallgatóként egészen 1979-ig. Pályája innentől már csak egyszer vett fordulatot, és az sem őrajta múlt: az intézet kötelékében dolgozott egészen a rendszerváltáson túl, 1992 nyaráig. Ekkor már vezető pozíciót is betöltött, másfél éve állt a központi pártlevéltár élén.

Ekkor viszont az ország egyik legrégebbi közintézményébe került, pontosabban hű maradt szeretett irataihoz. Azok ugyanis a Magyar Országos Levéltárba kerültek, ő pedig az akkor létrejött MDP–MSZMP Iratok Főosztályán folytatta munkáját előbb főosztályvezető-helyettesként, 2000-től pedig főosztályvezetőként. 2004-ben innen vonult nyugdíjba.

Történészként az a korszak állt (egyébként roppant sokrétű és szerteágazó) érdeklődésének középpontjában, amelyet az MDP neve fémjelzett. Részben az iratok révén, de páratlan olvasottságának köszönhetően is, ennek az időszaknak rendkívüli tudású ismerője lett, aki a történeket képes volt kontextusba helyezni, átlátta a struktúrákat, működési mechanizmusokat. Páratlan forrásismeretét hűen tükrözik publikációi, de akik ismerték, leginkább személyes beszélgetések során bizonyosodhattak meg arról, milyen fölényes tudás birtokában volt. Levéltárosi munkái közül az MDP vezető szerveinek iratanyagához készített napirendi jegyzékek szilárd támaszai, origói a korszak kutatóinak, de a nevéhez kötődő forrásközlések is alapmunkák a történészek számára.

Műveltsége, ahogy már esett róla szó, ténylegesen párját ritkította, elsősorban irodalmi téren. A magyar és a világirodalom számos kiváló alkotását olvasta nem egyszer, hanem többször, azokból bármikor tudott (hibátlanul) idézni, sőt fel tudta kelteni a figyelmet irántuk. Rá jellemző szófordulata volt ez: „magam én” (a megszokott „én magam” helyett), de mindig kiemelte, hogy ez nem saját leleménye, hanem a nagyszerű Füst Milántól kölcsönözte a kifejezést. Szintén jelzi sokrétű tudását, hogy lehengerlően sakkozott. Aligha túlzás kijelenteni, hogy e téren is sikert sikerre halmozott volna, ha komolyabban ebbe az irányba indul el, de számára a sakk is maradt az, ami oly sok minden más: szeretett játék, amely megmozgatja az elmét.

1990 után akadtak olyanok is, akiknek szemében szálka volt nyíltan, sőt büszkén vállalt világnézete, következetes baloldalisága. Még többen voltak azonban, akik tisztán látták, hogy nem balga konokság, hanem következetesség munkál benne, amikor a rendszerváltást követően is ragaszkodott nézeteihez, nem próbálta palástolni azokat. Ezzel viszont sokak tiszteletét vívta ki, függetlenül attól, hogy osztották-e gondolatait vagy sem. Világnézetének fundamentuma mélységes humánuma volt. Ennek szellemében illetve kérlelhetetlen bírálattal – mindig szociális alapon –

a mindenkori társadalmat: a kapitalizmus igazságtalanságait, de még kritikusabban a létező szocializmusét. Néha bántóan karcos, de mindig mély szomorúságot hordozó cinizmusa mögött finom, illúzióit vesztett lélek rejtőzött. Meg sem kísérelt menteséget találni mindazon dolgokra, amelyeket szeretett eszméje nevében követtek el. Tisztán látta: ennek oka az emberi gyarlóság. Az embertelen szót, mert helytelennek tartotta, elvetette: emberietlen, ő így mondta.

Emellett pedig nagyon is jellemző volt rá egy minden mesterkéeltségtől mentes természetes kedvesség, nyitottság, eleven, néha zabolázhatatlan humor. Ez, ötvözve pallérozott műveltségével és eltéveszthetetlen stílusával, felejthetlenné tették egyéniségét. Közel álltak hozzá az élet apró örömei, hétköznapi rezdülései. Kedvelt terepe volt a konyha, roppant magabiztosan mozgott a tűzhely és/vagy bogrács körül. E téren is nagyon olvasott volt, szemléletesen el tudta magyarázni, hogy mi a különbség a pörkölt és a paprikás között, de elsősorban kiválóan főzött, főleg a hagyományos ízekhez ragaszkodva. Nem tiszteletlenség jelezni: némi hiúság kétségkívül dolgozott benne, mert láthatóan élvezte, ha megdicsérték szakácművészetét.

Nagyon sokan kedvelték őt, noha a megfelelési kényszer roppant távol állt tőle. Bár, ahogy utaltam rá, számos téren ragaszkodott a megszokott dolgokhoz, ez nála mégis nyitottsággal párosult: amikor 20 éve, 2001-ben útjára indult az akkor nyomnak számító első levéltáros netes folyóirat, az ArchivNet, az 1. évfolyam 1. számában szerzőként működött közre. Mindezt akkor, amikor számos kolléga, nála ifjabbak is, gyanakvoán, sőt néha lenézően kezelték a nem papír alapon megjelenő munkákat, afféle sosemvolt, a fiatalok által erőltetett, múlandó divatként kezelve azt. Az idő nem őket igazolta.

Az elmúlt években betegség gyötörte, emiatt találkozásaink ritkultak, maradt az online kommunikáció. Tavalay nyáron videóchaten beszélünk vele. A zákányi Látóhegyen, a Németh Pincészet teraszán, július elején a Dráva sodró folyását nézve hívtuk fel: Csóti Csaba, a Somogy Megyei Levéltár volt munkatársa, Polgár Tamás, ugyanezen intézmény jelenlegi igazgatója, Révész Róbert barátunk és jómagam. Mintegy fél órát beszélünk, miközben, élve a modern technika adta lehetőségekkel, láttuk is őt, s ő is láthatott minket, a minket övező idilli környezetet. Reménykedtünk, hogy nem olyan sokára vele kiegészülve lesz részünk hasonlóan.

Erre már nem kerülhet sor. T. Varga György személyében olyan embert vesztettünk el, aki elmúlt idők morálját, műveltségét, tudását hordozta hitelesen, manírok nélkül. Közhely, hogy hiányzik és hiányozni fog. De ez tényleg így volt és így lesz mindig.

Katona Csaba

Szabó Ferenc

1935–2021

A Békés Megyei Levéltár 20. századi történetének egyik nagy érdemeket szerzett vezetőjét, Szabó Ferencet veszítettük el a közelmúltban. Antalóczy Nándor, Csákbonyi Kálmán nyomdokait követve, Bálint Ferenc szakmai útmutatásait szem előtt tartva, még javában „a modern levéltárteremtés hőskorában”, 1965-ben érte a kinevezés a Békés Megyei Levéltár élére. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy Szabó Ferenc közel két évtizedre nyúló irányítása alatt az intézmény kora színvonalán álló, országos szinten is számon tartott iratörzű és kutatóhellyé fejlődött.

Szabó Ferenc 1935. március 13-án született Orosházán. Alsó- és középfokú iskoláit szülővárosában végezte. Élénken érdeklődött a történelem iránt, szemléletét főként irodalomtanára, Elek László és az orosházi múzeum igazgatója, Nagy Gyula formálta. A Táncsics Mihály Gimnázium diákjaként az Országos Középiskolai Tanulmányi Versenyen történelemből első helyezést ért el. 1955-ben érettségizett, majd felsőfokú tanulmányait a szegedi egyetemen folytatta, 1959-ben végzett magyar–történelem szakon. 1961-ben Bálint Sándor tanítványaként néprajzból doktorált. Rövid ideig a sarvasi gimnázium tanára, 1960–1965 között az Oltvai Ferenc vezetése alatt álló Szegedi Állami Levéltár levéltárosa volt. 1965-ben a Gyulai Állami Levéltár (1968-tól: Békés Megyei Levéltár) igazgatójává nevezték ki.

Szabó Ferenc tanulmányaival, előadásaival, újságcikkeivel széles körben ismertté tette a vezetése alatt álló intézményt, az ott folyó munkát. Tervezett, átgondolt iratgyarapítási, -mentési tevékenységet folytatott, jelentősen fejlesztette a színvonalas kutatómunka háttérbázisát, a szakkönyvtári gyűjteményt. A '70-es évekre aggasztóvá vált raktári férőhelyhiányt a Békési Fióklevéltár megszervezésével szüntette meg, s működési ideje alatt elérte a dolgozói létszám megháromszorozását is. A tudományos kutatáson, a vezetéssel együtt járó feladatokon kívül a rendezési, selejtezési, segédletkészítési munkákból is aktívan kivette a részét. Tapasztalatairól, irattani megállapításairól, a munkatársaival végzett mintasejtezésekről a *Levéltári Szemle* hasábjain számolt be. 1967-ben Kristó Gyula *Olvasókönyv Békés megye történetéhez* című kötetével újjára indította a levéltár azóta is fennálló forráskiadvány-sorozatát. Bálint Ferencsel közösen 1969-ben elkészítette a Békés Megyei Levéltár második fondjegyzékét, 1982-ben pedig levéltárismertető kiadványt adott ki. Az évtizedes kiegyensúlyozott, színvonalas munka eredményeként a levéltárat hivatalos kutatóhellyé minősítették. Szabó Ferenc a levéltáros szakma elismert, megbecsült személyiségei közé tartozott, tagja volt a Levéltári Tanácsnak (1969–1987), 1980–1982-ben levéltári szakfelügyelőként tevékenykedett.

Pályája 1982-ben jelentős fordulatot vett, a Békés megyei múzeumi szervezet igazgatójává nevezték ki. Az új szakterületen is lendülettel, hatékonyan és eredményesen működött. Kezdeményezte a gyomai Kner Nyomdaipari Múzeum megalapítását, létrehozta a megyei irodalomtörténeti gyűjteményt, új életre keltette a régészeti topográfiai munkálatokat, tizenkét kötettel gyarapította az 1971-től kiadott *Békés megyei múzeumok közleményei* című sorozatot. Figyelmet fordított a helyi, települési és magángyűjtemények szakszerű kezelésére, a kistérségi tájmúzeumok fejlesztésére, ápolta és elmélyítette a hazai és nemzetközi szakmai kapcsolatokat. Tagja volt a Múzeumi Tanácsnak, az MTA Történettudományi Bizottságának, a Szegedi Akadémiai Bizottság mellett működő Történettudományi Szakbizottság magyar történeti munkabizottságának, a Magyar Történelmi Társulatban vezetőségi és választmányi tagként működött. Múzeumigazgatóként sem távolodott el a levéltárügytől, régi és új témáihoz rendszeresen adatokat gyűjtött, kutatót, s mint munkája iránt elkötelezett vezető új alapokra helyezte a Békés megyei közgyűjtemények szakmai kapcsolatát.

Szabó Ferenc első publikációja (*Justh Zsigmond életének és munkásságának emlékei Orosháza környékén*) 1955-ben jelent meg. Korai, néprajzi tárgyú írásai az etnográfiai módszerek alkalmazásával, de már kezdettől határozott történelmi látásmóddal születtek. A betyárfolklorgyűjtés mellett Szabó Ferenc a téma teljes forrásvidékét feltérképezte: a Rózsa Sándorra vonatkozó néphagyományokat, a betyárhistóriákat és a dél-alföldi betyárvilág múltját összegző munkáját levéltári források felhasználásával írta meg. Pályája későbbi szakaszában is szép számmal található néprajzi téma-választás; a paraszti emlékiratok, a seprűcirok-termesztés, a kútásás-kúthasználat, a csárdák, gazdasági munkásszerződések vizsgálata mind ide sorolhatók.

A betyárkérdésből kiindulva jutott el a közbiztonság, utóbb a közigazgatás általános és speciális (külsőterületi, tanyai igazgatás) kérdései kutatásához. Szabó Ferenc a gazdaság- és társadalomtörténet értő, avatott művelője volt, ebből a megközelítésből tárgyalta a megye újkori benépesítését, a hivatalkereső nemesség migrációját vagy az Alföld–Fiumei Vasút történetét is. Gazdaság- és művelődéstörténeti aspektusból foglalkozott nyomdász- és sajtótörténettel, általa elevenedett meg a Grün-, Réthy-, Kner-, Tevan-féle műhely vagy a békési és orosházi kisebb nyomdák világa. Békés megye irodalmi életének meghatározó alakjai, a népi írók, szociográfusok – Justh Zsigmondtól Szabó Pálon, Darvas Józsefen át Féja Gézáig – pályája, az irodalmi hagyományápolás ugyancsak az életmű jelentős szegmensét képezte.

A lokális nézőpont, a magas színvonalon művelt település-, megye-, majd régió-történet-írás Szabó Ferenc publikációinak állandó, meghatározó részéhez tartozott. Már 1965-ben csatlakozott a Nagy Gyula szerkesztette *Orosháza története és Orosháza néprajza szerzőgárdájához*, az 1970-es évektől pedig agilis szakemberek és helytörténészek közreműködésével már ő maga szerkesztette Békés, Csongrád, Csanád megye településtörténeteit. Az elsők között megjelent Mezőberény- és Vésztőmonográfia méltán vívta ki az országos szakmai körök elismerését is. A helytörténeti

összefoglalók kiadását minden esetben körültekintő historiográfiai előtanulmányok előzték meg. Szabó Ferenc ezt a – sokszor kis példányszámban készült, nehezen hozzáférhető – forrásbázist a *Bibliotheca Bekesiensis* bibliofil kiskönyvsorozat lapjain tárta az olvasóközönség elé. Az igényesen művelt honismereti munkát és a tudományos-népszerűsítő ismeretközlést az 1966–1990 között kiadott *Békési Élet* című évnegyedes folyóirat felelős szerkesztőjeként szolgálta. Később éveken át a *Honismeret* és a *Levéltári Közlemények* szerkesztőbizottsági tagja is volt.

Szabó Ferenc – mint levéltár- és múzeumigazgató, a Nagyalföld XVIII–XX. századi múltját adatólő történész, tudományszervező – több évtizedes szakmai munkáját jó néhány társadalmi, szakmai díjjal, kitüntetéssel ismerték el. Megkapta a TIT aranykoszorús jelvényét, a Hazafias Népfront Kiváló társadalmi munkáért jelvényét, a Hazafias Népfront Országos Tanácsa honismereti jubileumi plakettjét. A Kiváló Népművelő cím mellett kiérdemelte a Munka Érdemrend ezüst fokozatát is. Egyben a Szabó Ervin Emlékérem (1979), a Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztje (1995), a Nagyalföld Alapítvány „Pro regione – Alföldért” díja (1995), a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Móra Ferenc-díja (2005) kitüntetettje is volt. Példaértékű életpályája elismeréseként elsőként kapta meg az alma mater, a Tánacsics Mihály Gimnázium „Primus inter pares” Díját. Szülővárosa, Orosháza 2011-ben, majd Mezőberény 2019-ben választotta díszpolgárává.

A mindig is a komplex kutatói szemléletet, a könyvtár-, múzeum- és levéltárügy egységét érvényesítő munkássága előtt a közgyűjtemények tanulmánykötetek összeállításával tisztelegtek. A Békés Megyei Könyvtár 2005-ben jelentetett meg válogatást (*Az irodalom vonzásában*) Szabó Ferenc irodalomtörténeti tanulmányaiból, cikkeiből. Közigazgatás-, társadalom- és gazdaságtörténeti írásaiból, helyismereti, helytörténeti munkáiból 2008-ban a Békés és a Csongrád Megyei Levéltár tett közzé impozáns kötetet (*Két és fél évszázad az Alföld történetéből*). Az *Alföld nehéz hűségében* címmel az orosházi Szántó Kovács János Területi Múzeum 2010-ben a pályatársak, barátok tisztelők írásaiból szerkesztett tanulmánykötettel köszöntötte az akkor 75 éves Szabó Ferencet.

A 2021. február 16-án Békéscsabán elhunyt Szabó Ferenc rendkívül gazdag életművet hagyott hátra az utókorra. 2016-ban kiadott bibliográfiája – a népszerűsítő újságcikktől a tudományos dolgozatok soráig – 595 tételt számlált. Írásainak köszönhetően kiapadhatatlan tudásanyaga, irigylésre méltóan lenyűgöző forrásismerete az eljövendő levéltáros generációk számára is követendő, inspiráló példaként áll majd!

Héjja Julianna Erika

A Levéltári Szemle szerzőinek figyelmébe!

A Levéltári Szemle közlési és hivatkozási szabályzata a 2018. 3. lapszámtól megváltozott. Kérjük jövőendő szerzőinket, hogy tanulmányuk elkészítésénél már az új szabályzatot vegyék figyelembe, amely a Levéltári Szemle 2018. 1. számában, illetve az archivportálon érhető el.

www.archivportal.hu/leveltari-szemle

A borító az MNL OL R 398 (Részvények, értékpapírok) anyagából és az MNL HBML szocialista vállalatok levélpapírjainak fejléceiből készített válogatás felhasználásával készült.

(Illusztráció az 52–65. oldalon található tanulmányhoz.)

450 Ft

WWW.ARCHIVPORTAL.HU/LEVELTARI-SZEMLE